

آموزش جغرافیا

۵۴

سال پنزدهم ، بهاء ۱۵۰۰ ریال

- ✓ تهیه الگوی بهینه مسکن همساز با اقلیم برای شیراز
- ✓ احوال و آثار شادروان مخم پایان
- ✓ باز ساخت جغرافیایی و رفاه اجتماعی
- ✓ شناخت شناسی جغرافیا
- ✓ دریاچه زریوار

CBAC

جغرافیا

۱

رشته ادبیات و علوم انسانی

سال دوم آموزش متوسطه

۲۲۵/۲

جغرافیا

درس عمومی کلیه رشته‌ها
(به جز رشته ادبیات و علوم انسانی)

سال دوم آموزش متوسطه

۲۲۵/۱

کتابهای جدیدالتالیف
گروه جغرافیای دفتر
برنامه ریزی و تالیف
کتب درسی برای سال
دوم متوسطه (بجز
علوم انسانی) و برای
سال دوم متوسطه رشته
ادبیات و علوم انسانی

کاف

وزارت آموزش و پرورش
سازمان پژوهش و برنامه ریزی آموزشی
دفتر انتشارات کمک آموزشی
رشد آموزش جغرافیا
دوره انتشار سال پانزدهم - بهار ۱۳۷۹
- شماره مسلسل ۵۴
مدیر مسئول: سید محسن گلدانسان
هیئت تحریریه: دکتر حسین شکویی
دکتر فرج الله محمودی
دکتر بهلول علیجانی، دکتر مصطفی مؤمنی
مهدی چوبینه، منصور ملک عباسی
سیاوش شایان
و دکتر شوکت مقیمی
سردبیر: دکتر بهلول علیجانی
مدیر داخلی: سیاوش شایان
طراح گرافیک: غلامرضا عسگری
چاپ: شرکت افست (سهامی عام)
نشانی مجله:
تهران صندوق پستی ۶۵۸۵-۱۵۸۷۵
تلفن دفتر مجله:
۰۹-۸۸۳۱۱۶۰ داخلی ۲۴۶
تلفن امور مشترکین: ۸۸۳۹۱۸۶

سرمقاله / سردبیر ۲

تهیه الگوی بهینه مسکن همساز با اقلیم برای شیراز / دکتر فریده عظیمی ۳

مروری بر احوال و آثار شادروان دکتر مفخم پایان / دکتر محمد جعفر زمردیان ۱۲

باز ساخت جغرافیایی و رفاه اجتماعی / عطیه سادات صابری ۱۵

تحلیل آماری نتایج آزمون سراسری جغرافیا / تقی وشتاسبی ۲۲

شناخت شناسی جغرافیا / سیاوش شایان ۳۰

معرفی پژوهش های فرهنگی برگزیده سال / گروه جغرافیا ۲۵

دریاچه زریوار از نگاهی دیگر (۱) / جمال ایرانی ۲۸

در آمدی بر ساختار شناسی و ... (۴) / زهره هادیانی ۴۴

آشنایی با کشورهای جهان / سعید بختیاری ۵۰

گزارش کنفرانس کارتوگرافی اتاوا / سعید بختیاری ۵۳

معرفی کتابهای جدید جغرافیایی / منصور ملک عباسی ۵۵

اخبار جغرافیایی / مهدی چوبینه ۵۷

نقدی بر کتاب جغرافیای طبیعی دریاها و سواحل / مهدی چوبینه ۶۰

دفتر انتشارات کمک آموزشی، این مجلات را نیز منتشر می کند:

رشد کودک (ویژه پیش دبستان و دانش آموزان کلاس اول دبستان) رشد نوآموز (برای دانش آموزان دوم و سوم دبستان) رشد دانش آموز (برای دانش آموزان چهارم و پنجم دبستان) رشد نوجوان (برای دانش آموزان دوره راهنمایی) رشد جوان (برای دانش آموزان دوره متوسطه) مجلات رشد معلم، تکنولوژی آموزشی، آموزش ابتدایی، آموزش فیزیک، آموزش شیمی، آموزش زبان و ادب فارسی، آموزش راهنمایی تحصیلی، آموزش ریاضی، آموزش زیست شناسی، آموزش زبان، آموزش معارف اسلامی، آموزش تاریخ (برای دبیران، آموزگاران، دانشجویمان تربیت معلم، مدیران مدارس و کارشناسان آموزش و پرورش)

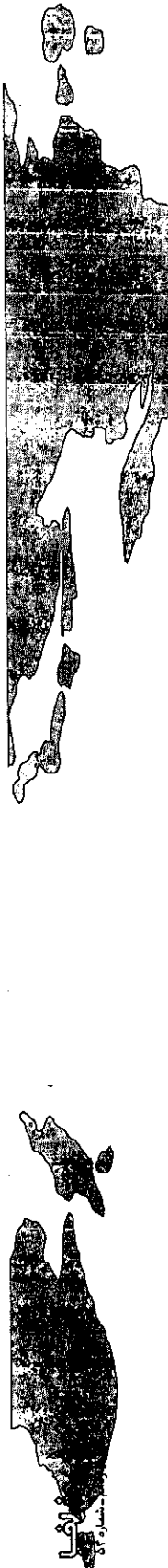
● مجله رشد آموزش جغرافیا حاصل تحقیقات پژوهشگران و متخصصان تعلیم و تربیت، بویژه آموزگاران، دبیران و مدرسان را، در صورتی که در نشریات عمومی درج نشده و مرتبط با موضوع مجله باشد، می پذیرد. ● مطالب باید یک خط در میان و در یک روی کاغذ نوشته و در صورت امکان تاپب شود. ● شکل قرار گرفتن جدولها، نمودارها و تصاویر ضمیمه باید در حاشیه مطلب نیز مشخص شود. ● نثر مقاله باید روان و از نظر دستور زبان فارسی درست باشد و در انتخاب واژه های علمی و فنی دقت لازم مبذول گردد. ● مقاله های ترجمه شده باید با متن اصلی همخوانی داشته باشد و متن اصلی نیز ضمیمه مقاله باشد. ● در منتهای ارسالی باید تا حد امکان از معادلهای فارسی واژه ها و اصطلاحات استفاده شود. ● زیرنویسها و منابع باید کامل و شامل نام اثر، نام نویسنده، نام مترجم، محل نشر، ناشر، سال انتشار و شماره صفحه مورد استفاده باشد. ● مجله در رد، قبول، ویرایش و تلخیص مقاله های رسیده مختار است. ● آرای مندرج در مقاله ها، ضرورتاً مبین نظر دفتر انتشارات کمک آموزشی نیست و مسؤولیت پاسخگویی به پرسشهای خوانندگان، با خود نویسنده یا مترجم است. ● مجله از بازگرداندن مطالبی که برای چاپ مناسب تشخیص داده نمی شود، معذور است.

مجله مقاله

مجله رشد آموزش جغرافیا از آغاز در جهت رسیدن به اهداف اولیه مجله کوشش نموده است و تاریخ ۱۴ ساله فعالیت گواهی بر این ادعاست. اکثر متخصصین و علاقمندان علم جغرافیا به فراخور رشته تخصصی خود مقاله ای در این مجله به چاپ رسانده اند. بطوری که در بعضی از اهداف مجله مانند دانش افزایی توفیقی بیش از انتظار نصیب مجله شده است. به جهت جامعیت و فراگیری مجله در سطح کشور می توان گفت که بررسی تاریخ تکوین مقالات مجله، تاریخ تحول جغرافیای ایران را در ۱۴ سال گذشته منعکس می نماید. اما در بعضی از اهداف مجله مانند آشنایی با روش های تدریس و آموزش جغرافیا پیشرفت مورد انتظار حاصل نشده است. حتی برگزاری اولین سمینار بررسی مسایل آموزش جغرافیا در ایران در سال ۱۳۷۲ با همکاری وزارت آموزش و پرورش و دانشگاه تربیت معلم تهران نتوانست حساسیت جامعه جغرافیایی ایران را نسبت به مسایل آموزش جغرافیا در ایران برانگیزاند. در صورتی که به نظر وزارت آموزش و پرورش مهمترین هدف مجله بایستی تقویت توانایی های تدریس دبیران و آشنایی آنان با روش های مناسب آموزش جغرافیا باشد. این مساله در معیارهای ارزشیابی مجله از طرف مسئولین ذیربط سازمان پژوهش و برنامه ریزی مورد تاکید واقع شده است (شماره ۵۰، ص ۷۵). این معیارهای ارزیابی به گونه ای طراحی شده اند که رعایت آنها توانایی معلمان را در امر آموزش، پژوهش و آشنایی با روش های نوین آموزش و پژوهش و انطباق مسایل جامعه با آموخته های جغرافیایی خود بالا می برد. هیئت تحریریه مجله رشد آموزش جغرافیا ضمن تقدیر از همه همکاران و نویسندگان و محققان، اهمیت تحقیق در زمینه مسایل آموزش جغرافیا را، بویژه در دوره قبل از دانشگاه یادآوری می نماید. با توجه به اینکه آشنایی با جغرافیا شهروندان را در انتخاب مکان مناسب برای زندگی و فعالیت و یا انتخاب روش زندگی و فعالیت سازگار با مکان سکونت کمک می کند و با توجه به اینکه این توانایی ها باید در دوره های قبل از دانشگاه حاصل شود، جا دارد که بهای بیشتری به این مساله داده شود و مقالات بیشتری منتشر شود. برای اینکه فقط در صورت آموزش صحیح و مناسب می توان دانش آموزان و به تبع آن والدین آنها و نهایتاً جامعه را به جغرافیا علاقمند نمود. همه شهروندان به دانشگاه و به رشته جغرافیا راه نمی یابند ولی همه آنها در تصمیم گیری های مکان گزینی به نحوی شرکت دارند. اگر در دوره دبیرستان مقدمات و مبانی را بیاموزند مطمئناً در تصمیم های خود خطای کمتری خواهند داشت. در این صورت است که جغرافیا جایگاه واقعی خود، یعنی علم انتخاب مکان مناسب برای زندگی و فعالیت، را پیدا خواهد نمود. امید است که همکاران و علاقمندان به علم جغرافیا با ارسال مقاله های خود ما را در زمینه مسایل آموزشی جغرافیا یاری فرمایند.

بهلول علیجانی

سرمدبیر

تهیه الگوی بهینه مسکن همساز با اقلیم برای شیراز

دکتر فریده عظیمی

چکیده:

هدف از این مقاله، بدست دادن روش مناسب از لحاظ اقلیم‌شناسی در طراحی ساختمان است. بدین لحاظ برای بررسی وضعیت ساختمانی از نقطه نظر اقلیمی بصورت زیر عمل شده است. با توجه به آمار سی ساله هواشناسی سینوپتیک (سالهای ۱۹۹۰ - ۱۹۶۱) شیراز، عناصر آب و هوایی شامل دما، باران، رطوبت نسبی، باد و ساعات آفتابی در مقیاس روزانه بررسی و سپس شرایط آسایش انسان در روزها و ماههای مختلف معلوم گردید. با توجه به اقلیم شهر شیراز و شدت و جهت تابش خورشید در ماههای مختلف و جهت بادهای غالب، به طراحی جهت ساختمان در شیراز پرداختیم که جهت جنوب با تمایلی به سمت غرب پیش بینی می‌گردد، پنجره‌ها، سایه بانها و عایق بندی‌ها با توجه به نوع اقلیم محل طراحی و پیش بینی گردیدند.

مقدمه:

برجای مانده جلوه گر است. حال آنکه معماری امروز، چنان دستخوش عوامل وارداتی شده است که فرسخ‌ها از شیوه مذکور فاصله گرفته است، و در طراحیها آنچه مدنظر قرار گرفته، نمای ظاهری است و آن هم مقتبس از نماهای غربی که عمدتاً با شرایط مطروحه در ایران، از قبیل سنن و اعتقادات سازگاری ندارند. (غیور، ۱۳۷۴)

در پهن دشت کشورمان که دارای آب و هوای مختلفی می‌باشد، با سیستمهای متعدد ساختمانی روبرو می‌شویم، در تداوم مبارزه با شرایط محیط خارج، تجربیات ذیقیمتی در طراحی، ساخت و انتخاب مصالح در ساختمانهای سنتی کشور، نهفته است که متأسفانه در زمان حاضر، برداشت غلط از معماری دنیای غرب کلیه دانش و تجربیات اسلامی خود را از یاد برده و با تقلیدی ناقص از معماری بین‌المللی، زمینهای حاصلخیز این مرز و بوم را بتن ریزی می‌نماییم. توجه به نیروهای طبیعی زوال‌ناپذیری چون آفتاب و باد و استفاده از آنها در انجام برخی از کارها و بهبود بخشیدن به شرایط حرارتی فضاهای زیستی، از دیرباز در کشور ما معمول بوده است (کسمائی، ۱۳۶۳)، و محور اصلی مطالب مورد بحث در این مقاله، بهره‌گیری از نیروهای طبیعی از طریق هماهنگ سازی ساختمان و محیط طبیعی پیرامون آن است.

تأکید جوامع بر مدیریت صحیح منابع و توسعه، بهره‌برداری مطلوب و منطقی انسان از این منابع، دانشمندان را موظف می‌کند که از کلیه علوم بشری، بعنوان مسیرهای اصلی حصول به این هدف

بررسی وضعیت آب و هوایی مناطق مختلف، جهت امور عمرانی و برنامه‌ریزی منطقه‌ای، لازم و ضروری است و برای طراحی مسکن ضرورتی اجتناب‌ناپذیر دارد و از اینجاست که موضوع طراحی اقلیمی مطرح می‌شود. تأثیر عوامل آب و هوایی بر ساختمان، از جنبه‌های کاربردی اقلیم است که در چند دهه اخیر مدنظر طراحان ساختمان قرار گرفته است. این بخش از جغرافیای امروز، با توجه به گرانی انرژی در دنیا اهمیت زیادی یافته است، طراحان ساختمانی با کمک اقلیم‌شناسان، از حداکثر امکانات بالقوه آب و هوایی هر منطقه استفاده می‌نمایند، استفاده از نیروهای طبیعی در ساختمان به صرفه جویی در مصرف سوخت و مهمتر از آن به افزایش کیفیت آسایش و بهداشت محیط مسکونی و سالم سازی محیط زیست منتهی می‌شود. طراحی مسکن براساس شرایط آب و هوایی یک منطقه، اولین خط دفاعی در مقابل عوامل خارج بناست. (مهدوی، قبادیان، ۱۳۵۶)

در گذشته و زمانی که انسان بر خوردی عقلی و فطری و از طرفی عملی با مسائل داشت، چنان سازگار با صنعت گام برمی‌داشت و به صورت معقول و جاافتاده با محیط، برخورد می‌کرد که کلیه عوامل محیطی را که بعضاً امروزه به صورت مزاحم جلوه می‌نماید به خدمت می‌گرفت، و چنان پیوند هم‌ساز و موزونی بین پدیده‌های مصنوع و عوامل طبیعی می‌زد که فضای مناسب ایجاد می‌شد، و همه عوامل طبیعی نقش مثبت را در بوجود آوردن فضای مطلوب ایفاء می‌نمودند، گواه این مدعا، بخصوص در معماری سنتی که از دیرباز

استفاده کنند. از آنجا که محیط زندگی انسان به وسیله جو احاطه شده است و بیشتر فعالیتهای او هم داخل این حیطه انجام می گیرد، لذا تغییرات جو در زندگی و فعالیتهای او نقش عمده ای ایفا می کند (علیچانی، ۱۳۷۳). بنابراین در برنامه ریزیهای توسعه و عمران یک منطقه، آب و هوا نقش اصلی هدایت را بر عهده دارد و علم آب و هواشناسی کاربردی ترین علم محسوب می شود (Stringe, ۱۹۸۲). الگوها یا طرح هایی که با توجه به ملاحظات خاص اقلیمی، طراحی شده اند می توانند بدون تحمیل تغییری در الگوهای پذیرفته شده امروزی و بدون تحمیل هرگونه هزینه اضافی در طراحی یا اجرای ساختمان با بهره گیری از انرژیهای طبیعی و غیر فسیلی موجود در محیط را به میزانی که شرایط اقلیمی محل و نوع ساختمان مورد نظر اقتضا کند، فراهم سازند. ساختمانی که با محیط طبیعی خود هماهنگ، یا به اصطلاح طراحی اقلیمی داشته باشد در بسیاری از مناطق کشور ما می تواند بدون نیاز به مصرف سوخت فسیلی و استفاده از وسایل کنترل کننده مکانیکی، شرایط حرارتی مناسبی را در تمام طول سال به ساکنان خود عرضه نمایند.

تغییرات دما، رطوبت و جریان هوا و تغییر مداوم روشنایی فضاهای داخلی چنین ساختمانهایی، محیطی، متنوع و دلپذیر را در تمام فصلهای سال برای ساکنان این ساختمانها فراهم می سازند (کسمائی، مرتضی، ۱۳۶۳). در مناطق گرمسیری که روند شهرنشینی آنها تنها در چهار یا پنج دهه گذشته جهش یافته است، اغلب مردم هنوز در سکونتگاه های پراکنده و کم تراکم روستائی زندگی می کنند و با مشکلات مسکن به همان شیوه ای برخورد می نمایند که پدران و اجدادشان برخورد کرده اند، ساختمانهای سنتی روستائی مناطق گرمسیری در رابطه با مسائل اقلیمی راه حلهای صحیحی ارائه نموده اند، اما در مناطق گرمسیری مرم ترین نیاز به مسکن، مسکن شهری است. فرم های سنتی به دلیل اصلالتشان در زندگی و اقتصاد جوامع روستائی به ندرت در شرایط شهری مفید واقع می شوند. مسائل موجود در مناطق گرم و خشک را نمی توان با قبول تکنولوژی و الگوهای غربی که منشاء اقلیمی، فرهنگی و اقتصادی متفاوتی دارند، حل نمود.

بکار بستن روشهای علمی صحیح و استفاده بهینه از امکانات، مصالح ساختمانی و روشهای ساخت، علاوه بر افزایش عمر مفید ساختمانها و صرفه جویی اقتصادی در مقیاس کلان، آسایش ساکنین و استفاده کنندگان از ساختمان را نیز فراهم می آورد. با توجه به وسعت استان فارس و وجود عوارض طبیعی و جغرافیایی مختلف، موجب بروز شرایط آب و هوایی کاملاً متفاوتی در سطح استان می شوند، لزوم پیش بینی شکل خاصی از محیط های ساخت انسان را انکارناپذیر می سازد، به طوری که بتوان با بهره گیری از نیروهای طبیعی، شرایط نسبتاً مناسب را در بخش عمده ای از سال و ساختمانهای مسکونی و عمومی ایجاد نمود.

هدف اصلی مقاله حاضر، تهیه و ارائه الگوی معماری مناسب و همساز با اقلیم برای شهر شیراز است. برای تحقق هدف این مقاله، مراحل مختلف طراحی مسکن بر اساس آمار آب و هوایی شهر شیراز تشریح و محدوده فعالیت آب و هواشناس در هر مرحله روشن شده است. آمار آب و هوای شهر شیراز در جدول (۱) آمده است.

مراحل مختلف طراحی ساختمان:

۱- بررسی شرایط آب و هوایی محل از نظر آسایش انسان: در بین عناصر آب و هوایی، دما و رطوبت اثر بیشتری در سلامت و راحتی انسان، دارند. بیشتر مدل های سنجش آسایش انسان در ارتباط با شرایط آب و هوایی بر این دو عنصر استوار شده است. تغییرات دما به میزان تابش خورشید و تغییرات رطوبت هوا به مقدار بخار آب موجود در هوا بستگی دارد. وزش باد میزان درجه حرارت و بخار آب را کنترل می کند. از مجموع این عناصر مدل آسایش اقلیمی انسان فراهم شده است. یکی از شاخص های اندازه گیری درجه راحتی اقلیمی انسان ضریب آسایش تر چونگ است. این شاخص با استفاده از فرمول $THL = td - (0.55 - 0.55 RH)$ محاسبه می گردد. $THL = td - 0.58$ برحسب فارنهایت، $RH =$ رطوبت نسبی برحسب درصد.

جدول ۱- آمار آب و هوایی شهر شیراز و روش ماهونی

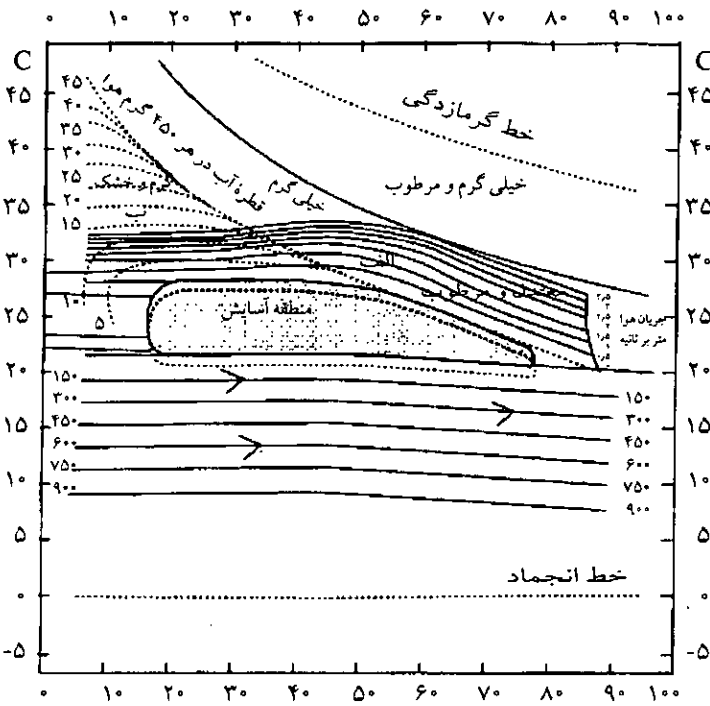
ماهها	دی	بهمن	اسفند	فروردین	اردیبهشت	خرداد	تیر	مرداد	شهریور	مهر	آبان	آذر	دی
پارامترهای اقلیمی	زاویه	فوریه	مارس	آوریل	می	ژوئن	ژوئیه	اگوست	سپتامبر	اکتبر	نوامبر	دسامبر	دسامبر
متوسط دمای حداکثر ماهانه	۱۲٫۱	۱۴٫۷	۱۸٫۹	۲۳٫۸	۳۰٫۶	۳۶٫۱	۳۷٫۸	۳۷	۳۳٫۷	۲۷٫۸	۲۰٫۵	۱۲٫۴	۱۲٫۴
متوسط دمای حداقل ماهانه	۰٫۴	۱٫۲	۴٫۸	۸٫۴	۱۳٫۲	۱۷٫۱	۱۹٫۹	۱۸٫۸	۱۴٫۱	۸٫۸	۳٫۸	۰٫۵	۰٫۵
متوسط نوسان ماهانه	۱۲٫۵	۱۳٫۵	۱۴٫۱	۱۵٫۴	۱۷٫۴	۱۹	۱۷٫۹	۱۸٫۲	۱۹٫۶	۱۹	۱۶٫۷	۱۲٫۹	۱۲٫۹

ماهها	دی	بهمن	اسفند	فروردین	اردیبهشت	خرداد	تیر	مرداد	شهریور	مهر	آبان	آذر	دی
پارامترهای اقلیمی	زاویه	فوریه	مارس	آوریل	می	ژوئن	ژوئیه	اگوست	سپتامبر	اکتبر	نوامبر	دسامبر	دسامبر
میانگین نم نسی	۶۳٫۱	۵۶٫۴	۴۹٫۴	۴۶٫۶	۴۰٫۵	۳۱٫۴	۲۲٫۹	۱۳٫۶	۱۵٫۵	۲۳٫۹	۳۷٫۸	۴۷٫۸	۶۰٫۱
گروه نم نسی	۳	۳	۲	۲	۲	۱	۱	۱	۱	۲	۲	۲	۳
بارش ماهانه	۷۹٫۸	۵۰٫۶	۴۸٫۴	۳۰٫۷	۶٫۶	۰٫۲	۱	۰٫۱	۰	۵٫۳	۱۰٫۷	۶۳٫۱	۶۳٫۱

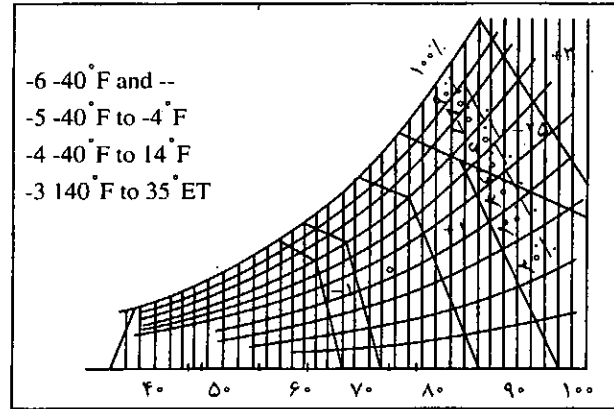
جدول شماره ۲- جدول دمای مؤثر شیراز

متوسط حداکثر دمای مؤثر	۱۰	۸٫۱	۱۲	۱۷	۲۲٫۱	۲۵	۲۶	۲۶	۲۴	۲۰٫۸	۱۵٫۱	۱۵
متوسط حداقل دمای مؤثر	۴٫۵	۸	۱۳	۱۷٫۹	۲۰	۲۳٫۵	۲۳	۲۳	۲۳	۲۰٫۸	۱۷٫۱	۷٫۸

ماههای خرداد، اردیبهشت و شهریور، شرایط دمایی مناسب و شرایط راحتی و آسایش انسان وجود دارد، ماههای (تیر و مرداد) هوا گرم و (مهر) هوا خنک است.

شکل ۲ - وضعیت آسایش ماههای سال در شیراز در نمودار زیست اقلیمی اولگی

شکل ۱ - وضعیت آسایش ماههای سال در شیراز در نمودار ترجونگ

یکی دیگر از مدل‌های مطالعه شرایط آسایش اقلیمی انسان در هوای آزاد مدل نمودار زیست اقلیمی اولگی^۱ است. با درج آمار متوسط ماهانه دما و نم نسبی شهر شیراز در این نمودار (شکل ۲) معلوم می‌شود که در شهر شیراز در هوای آزاد در ماههای اردیبهشت، خرداد و شهریور شرایط راحتی و آسایش فراهم است، در تیر و مرداد تحت شرایط دما و نم نسبی این محدوده هوا معتدل و مرطوب است و فقط در صورت وزش باد در این محدوده شرایط آسایش آن هم در سایه فراهم می‌شود. در ماههای آذر، دی، بهمن، اسفند، هوا سرد است. باید از تابش مستقیم خورشید استفاده نمود. در دو ماه اول بهار یعنی (فروردین و اردیبهشت) و در مواقع سرد می‌توان از حرارت خورشید، سیستم‌های خورشیدی غیرفعال بهره‌گیری نمود.

در ماههای سرد که ۲ الی ۳ ماه است و عامل مزاحم سرما است، برای تعدیل نمودن درجه حرارت کم باید از منبع حرارتی استفاده کرد، در ماههایی که از نظر گرما خارج از محدوده آسایش قرار دارند، برای این ماهها مثل (خرداد، تیر، مرداد، شهریور) می‌توان از جریان هوا و رطوبت استفاده کرد. بنابراین انسان برای احساس آسایش در طول سال در شهر شیراز احتیاج به خانه دارد، اما چگونه خانه‌ای با چه اندازه‌ای و در کدام جهت؟

۲ - طراحی کالبد ساختمان:

کالبد ساختمان و به عبارت دیگر ابعاد ساختمان و مساحت آن، نوع دیوارها، اندازه پنجره‌ها به شرایط آب و هوایی محل بستگی دارد. سقف و دیوارهای جانبی یک ساختمان، فضای داخلی آن را از محیط اطراف جدا می‌سازد و بدین طریق از تأثیر مستقیم عوامل اقلیمی چون دما، رطوبت هوا، باد، آفتاب، برف و باران بر فضای داخلی آن جلوگیری می‌نماید، اما در هر صورت هر یک از این عوامل از طریق تأثیر بر جدارهای خارجی ساختمان جذب می‌شوند، سرانجام به هوای داخلی انتقال می‌یابند. به همین دلیل طراحی ساختمان اولین خط دفاعی در مقابل عوامل اقلیمی خارج بناست، در بین روشهایی که برای طراحی اسکلت ساختمان استفاده می‌شود،

جدول شماره ۳ - جدول دمای مؤثر ساعتی

ساعت	دسامبر	نوامبر	اکتبر	سپتامبر	اوت	ژوئیه	ژوئن	می	آوریل	مارس	فوریه	ژانویه
۲	۸٫۲	۸	۸٫۵	۱۰	۱۲٫۷	۱۵	۱۲٫۲	۱۰	۱۳٫۲	۸٫۲	۵٫۲	۵٫۵
۴	۸	۷٫۲	۷٫۵	۸٫۲	۱۲٫۷	۱۴٫۱	۱۱	۸٫۸	۱۳٫۱	۸	۴٫۹	۴٫۷
۶	۷٫۸	۷٫۲	۷	۸	۱۳	۱۳٫۵	۱۲	۹٫۶	۱۳	۷٫۸	۴٫۵	۴٫۵
۸	۸٫۲	۷٫۷	۸	۹٫۳	۱۲٫۱	۱۴٫۶	۱۱٫۶	۹٫۳	۱۳٫۳	۸	۵	۵
۱۰	۱۱٫۹	۱۱٫۸	۱۵	۱۷	۲۰٫۶	۲۰٫۷	۱۸٫۹	۱۶٫۵	۱۵٫۲	۱۰	۶٫۵	۷٫۲
۱۲	۱۳٫۹	۱۳٫۹	۱۸٫۸	۲۱٫۵	۲۲	۲۲	۲۲٫۹	۲۰٫۲	۱۶٫۳	۱۱٫۲	۷٫۴۱	۹٫۲
۱۴	۱۵	۱۵٫۱	۲۰٫۹	۲۴	۲۶	۲۶	۲۶	۲۲٫۵	۱۷	۱۱٫۹	۷٫۸	۱۰
۱۶	۱۴٫۲	۱۴٫۲	۱۹٫۷	۲۲٫۵	۲۴٫۹	۲۴٫۹	۲۳٫۸	۲۱٫۲	۱۶٫۸	۱۱٫۵	۷٫۵	۹٫۸
۱۸	۱۲٫۷	۱۲٫۵	۱۶٫۲	۲۱٫۹	۲۱٫۹	۲۲٫۲	۲۰٫۲	۱۸	۱۵٫۷	۱۰٫۸	۷	۸٫۲
۲۰	۱۰٫۹	۱۰٫۲	۱۳	۱۴٫۹	۱۸٫۷	۱۸٫۸	۱۶٫۷	۱۴٫۳	۱۵٫۸	۹٫۵	۶٫۱	۶٫۸
۲۲	۹٫۲	۹٫۲	۱۱٫۱	۱۲٫۹	۱۶٫۹	۱۷٫۱	۱۴٫۸	۱۲٫۷	۱۴٫۱	۹	۵٫۹	۶٫۱
۲۴	۸٫۵	۸٫۵	۹٫۸	۱۱٫۲	۱۵٫۷	۱۶	۱۳٫۳	۱۱٫۱	۱۳٫۹	۸٫۷	۵٫۸	۵٫۷

روش ماهونی^۲ (Olivel, ۱۹۷۳) متداول‌تر است. آمار آب و هوایی شهر شیراز برای بررسی و روش ماهونی در جدول (۲) درج شده است. همانطور که ملاحظه می‌شود در اطلاعات مورد نیاز، فقط دما، رطوبت نسبی، مقدار بارندگی و جهت وزش باد است. نتایج این جدول در مدل کلی ماهونی (شکل ۳) وارد شده است. توصیه‌های این مدل برای احداث ساختمان در شهر شیراز به شرح زیر می‌باشد.

نمای بناهای مسکونی به جهت جنوب تا جنوب غربی باشد. بدلیل غالب بودن بادهای غرب و جنوب غرب در تمام سال این بادها می‌توانند با خود رطوبت و بخار آب حاصل از اقیانوس اطلس و

دریای مدیرانه را به همراه آورند و باعث ایجاد رطوبت در فضای شهری و بناها می گردند. از نظر تنظیم فضایی، طراحی فضایی فشرده جهت اتلاف حرارت ساختمان، بخصوص کاهش تأثیر باد در اتلاف حرارت در فصل سرد، همچنین ساختمانهای فشرده، در محافظت در برابر گرمای هوا و کاهش بادهای غبارآلوده نقش عمده ای را به عهده دارند، جریان هوا ضرورتی ندارد و اندازه و جهت بازشوها که با توجه به شدت تابش طراحی می شود (Oliver, 1987) حائز اهمیت است. اندازه پنجره ها متوسط بطوری که حداکثر ۲۰-۴۰ درصد اندازه مساحت دیوارها را به خود اختصاص دهد، دیوارهای داخلی و خارجی از مصالح سنگین ساخته شوند و در بامها، مصالح سنگین با زمان تأخیر بیش از ۸ ساعت بکار برده شود. این کار بدلیل جلوگیری از انتقال سریع هوا صورت می گیرد.

احداث ساختمان و زندگی در داخل آن علاوه بر ایجاد شرایط آسایش، بعضی ناراحتیها را نیز موجب می شود، به بیان دیگر با صرف ایجاد

ساختمان و زندگی در داخل آن، شرایط آسایش فراهم نمی شود. شرایط آسایش در داخل ساختمان به وسیله نموداری به نام نمودار زیست اقلیمی ساختمانی سنجیده می شود. این نمودار در (شکل ۴) ترسیم و آمار آب و هوایی ماهانه شیراز بر روی آن درج شده است. این شکل نشان دهنده آن است که در شیراز فقط روزهای ماههای

مجموع شاخص ها از جداول گروه دو					
H ₁	H ₂	H ₃	A ₁	A ₂	A ₃
			۹۱	۴	۶

ابعاد بازشوها

			۰-۱		۱	۴۰-۸۰٪	بزرگ
				۱-۱۲	۲	۲۵-۴۰٪	متوسط
			۲-۵		۳	۱۵-۲۵٪	کوچک
			۶-۱۰		۴	۱۰-۲۰٪	بسیار کوچک
			۱۱ و ۱۲	۰-۳	۵	۲۵-۴۰٪	متوسط
				۲-۱۲			

موقعیت بازشوها

۳-۱۲					۶	در دیوارهای شمالی و جنوبی، در ارتفاع معین و رو به باد
۱-۲			۰-۵		۷	مانند حالت فوق، همچنین بازشوهائی در دیوارهای داخلی
			۶-۱۳			
	۲-۱۳					

محافظت بازشوها

				۰-۲	✓	۸	جلوگیری از تابش مستقیم آفتاب به سطح پنجره ها
			۲-۱۲			۹	محافظت در برابر باران

دیوارها و کف ها

			۰-۳		۱۰	سبک و با ظرفیت حرارتی کم	
			۳-۱۲		✓	۱۱	سنگین، با زمان تأخیر بیش از ۸ ساعت

بامها

۱۰-۱۲			۰-۳		۱۲	سبک، سطوح منعکس کننده توخالی
			۳-۱۳		۱۳	سبک، با عایق حرارتی مناسب
۰-۹			۰-۵		۱۴	سنگین، با زمان تأخیر بیش از ۸ ساعت
			۶-۱۲		✓	

جزئیات خارجی

			۱-۱۲		۱۵	پیش بینی فضایی برای خوابیدن در خارج ساختمان
			۱-۱۲		۱۶	پیش بینی آبروهای مناسب جهت هدایت آب باران

شکل شماره ۳: توصیه های آب و هوایی مناسب برای احداث ساختمان در شهر شیراز

فروردین، آبان در محدوده آسایش قرار دارند یعنی اینکه دمای داخل و برون ساختمان با هم برابر است و هیچ مشکلی وجود ندارد و همچنین شبهای (مهر) نیز بدین ترتیب در محدوده آسایش قرار گرفته

مجموع شاخص‌ها از جداول گروه دو					
H ₁	H ₂	H ₃	A ₁	A ₂	A ₃
			۹۱	۴	۶

بهار یعنی آوریل، می (فروردین و اردیبهشت) در مواقع سرد می توان با استفاده از حرارت خورشید و بهره گیری از سیستم های خورشیدی غیر فعال استفاده کرد در ماههای گرم سال، جریان هوا چندان مؤثر نمی باشد لذا با بکار گیری از مصالح سنگین و استفاده از سایبان و برای افزایش رطوبت در این ماهها از رطوبت زن و کولر آبی در ایجاد شرایط مطلوب استفاده کرد.

استفاده از تابش آفتاب، بخاری، سایبان و کولر در ساعات مختلف یک روز فرق می کند، بنابراین بایستی شرایط ساعات مختلف روزهای سال را از نظر نیاز به دما تعیین کرد. برای این کار ابتدا با توجه به دما و نم نسبی ماهانه، دمای مؤثر ماهانه تعیین می شود، سپس از روی دمای مؤثر ماهانه، دمای مؤثر ساعتی تعیین می شود. براساس دمای متوسط حداکثرها و متوسط نم نسبی ظهر هر ماه، دمای مرطوب حداکثر و براساس متوسط دمای حداقلها و متوسط نم نسبی صبح هر ماه، دمای مرطوب حداقل آن ماه از روی نمودار ۵ استخراج و در جدول (۲) درج شده است.

با استفاده از دمای مرطوب حداکثر و متوسط دمای حداکثرهای ماه، دمای مؤثر حداکثر و با استفاده از دمای

مرطوب حداقل و متوسط دمای حداقلها، دمای مؤثر حداقل ماه مربوط از روی نمودار (شکل ۶) استخراج و در جدول (۲) درج شد.

در مرحله بعدی دمای مؤثر حداکثر را در دیف بالای نمودار (۷) و دمای مؤثر حداقل را در دیف پائین آن مشخص کرده و این دو نقطه به وسیله خطی به یکدیگر وصل می کنیم. از محل تلاقی این

ابعاد بازوها

بزرگ	۸۰-۴۰٪	۱	۰	۰	۰	۰	۰
متوسط	۴۰-۲۵٪	۲	۱-۱۲	۰	۰	۰	۰
کوچک	۲۵-۱۵٪	۳	۰	۰	۰	۰	۰
بسیار کوچک	۲۰-۱۰٪	۴	۰-۳	۰	۰	۰	۰
متوسط	۴۰-۲۵٪	۵	۲-۱۲	✓	۰	۰	۰

موقعیت بازوها

در دیوارهای شمالی و جنوبی، در ارتفاع معین و رو به باد	۶	۰-۵	۳-۱۲	۰	۰	۰	۰
مانند حالت فوق، همچنین بازوهائی در دیوارهای داخلی	۷	۶-۱۳	۱-۲	۰	۰	۰	۰
		۲-۱۳					

محافظت بازوها

جلوگیری از تابش مستقیم آفتاب به سطح پنجره ها	۸	۰-۲	✓	۰	۰	۰	۰
محافظت در برابر باران	۹	۲-۱۲					

دیوارها و کف ها

سبک و با ظرفیت حرارتی کم	۱۰	۰-۳					
سنگین، با زمان تأخیر بیش از ۸ ساعت	۱۱	۳-۱۲	✓				

بامها

سبک، سطوح منعکس کننده توخالی	۱۲	۰-۳					
سبک، با عایق حرارتی مناسب	۱۳	۲-۱۳					
سنگین، با زمان تأخیر بیش از ۸ ساعت	۱۴	۰-۵	✓				
		۶-۱۲					

جزئیات خارجی

پیش بینی فضائی برای خوابیدن در خارج ساختمان	۱۵	۱-۱۲					
پیش بینی آبروهای مناسب جهت هدایت آب باران	۱۶	۱-۱۲					

است.

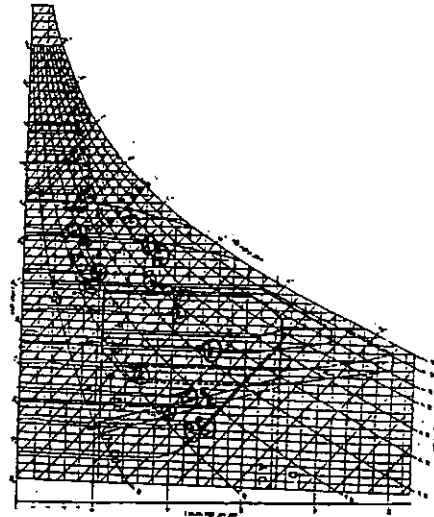
در مجموع در ۳ ماه از سال شرایط حرارتی خارج از محدوده آسایش، و در محدوده استفاده از وسائل مکانیکی برای گرم شدن قرار دارند، (آذر، دی، بهمن) در ماه (اسفند و آبان) با گرمتر شدن هوا می توان با استفاده از سیستم های خورشیدی فعال و غیر فعال و کسب حرارت داخلی، محیطی مناسب ایجاد کرد، در دو ماه اول

جدول شاخص ها جدول شماره ۴

دی	بهمن	اسفند	فروردین	اردیبهشت	خرداد	نور	مرداد	شهریور	مهر	مبان	آذر	دی
ژانویه	فوریه	مارس	آوریل	می	ژوئن	ژوئیه	اگوست	سپتامبر	اکتبر	نوامبر	دسامبر	Year
H1												
H2												
H3												
A1	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
A2												
A3	✓	✓	✓							✓	✓	

جدول ۵ مفهوم شاخصها

مفهوم شاخص ها	وضعیت روز	حرارت شب	باران	گروه رطوبتی	نوسان ماهانه	دما
H1	گرم	گرم		۲	کمتر از ۱۰	
H2	مناسب			۳ و ۴		
H3			بیش از ۲۰۰ میلیتر			
A1				۱ و ۲ و ۳	بیش از ۱۰	
A2	گرم	گرم مناسب		۱ و ۲	بیش از ۱۰	
A3	سرد			۱ و ۲		

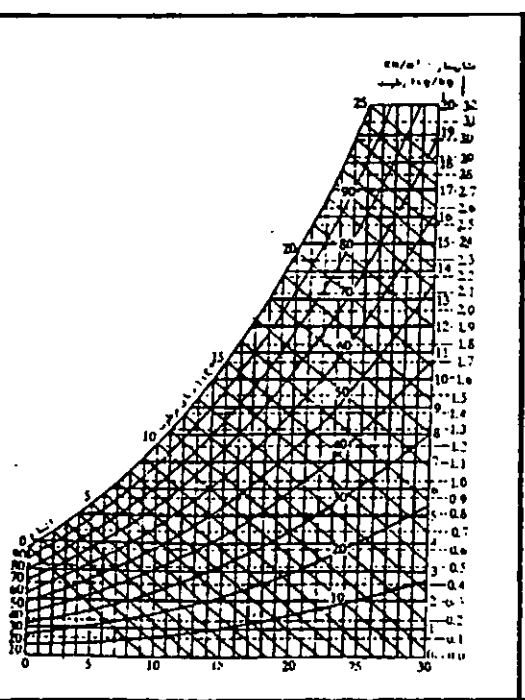

شکل ۴- شرایط آسایش در داخل ساختمان در شهر شیراز در نمودار زیست اقلیمی ساختمانی

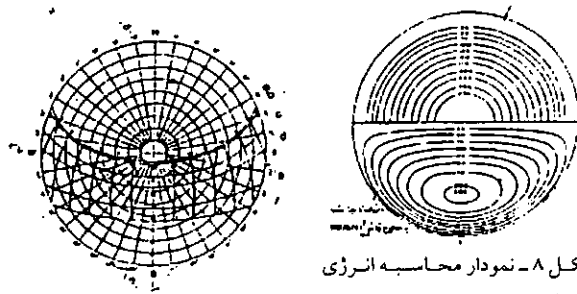
خط با خطوط مساعدت روز، دمای مؤثر ساعتی روزهای آن ماه تعیین می شود. نتیجه این فرایند در جدول (۳) نوشته شده است. محاسبات مندرج در جدول (۳) نشان می دهد که داخل ساختمان در ماههای خرداد، تیر، مرداد، شهریور از ساعت ۱۰ صبح تا ۱۸ هوا نسبتاً گرم می شود بالاخص در ساعات ۱۲ تا ۱۶ از نظر دمایی شرایط نامطلوب است و در ساعات قبل از ۱۰ صبح و بعد از ۱۸ شرایط دمایی در این ماهها مطلوب است. در ماههای دی و بهمن از ساعت ۱۰ صبح تا ۱۸ شرایط دمایی مطلوب و در ساعات قبل از ۸ صبح و بعد از ۱۸ بعدازظهر شرایط دمایی نامطلوب و احساس سرما وجود دارد. در ماههای اسفند، فروردین، اردیبهشت و مهر و آبان ساعات روز دارای شرایط دمایی مطلوب هستند و ساعات نامطلوب محسوس نیست.

به منظور استفاده از امکانات طبیعی در جلوگیری از گرم شدن تابستان و افزایش گرمای زمستان باید پنجره تعبیه کرد. دیوار مورد نظر باید به نحوی باشد که در زمستان بازتاب کمتر و در تابستان بازتاب بیشتر داشته باشد. یا با تعبیر سایبان در بالا و کنار پنجره از ورود گرمای بیشتر در تابستان جلوگیری کرد. برای این منظور مقدار انرژی تابشی رسیده به دیوارهای ساختمان در ساعات مختلف روز و در طول سال محاسبه می شود. این کار با تطبیق نقاله محاسب انرژی تابشی خورشید (شکل ۸) بر روی نمودار مسیر خورشید (شکل ۹) در مدار شیراز انجام می گیرد.

براین اساس در تیرماه کمترین تابش مربوط به دیوارهای جنوب غربی است و بیشترین مربوط به دیوار شمالی است و در دی ماه بیشترین تابش را دیوارهای جنوبی و کمترین مربوط به دیوارهای جنوب شرقی است. با توجه به اینکه بهینه سازی جهت ساختمان در رابطه با تابش خورشید سعی بر استفاده هر چه بیشتر از اشعه خورشید

شکل ۵- نمودار سایکرومتریک

شکل ۸- نمودار محاسبه انرژی خورشیدی

- ۱- قسمت بالا برای دیوارهای عمودی
- ۲- قسمت پایین برای دیوارهای افقی

شکل ۹- نمودار مسیر حرکت خورشید برای عرض جغرافیایی ۲۹ درجه شمالی

می شود. در صورتی که عایق توأم با مصالحی که جرم حرارتی زیادی دارند، استفاده شود بر روی زمان انتقال حرارت جذب شده خورشید بداخل ساختمان مؤثر خواهد بود.

نتیجه:

- این تحقیق نشان می دهد که:
- ۱- می توان با هماهنگ سازی ساختمان و محیط طبیعی پیرامون از نیروی طبیعی بهره گیری نمود.
 - ۲- جغرافیا می تواند به کمک آمار هواشناسی در جهت عمران و توسعه اقتصادی کشور گامهای بسیار مؤثری بردارد.
 - ۳- این تحقیق نتیجه می دهد که در شیراز بدلیل اثر عواملی مانند تابش و باد، نمای ساختمانها باید دارای جهت جنوب با ۱۵ درجه به سمت جنوب غرب ساخته می شوند، و پنجره های کوچک تا متوسط در دیوار جنوبی همراه با سایبانهای عمودی و افقی طراحی می گردند.

منابع و مأخذ:

- ۱- علیجانی، بهلول، نگرش نو در کاربرد آب و هواشناسی در مدیریت منابع و توسعه کشور «نقش آب و هوا در طراحی مسکن»، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، مشهد، آستان قدس رضوی، شماره ۳۵، ۱۳۷۳.
- ۲- غیور، حسنعلی، اقلیم کاربردی تشعشع و دما در ارتباط با معماری، مجله رشد جغرافیا، شماره ۳۸، تهران ۱۳۷۴.
- ۳- کسمانی، مرتضی، اقلیم و معماری، شرکت خانه سازی ایران، تهران، ۱۳۶۳.
- ۴- مهدوی، محمد و وحید قبادیان، طراحی اقلیمی (اصول نظری و اجرایی کاربرد انرژی در ساختمان)، دانشگاه تهران، ۱۳۵۶.

5. Oliver, E. and R.W. Fairbridge (eds), 1987, The Encyclopedia of climatology, A van nostrand.
6. Oliver, J. E., 1973, Climate and man's Environment, John Wiley Inc. NewYork.
7. Stringe, Et. 1982, Foundation of Climatology surjeetpubl Delhi.

زیرنویس

در مواقع سرد و اجتناب از آن در مواقع گرم می باشد، لذا جهات جنوب یا تمایلی به جنوب غربی از نظر ساختمانی مناسب ترند. برای اجتناب از ورود خورشید در تابستان و بر اساس ساعات بیشینه تابش خورشید بر دیوار سایبان برای پنجره دیوار طبق فرمول زیر طراحی می شود:

$$DH = \frac{L \cos(A + N)}{\tan \alpha}$$

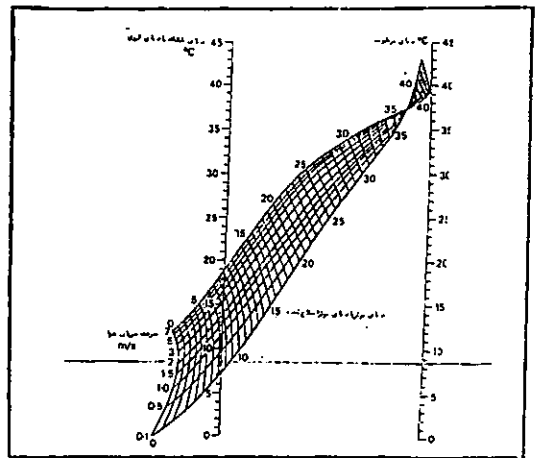
DH = پهنای سایبان بر حسب متر

A = سمت خورشید

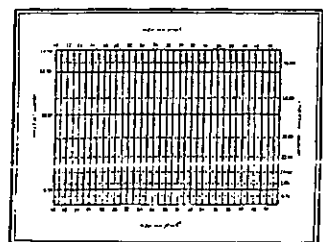
N = زاویه بین نمای پنجره و نصف النهار جنوب

بنابراین اگر عمق سایبان افقی ۶۷ سانتیمتر و سایبان عمودی ۸۶ سانتیمتر باشد در دوره مزاحم (از تیر تا مهر ماه) از ساعت ۱۰ صبح به بعد تابش کمتری وارد ساختمان می شود، و در دی ماه داخل ساختمان از تابش خورشید بهره مند می شود.

همچنین به منظور کاهش اختلاف حرارت داخل ساختمان و محافظت ساختمان در برابر هوای گرم یا سرد بیرون عایق بندی برای ساختمان پیشنهاد می شود، نصب عایق حرارتی جهت تأمین آسایش در تابستان ضروری است. دیوارهایی که عایق حرارتی دارند، در زمستان گرمتر خواهند بود. این دیوارها آسایش را در منزل بهتر تأمین خواهند کرد و از تعرق بخار آب به روی دیوارها نیز جلوگیری

شکل ۶- نمودار دمای مؤثر

شکل ۷- نمودار محیطی دمای مؤثر سایبان

1. Olygey.
2. Mahooni.

مروری بر احوال و آثار شادروان دکتر لطف اله مفخم پایان

دکتر محمد جمفر زمریدیان
گروه جغرافیا - دانشگاه فردوسی، مشهد

مقدمه

بنا بر پیشنهاد هیئت تحریریه مجله رشد جغرافیا، تدوین و ارائه شرح حال مختصری از زندگینامه دو شخصیت علمی^۱ و پیشکسوت علم جغرافیا در ایران، به اینجانب محول گردید. هر چند شخصیت و فرازهای زندگی این بزرگواران به اندازه ای با اهمیت است، که شاید نتوان آنطور که باید حق مطلب را ادا نمود.

در مورد روانشاد دکتر مفخم پایان و خصایص اخلاقی و علمی ایشان سخن های بسیار گفته شده است؛ از جمله در بخشهایی از کتاب «جغرافیا در ایران از دارالفنون تا انقلاب اسلامی» چنین آمده است: «به نظر این نویسنده^۲، دکتر مفخم پایان از چهره های درخشان جغرافیای ایران در سالهای اخیر است که نه فقط به گردن بسیاری از جغرافیدانان جوان ما حق دارد، بلکه خدمت او به علم جغرافیا بایستی با خطوط درشت ثبت شود... او در سالهای اولی که من درس نقشه برداری و نقشه خوانی را تدریس می کردم، در کلاس درس من شرکت داشت و بحثها و سؤالات وی در کلاس، از پختگی فکری خاص او حکایت می کرد... از نظر معلمی، دارای استعداد و حوصله قابل تحسینی در فهماندن مطالب درسی بود و هرگز از اثبات یک قضیه علمی که بدان ایمان داشت خسته نمی شد. او به علم خود یعنی جغرافیا ایمان داشت و جغرافیا را تا حد پرستش دوست می داشت و در تمام عمر خود از مقام والای جغرافیا و شخصیت اجتماعی جغرافیدان دفاع می کرد... نظم و انضباط از خواصی بود که در زندگی دکتر مفخم پایان تا حد غیر قابل تصویری وجود داشت و من شخصاً آرزو می کردم که بتوانم مانند او باشم... وی شخصیتی بی نهایت اصولی بود و در پیروی از اصولی که بدان معتقد بود کمترین انعطافی به خرج نمی داد، تا حدی که خیلی ها او را آدمی یکدنده و لجوج می دانستند. از جمله اصولی که بدان پایبند بود (بعد از علم جغرافیا) اصالت فرهنگ، زبان و تاریخ ایران بود که در این اصول هرگز از نظر قاطع خود عدول نمی کرد و در نتیجه همین اصولی بودنها بود که اغلب با مدیران و رؤسای بالا دست و حتی وزراء مناقشه و منازعه می کرد و مافوقهای او کمتر صراحت لهجه او را تحمل می کردند. دکتر مفخم پایان در حق شناسی کم نظیر بود

و در مدت چهل سال آشنایی با این نویسنده هرگز روابط استاد و شاگردی را فراموش نکرد.»

تقویم زندگانی

دکتر لطف اله مفخم پایان در ۲۵ مهرماه ۱۲۹۴ در تهران چشم به جهان گشود. پس از گذراندن تحصیلات ابتدایی و متوسطه، در خردادماه ۱۳۱۸ به دریافت دیپلم علمی از دارالفنون تهران نائل آمد و تقریباً به طور همزمان دیپلم هنری خود را از هنرستان موسیقی تهران دریافت نمود. به دنبال آن، تحصیلات خود را در رشته باستان شناسی در دانشگاه تهران شروع، و در خرداد ماه ۱۳۲۱ با احراز رتبه اول دانشنامه لیسانس را کسب کرد. از مهرماه همان سال به عنوان دبیر دبیرستانهای تهران و دانشسرای مقدماتی پسران تهران مشغول به تدریس شد و در همان حال، مجدداً در رشته تاریخ و جغرافیای دانشگاه تهران به کسب علم و دانش پرداخت تا اینکه در خرداد ماه ۱۳۲۴ در این رشته نیز موفق به دریافت دانشنامه لیسانس، با رتبه نخست، گردید، و تا سال ۱۳۲۸ همچنان گذشته به تدریس در وزارت فرهنگ (آموزش و پرورش آن زمان) اشتغال داشت.

در همان روزگار برای ادامه تحصیل عازم فرانسه گردید و در فاصله سالهای ۱۳۲۹ تا ۱۳۳۲ موفقیت لازم را در کسب دیپلم زبان و فونتیک در زبان فرانسه؛ دکترای دانشگاهی و دکترای دولتی فرانسه؛ و گواهی تحصیلی در رشته های کار توگرافی، جغرافیای طبیعی و روش تدریس از دانشگاه سوربن پاریس، بدست آورد. دکتر مفخم پایان در واقع اولین لیسانسیه ایرانی بود که دوره دکتری خود را در رشته جغرافیا، از دانشگاه سوربن، به پایان رساند. وی پس از اخذ درجه دکتری به استخدام دانشکده ادبیات تبریز درآمد و به تدریس جغرافیا پرداخت. دکتر با تلاش بی وقفه و حجم کار باورنکردنی، تدریس بیشتر درسهای برنامه را شخصاً عهده دار بود و بالاخص پس از درگذشت نابهنگام دکتر جرجانی وظایف درسی او سنگین تر شده بود. وی ۵ سال تمام در دانشکده ادبیات تبریز به امر تدریس مشغول بود و در زمان او بود که اولین لیسانسیه های

تاریخ و جغرافیا از دانشگاه تبریز^۲ وارد اجتماع و عرصه کار شدند و تنی چند از لیسانسیه‌هایی که از کلاسها و محضر ایشان بهره‌گرفته بودند، مانند آقایان دکتر یداله فرید و دکتر محمود پور در سالهای بعد راهی خارج شده و با درجات دکترا به دانشگاه تبریز ملحق شدند.

در سال ۱۳۳۴، دکتر مفخم پایان، تبریز را ترک کرد و راهی دانشگاه مشهد گردید تا جغرافیا را در آنجا پایه‌گذاری کند.^۱ به این ترتیب اولین استاد گروه جغرافیای دانشگاه مشهد، دکتر مفخم پایان بود که اکنون پنج سال تجربه معلمی و زندگی دانشگاهی را هم بر تجربه‌های دیگرش افزوده بود و با آمادگی بیشتر به مشهد می‌آمد. نتیجه آنکه بخش جغرافیای دانشگاه مشهد را برپایه محکمی استوار نمود. در سالهای نخست، به تنهایی تدریس تمام مواد جغرافیایی برنامه را برعهده داشت، و چنانکه عادت ذاتی او بود، تمام وقت خود را وقف تدریس جغرافیا کرده و هیچگونه مسئولیت دیگری در دانشگاه قبول نکرد. او نه تنها به تدریس می‌پرداخت، بلکه امور آزمایشگاهی را هم شخصاً سرپرستی می‌نمود و تمرینهای نقشه برداری و نقشه کشی و یا اندازه‌گیریهای هواشناسی و امثال آنرا رأساً راهنمایی می‌کرد. او به مشاهده در جغرافیا خیلی اهمیت می‌داد و از هر فرصتی که پیش می‌آمد، استفاده کرده و دانشجویان خود را در روزهای تعطیل به اطراف مشهد و در سفرهای علمی طولانی‌تر به نواحی جغرافیایی خراسان می‌برد و آنها را به مطالعه مقدماتی و گزارش نویسی وادار می‌کرد. حاصل تلاشهای وی در این زمینه، فراهم آمدن دهها جلد گزارش و پایان‌نامه نفیس بود که هم اکنون در کتابخانه دانشگاه مشهد موجود است. دکتر نسخه‌های مربوط به خودش را در ایام بازنشستگی به سازمان جغرافیایی کشور منتقل ساخت و یا اهدا نمود و در آنجا چندین کارشناس را به مطالعه و تجزیه و تحلیل آن گزارشات وادار ساخته بود.

دکتر مفخم در همان سالهای اول تدریس در مشهد، با استفاده از نظر مساعد دکتر حسین سامیراد (رئیس وقت دانشگاه) و استادان دکتر فیاض و دکتر جمال رضایی، رئیس و معاون دانشکده ادبیات، آزمایشگاه نسبتاً مجهزی تشکیل داد که حداقل در یکی از زمینه‌های کارتوگرافی جنبه انحصاری داشت و آن عبارت بود از ترسیم نقشه‌های رنگی جغرافیایی بر روی شیشه، که در هیچ دانشگاه یا مرکز نقشه‌کشی دیگری در کشور دنبال نمی‌شد. به این ترتیب مجموعه‌جالبی در انواع نقشه‌های قطعات و نیز نقشه‌های موضوعی ایران (مثل نقشه تقسیمات اقلیمی ایران) به مقیاسهای مختلف روی شیشه فراهم کرد و از خود در مشهد به یادگار گذارد.

اولین کسی که بعد از دکتر مفخم پایان وارد کادر علمی جغرافیا در دانشگاه مشهد شد، مرحوم آقای دکتر عباس سعیدی رضوانی^۳ بود که از سال ۱۳۳۶ با رشته تاریخ و جغرافیا همکاری داشت؛ و به دنبال آن در سال تحصیلی ۱۳۴۵ توسعه چشمگیری در هیأت علمی گروه جغرافیای دانشگاه مشهد بوجود آمد. زیرا در آن سال استادان ارجمند و گرانقدر دیگر، یعنی جناب آقای دکتر سیروس سهامی، سرکار خانم دکتر زیبا خرسند (متخصص کارتوگرافی)، آقای دکتر مهدی پیرزاده و استاد فقید شادروان دکتر مهدی صدیقی به گروه جغرافیا پیوستند. اکنون سال ۱۳۵۰ فرارسیده بود و دکتر مفخم پایان دو دوره مدیریت قانونی گروه جغرافیا را پشت سر نهاده بود، و بعد

از ایشان، آقایان دکتر مهدی صدیقی و سپس دکتر سیروس سهامی به ترتیب به مقام مدیریت گروه برگزیده شدند.

باری دکتر مفخم پایان در سال ۱۳۵۱ به افتخار بازنشستگی نائل آمد، و بعد از چندین سال خدمت صادقانه و پرثمر در دانشگاه مشهد، شهر مقدس مشهد را ترک گفت تا علیرغم خستگی فراوان، در جاهای دیگر، مثل سازمان جغرافیایی کشور، خدمتگزار جغرافیا باشد. به این ترتیب پس از بازنشستگی و از ۵/۱۲/۵۱ رسماً بصورت مشاور سازمان جغرافیایی کشور مشغول انجام وظیفه شد. هر چند در سال ۱۳۴۹ سازمان جغرافیایی کشور شورایی به نام «شورای جغرافیایی» بوجود آورده بود، و دکتر مفخم پایان یکی از اعضای ثابت آن بود.

سرانجام، استاد دکتر لطف اله مفخم پایان، به هنگام مسافرت به شهر مشهد، دچار سکته مغزی شد و پس از چند هفته کسالت ناشی از این عارضه، در تاریخ ۱۷ دیماه ۱۳۶۳ رخت از این دیار برزست و به جهان ابدیت پیوست. شایان ذکر است که حاصل زندگی مشترک دکتر مفخم و همسرش، تنها یک پسر است که از همان سالهای جوانی برای تحصیل عازم آمریکا گردید.

مشغله‌های استاد

دکتر لطف اله مفخم پایان همواره یک معلم بود، یک معلم به معنای واقعی کلمه؛ که کارش عمدتاً آموختن بود، چه در سطح ابتدایی و دبیرستان، چه در مقطع دانشگاه و تحصیلات عالی، و چه در زمینه اخلاق و نظم و انضباط.

او علاوه بر تدریس مواد درسی مربوط به وزارت فرهنگ (از مهرماه ۱۳۲۱ تا سال ۱۳۲۸)، با ورود به دانشگاه تبریز و سپس دانشگاه مشهد، تدریس اغلب دروس رشته جغرافیا را به عهده داشت. ولیکن با توجه به رشته تخصصی اش در جغرافیای طبیعی، بیشتر به تدریس دروسی مثل جغرافیای ریاضی، نقشه‌کشی و تصاویر جغرافیایی، اقلیم‌شناسی، اقیانوس‌شناسی، فیزیوگرافی، جغرافیای زیستی، کلیات جغرافیای ایران، و جغرافیای ناحیه‌ای می‌پرداخت. و بدین ترتیب در سلسله مراتب آموزشی، مراحل و مدارج مختلف از دبیری تا دانشیاری و مرتبه استادی را طی کرد. با توجه به علاقه وافری که به امر آموختن و تدریس داشت، با این حال به دلیل توان و شایستگی‌های فردی اش، برخی مسئولیتهای اداری و اجرایی نیز به ایشان سپرده می‌شد، از جمله اینکه:

در آغاز فعالیتهای شغلی خود و تا سال ۱۳۲۵، تحت عناوین رئیس دبستان، رئیس دبیرستان، رئیس فرهنگ شمیران، و بازرس فرهنگ، توان مدیریتی خود را به اثبات رساند.

در سال ۱۳۴۹، فرهنگستان زبان ایران بوجود آمد، و در اواخر سال ۱۳۴۹ نیز کمیته خاص جغرافیایی در این فرهنگستان ایجاد شد.

به دنبال و به موازات کار این کمیته (به عنوان کمیته مادر) و بر حسب ضرورت کمیته‌های فرعی دیگری مانند کمیته کارتوگرافی، و کمیته هوانوردی نظامی و هواشناسی، نیز در سازمان جغرافیایی کشور تشکیل می‌شد. در چند سالی که این کمیته‌های فرهنگستانی در سازمان جغرافیایی تشکیل می‌شد، دکتر مفخم نیز با آن همکاری

داشت، و از ۵۱/۱۲/۵ (پس از بازنشستگی از دانشگاه فردوسی)، رسماً بصورت مشاور سازمان جغرافیایی کشور انجام وظیفه می کرد.

در تاریخ ۱۳۵۳/۴/۲۵، انجمن جغرافیادانان تأسیس شد، و دکتر مفخم پایان به عنوان یکی از مؤسسين و یکی از دو نایب رئیس^۶

انجمن بود. وی همچنین در نخستین کنگره جغرافیادانان ایران به عنوان نایب رئیس در هیات رئیسه کنگره انتخاب شد. در آخرین روز دومین کنگره جغرافیادانان ایران نیز دکتر مفخم به عنوان یکی از اعضای علی البدل به مدت ۲ سال برگزیده شد.

دکتر مفخم، در سومین کنفرانس سازمان ملل، که به منظور یکنواخت کردن اعلام جغرافیایی از ۲۶ مرداد ۱۳۵۶ به مدت سه هفته در آتن (پایتخت یونان) تشکیل شد، در جمع هیأت نمایندگان ایران حضور داشت. این هیأت که از سوی سازمان جغرافیایی کشور اعزام شده بود مرکب بود از: دکتر محمدحسن گنجی، دکتر لطف اله مفخم پایان، و سرهنگ طاهریان.

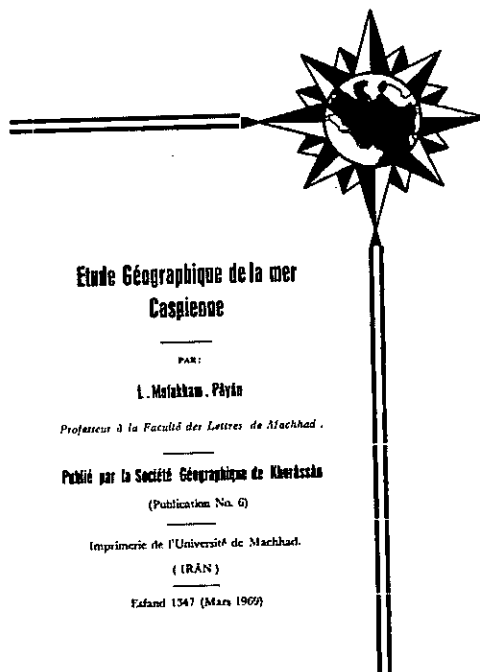
آثار و فعالیتهای علمی

دکتر مفخم پایان علاوه بر فعالیتهای آموزشی و مسئولیتهای

فوق الذکر، در راه اعتلای فرهنگ و دانش جغرافیای نیز گامهای مؤثری برداشت و خدمات ارزنده ای در جهت پیشرفت علم جغرافیا ارائه نمود.

در تاریخ ۲۰ خرداد ۱۳۳۶، و به دنبال پیشنهاد مدیر مؤسسه فرانکلین؛ قراردادی به منظور ترجمه کتاب «جغرافیای طلایی»، بین مؤسسه و دکتر گنجی و دو تن از شاگردانش (دکتر مفخم پایان و حسین خلیلی فر) تنظیم شد. در پایان تیرماه همان سال ترجمه کتاب مزبور بنابر مفاد قرارداد، تسلیم مؤسسه گردید. حاصل کار کتاب جدید جغرافیای پنجم دبستان (جغرافیای عمومی) بود که انقلابی در آموزش جغرافیای آن زمان بوجود آورد. به گونه ای که قیمت ۳۵ ریال پشت جلد، در خارج از مدارس تا ۱۵۰ ریال به فروش می رسید و تا آن زمان یک چنین اقبالی از کتابهای ابتدایی دیده نشده بود. زیرا مردم این کتابها را مانند آلبوم عکس و یا کتاب مرجع نگهداری می کردند. (منبع شماره ۱، ص ۱۶۶).

در سال ۱۳۳۹ دکتر مفخم پایان برای اولین بار «فرهنگ آبدیهای ایران» را به زبان فارسی، توسط امیرکبیر، به چاپ رساند که در آن، ۴۴۱۵۹ نام جغرافیایی با طول و عرض جغرافیایی هر یک ضبط شده بود. این فرهنگ طی سالهای ۳۹-۱۳۳۸ و با همکاری ۱۲ نفر

Etude Géographique de la mer Caspienne

PAR: L. Mafkham. Phayn

Professeur à la Faculté des Lettres de Machhad.

Publié par la Société Géographique de Khorassan

(Publication No. 6)

Imprimerie de l'Université de Machhad.

(IRAN)

Esfand 1347 (Mars 1929)

از دانشجویان علاقمند گروه تاریخ و جغرافیا تهیه و تنظیم شده بود و با این اقدام خدمت بزرگی به توسعه اطلاعات جغرافیایی انجام گرفت. تفاوت و امتیاز مهم این فرهنگ با فرهنگهای گذشته در این بود که تمام نامها بدون توجه به تعلق به منطقه خاص جغرافیایی و صرفاً به ترتیب حروف الفبا ضبط شده بود (درحالی که اسامی

روستاها، شهرها، استانها، و فرهنگ جغرافیایی کشور بر مبنای استان تنظیم شده بود که استفاده از فرهنگها را در سطح کشور دشوار می ساخت) و شماره گذاری نامها در داخل بخش مربوط به هر حرف الفبایی، آغاز و پایان می یافت و علاوه بر طول و عرض جغرافیایی هر نقطه به درجه و دقیقه، شهرستانی هم که آن نقطه در آن واقع شده بود، ذکر گردیده بود. در پایان نیز جداولی اضافه شده بود که طول و عرض جغرافیایی حدود هر شهرستان (جنوبی ترین - شمالی ترین، و شرقی ترین - غربی ترین نقاط) و همچنین طول و عرض مرکز آن ذکر شده بود و این امر استفاده از فرهنگها در موارد مشکوک آسان می سازد.

یک امتیاز جالب توجه دیگر این فرهنگ، که کمتر به آن توجه می شود، این است که دکتر مفخم پایان در فضای خالی آخر نامهای هر حرف الفبایی، کلیشه ای از یک تصویر جغرافیایی

گنجانده و به این ترتیب جغرافیادان کنجکاو می تواند با مشاهده این کلیشه ها به تنوع و وسیع انواع تصاویر جغرافیایی هم پی ببرد. این فرهنگ که مورد استقبال فراوان واقع شده بود، تجدید چاپ شد و در نوبت دوم چاپ، بصورت زیبا و با کاغذ نفیس در سال ۴۲ توسط سازمان جغرافیایی کشور چاپ و منتشر گردید.

در همین سال (۱۳۳۹) دکتر مفخم، که در دانشگاه مشهد سرگرم تدریس بود، به فکر تأسیس انجمن جغرافیایی و چاپ و انتشار مجله جغرافیایی افتاد و به این ترتیب اولین جغرافیادانی بود که اقدام به چنین کاری نمود. او در ابتدای کار حدود ۱۱ نفر از لیسانسیه های تاریخ و جغرافیای دانشکده ادبیات دانشگاه مشهد را دور خود جمع کرد و «انجمن جغرافیایی خراسان» وابسته به دانشگاه مشهد را به وجود آورد و از طرف دکتر حسین سامیرا در رئیس وقت دانشگاه مورد تشویق و حمایت قرار گرفت.

در بهار ۱۳۴۰ دکتر، نخستین شماره مجله انجمن جغرافیایی را تحت عنوان «جهان شناسی»^۸ (جغرافیا)، وابسته به دانشکده ادبیات مشهد، با پشت جلدی بصورت جالب و ابتکاری به چاپ رسانید. در مقدمه این شماره، او به صراحت اظهار کرده بود که بودجه مجله تا یک سال به عهده خودش خواهد بود، و از آن پس ادامه انتشار آن

به استقبال علاقمندان و کمک اعضای پیوسته و بالاخره پشتیبانی مالی اولیای دانشگاه مشهد ارتباط خواهد داشت.

دکتر مفخم با پشتکار مخصوص بخود و با همکاری دکتر گنجی و دوستانی که نام آنان را در پشت جلد نخستین شماره جهانشناسی آورده بود، جمعاً چهار شماره فصلی را در طول سال ۱۳۴۰ منتشر نمود. او در اولین شماره، یک بحث علمی درباره ماهیت جغرافیا، تحت عنوان «جغرافیا چیست» شروع کرده بود که در هر چهار شماره ادامه یافت. بقیه صفحات جهانشناسی را تحقیقات مختلف راجع به جنبه های گوناگون جغرافیای خراسان و شهر مشهد که در واقع عین یا خلاصه پایان نامه لیسانس های تاریخ و جغرافیا بود، تشکیل می داد.

دکتر مفخم به وعده ای که در مقدمه نخستین شماره «جهانشناسی» داده بود وفا کرد و هزینه چهار فصلنامه مذکور را از کیسه فتوت خود تأمین کرد، ولیکن ظاهراً از ناحیه هیچیک از منابعی که ادامه نشر

«جهانشناسی» را بدانها مرتبط دانسته بود، کمکی دریافت نکرد. از اینرو در بهار ۱۳۴۱ مشتاقان را در انتظار گذاشت و از ادامه نشر «جهانشناسی» خودداری نمود و با این ترتیب دوره عمر کوتاه تنها مجله کاملاً جغرافیایی کشور به سر آمد. انجمن هم به علت آماده نبودن محیط علمی و فرهنگی آن روز برای جذب یک انجمن علمی، به سرنوشت سلف خود یعنی «انجمن جغرافیایی شاهنشاهی» مبتلا و عملاً تعطیل شد.

در سال ۱۳۴۷ که هنوز دکتر مفخم در دانشگاه مشهد به تدریس اشتغال داشت، متن فرانسه پایان نامه دکترای خود را تحت عنوان «دریای خزر»^۱ به چاپ رساند. در همین سال بود که دو کتاب دیگر تحت عناوین «مرداب انزلی» و «رودهای عمده ناحیه گیلان»^۲ را نیز به چاپ رسانید. هر سه کتاب فوق توسط «انجمن جغرافیایی خراسان» چاپ و منتشر گردید.

دکتر لطف اله مفخم پایان که در کار تدوین فرهنگ جغرافیایی سابقه علمی فراوان داشت در سالهای بازنشستگی که با اداره علمی و اطلاعات سازمان جغرافیایی کشور همکاری نزدیک داشت، دو جلد فرهنگ به نامهای «فرهنگ کوههای ایران» (۱۳۵۲) و «فرهنگ رودهای ایران» (۱۳۵۳) تهیه کرد که در آن کلیه اسامی کوهها و رودهایی که در ۱۰ جلد فرهنگ آبادیهای کشور از ستاد ارتش ذکر شده بود، استخراج و جداگانه تدوین یافت. این دو جلد نیز توسط سازمان جغرافیایی کشور چاپ و منتشر گردید.

در اینجا لازم است به نگرانیها و دغدغه خاطر دکتر نسبت به تحقیق، و در عین حال پشتکار، فروتنی و وطن پرستی او اشاره داشته باشیم. به عنوان مثال دکتر مفخم در مقدمه نخستین شماره «مجله جهانشناسی» چنین ابراز کرده بود: «برای تحقیق، کوچکترین وسیله ای در اختیار نداریم. به همین جهت ناچاریم جغرافیای علمی کنونی را کنار گذارده و طبق روش قرون وسطی به جغرافیایی توصیفی بپردازیم. البته از عمل خویش پشیمان و ناراحت نیستیم، زیرا

بالاخره روزی برای تحقیقات علمی جغرافیا، آیندگان به آنچه که در گذشته و حال تهیه شده و می شود، احتیاج دارند. بهمین علت از این اقدام خشنود و از خداوند بزرگ خواستاریم که آنقدر به ما توفیق و فرصت دهد که راه آیندگان را در این قبیل مسائل هموار و نتیجه کارمان آنقدر مفید باشد که آنها با تحقیقات سطحی ما و کارهای دقیق خویش بتوانند برنامه صحیح و وسیعی برای جغرافیای علمی و مفصل ایران پی ریزی کنند. خلاصه ما در شناختن و شناساندن ایران به ملت این سرزمین اصرار فراوان داریم زیرا یگانه راه وطن پرستی افراد و حفظ حکومت و دولت هر ملتی با شناسایی واقعی محیط زندگی او بستگی دارد. چه هر قدر انسان یا شخص یا چیزی بیشتر آشنایی داشته باشد، به آن علاقمندتر خواهد شد.» (منبع شماره ۱) با این حال دکتر مفخم مراتب خرسندی و حق شناسی خود را از محیط فرهنگی مساعد دانشگاه مشهد، در مقدمه فرهنگ آبادیهای کشور چنین اظهار می کند: «... این افکار پیوسته مرا مشغول می داشت، تا اینکه خوشبختانه در سال ۱۳۳۴ به دنبال حوادث ناگوار و ناروایی که اولیای وزارت فرهنگ وقت برای عده ای از معلمین دانشکده ادبیات تبریز در سال ۱۳۳۲ ایجاد کردند، مامور انجام خدمت در دانشگاه مشهد گردیدم. در اینجا برخلاف معمول محیط را کاملاً مناسب یافتم، زیرا شایستگی کامل اخلاقی و علمی و قانونی اولیاء دانشگاه، حق شناسی مردم و عشق فوق العاده دانشجویان به تحصیل و پیشرفت کار مرا بر آن داشت که قسمتی از افکار خود را به مرحله عمل درآورم.»

هنر در کنار جغرافیا

دکتر مفخم پایان علاوه بر فعالیتهای علمی، در زمینه هنر نیز چهره ای سرشناس و معروف بود. او هنرمندی بزرگ و یکی از سران موسیقی ایران بود. ارزش خدمت او به موسیقی ملی و مخصوصاً چاپ دوره های مفصل موسیقی بر اهل فن پوشیده نیست. روایت است که دکتر مفخم آنقدر که در نزد هنرمندان موسیقی شناخته شده بود، شناخت جغرافیدانان نسبت به وی آنچنان نبود. گفته می شود او اولین کسی بود که در ایران برای ویلن نت تنظیم کرد، و معلم بسیاری از استادان ویلن از جمله «استاد بدیعی»^۳ بوده، و آهنگهای معروفی ساخته است. به نقل از خود استاد، در حدود ۲۰ جلد کتاب و مجله در رشته موسیقی تألیف نموده است. به هر حال اظهار نظر در مورد شایستگی های دکتر مفخم در زمینه موسیقی از توان و حوصله نویسنده و این مقاله خارج است.

دکتر مفخم همچنین عکاس بسیار ماهر و ورزیده ای بود و مجموعه جمع کن (کلکسیونر) کم نظیری بود.

در خاتمه این بحث باید گفت حاصل تلاشهای علمی - هنری دکتر مفخم پایان بیش از ۳۵ جلد کتاب و مجله بوده است، و در همین جا لازم است ذکر کنیم که کتابخانه شخصی ایشان علاوه بر کتابهای سنگین و وزین علمی به زبان فرانسه، مانسند دوره کامل

جغرافیای عمومی، تعداد زیادی کتاب و اطلس جغرافیایی گرانقیمت را که بیشتر برای مجموعه داران فراهم می شود، شامل می گردد. خوشبختانه با اقدامات آقای دکتر محمد حسین پاپلی یزدی (یکی از شاگردان وفادار به دکتر مفخم)، همسر محترم دکتر مفخم پایان، سرکار خانم فاطمه (مهری) فخرایی، کتابخانه شخصی استاد فقید را که در حدود ۳۷۰۰ جلد کتاب و اطلس نفیس جغرافیایی بود و در بهار ۱۳۶۶ بیش از ۴ میلیون تومان قیمت گذاری شده بود، به گروه جغرافیای دانشکده ادبیات دانشگاه مشهد، اهداء فرمودند.

معرفی یک کتاب (دریای خزر)

همانگونه که قبلاً اشاره شد یکی از کتابهای شادروان دکتر لطف اله مفخم پایان. «Etude Géographique de la Mer Caspienne» یا «دریای مازندران» می باشد، که در سال ۱۳۴۷، چاپ و منتشر گردید. البته قبلاً و در سال ۱۳۲۶ آقای احمد بریمانی کتاب جالبی درباره «دریای خزر یا دریای مازندران» به چاپ رسانده بود. آقای بریمانی که سالها در شیلات شمال کار کرده و به زبان روسی هم آشنایی پیدا کرده بود از کارشناسان بنام ایرانی درباره ماهی به شمار می رود. ولی در این کتاب که با مقدمه ای از شادروان دکتر رضازاده شفق به چاپ رسیده است، مطالب جالبی درباره شرایط جغرافیایی، زمین شناسی، آب و هوا و زیست شناسی دریای خزر و منطقه آبیگز آن فراهم کرده که چون اکثر مطالب آن بر اساس مطالعات دست اول شیلات شمال یا تحقیقات دانشمندان شوروی سابق است، از اهمیتی خاص برخوردار است. با این حال به زعم استاد دکتر محمد حسن گنجی کتاب آقای دکتر مفخم مفصل تر و عمیق تر بود و می توانست از نظر آموزشی مفیدتر باشد، که البته به دلیل فقدان متن فارسی آن، چنانکه باید مورد اقبال و استفاده قرار نگرفت. لذا برآن شدیم تا مشخصات کلی این کتاب را بیان کنیم: کتاب فوق که در سال ۱۳۴۷ توسط «انجمن جغرافیایی خراسان» در قطع وزیری چاپ و منتشر شد، مشتمل بر ۲۳۶ صفحه، ۷ فصل یا بخش، و سیاهه ای از جانوران دریای مازندران می باشد. در این کتاب ۴۸ نقشه، نمودار، عکس و شکل مربوط به دریای خزر، ویژگیها، و جانوران آن ارائه شده است. همچنین ۳۳ جدول در متن کتاب و در رابطه با موضوعات آن درج گردیده است.

بعد از ذکر هدف و یک مقدمه، فصل نخست کتاب با عنوان «دریای خزر در دوران گذشته» آغاز می گردد. در این بخش موضوعاتی از قبیل نامهای گوناگون دریای خزر، شکل گیری دریای خزر، انزوای دریای خزر (نسبت به دریاهاى آزاد)، و مطالعه نقشه های دریای خزر مطرح شده است.

فصل دوم به «موقعیت، تقسیمات و ابعاد دریای خزر» اشاره می کند: حدود و موقعیت، تقسیمات دریا (حوضه های شمالی، مرکزی و جنوبی)، وسعت و گستره آن، اعماق، و حجم آب دریای خزر و امثال آن از جمله مباحث این فصل است.

«جنبه فیزیکی بحر خزر و توصیف عمومی آن» سر لوجه فصل سوم را تشکیل داده، و در آن مباحثی مثل حدود و ثغور و کرانه ها، خلیج های عمده، دماغه ها و شبه جزایر، جزایر عمده، و رودخانه های مهم و غیره مورد توجه قرار گرفته است.

در فصل چهارم «اقلیم دریای خزر» با تأکید بر موضوعاتی مثل فشار بارومتریک، درجه حرارت هوا، بارندگی، جریانهای جوی (نسیم دریا و خشکی، توفان و ...) و انواع آب و هوا (در هر یک از حوضه های شمالی، مرکزی و جنوبی) مطرح شده است.

و اما فصل پنجم به «نوسانات و تغییرات سطح دریای خزر» اختصاص یافته است. در این فصل، نوسانات خفیف و کوتاه مدت، نوسانات ناشی از باد و فشار بارومتریک، نوسانات سالیانه (بر اثر بارندگیها، تبخیر، و رودخانه ها و ...)، و نوسانات قرنی یا تغییرات دیرینه دریای خزر از دوره های یخبندان تا عصر حاضر، مورد مطالعه قرار گرفته است.

«ویژگیها و خواص آب دریای خزر» موضوع مورد بحث فصل ششم بوده و مشتمل بر مسائل مربوط به درجه حرارت آب (آبهای سطحی و عمقی)، یخ ها و دورانه های یخبندان دریای خزر، مقدار نمک (شوری) و مواد آلی آن، گازهای محلول در آب دریای خزر، رنگ و شفافیت آب، و جریانهای دریایی آن می باشد.

و بالاخره فصل هفتم به بحث درباره «گیاوژیای» دریای خزر پرداخته، و در مورد منشأ، تقسیم حیوانات دریای خزر و حرکات و رفتار آنها در منطقه، و امثال آن سخن می گوید. به دنبال این بحث سیاهه ای از جانوان دریایی مثل آغازیان، اسفنج ها، کیسه تنان، کرماها، سخت پوستان، نرم تنان، ماهی ها، خزندگان، و پستانداران همراه با تصاویرشان ارائه شده است.

منابع

- ۱- جغرافیا در ایران از دارالفنون تا انقلاب اسلامی - تألیف استاد دکتر محمدحسن گنجی، مؤسسه چاپ و انتشارات آستان قدس رضوی، خردادماه ۱۳۶۷
- ۲- پرونده پرسنلی شادروان دکتر لطف اله مفخم پایان در دانشگاه فردوسی مشهد ۳- شونده ها و روایات
- 4- Etude Géographique de la mer Caspinne PAR: L. Mofakham - pâyân, Professeur à la Faculté des Lettres de Machhad, Publié par la Société Géographique de Khorâssân (Publication No 6), Imprimerie de l'université de Machhad (IRAN), Esfand 1347 (Mars 1969)

پی نویسی

- ۱- شادروان استاد دکتر مهدی صدیقی، یکی دیگر از دو شخصیت مورد نظر است.
- ۲- منظور استاد ارجمند جناب آقای دکتر محمدحسن گنجی، نویسنده محترم کتاب مذکور می باشد.
- ۳- دانشگاه تبریز به موجب قانون در سال ۱۳۲۹ بوجود آمده بود. (منبع شماره ۱)
- ۴- دانشکده ادبیات مشهد در سال ۱۳۳۴ تأسیس شد و از همان روزهای اول تأسیس، رشته تاریخ و جغرافیا نیز دایر گردید. (منبع شماره ۱)
- ۵- شادروان دکتر عباس سعیدی در آن سالها دارای فوق لیسانس از دانشگاه ویسکانسین آمریکا بود و در سالهای ۴۸ تا ۵۰ موفق به اخذ درجه دکترا از پاریس گردید. و از سال ۱۳۵۰ با سمت دانشیاری به کار خود ادامه داد.
- ۶- دکتر محمدحسن گنجی به سمت رئیس، دکتر مفخم پایان و دکتر یداله فرید مهاجر به عنوان نواب رئیس انجمن بودند.
- ۷- این افراد عبارت بودند از: خانم خجسته صادقی، و آقایان مهدی ارسطورپور، هوشنگ پیمان، علی اکبر سهیلی، مهدی صدیقی، اکبر صفویه، احمد صنعتدار، امیرحسین صنعی، صادق فارسیان، عنایت اله کملی، و محمدحسن محمودزاده طوسی. که البته آقای دکتر گنجی نیز از همکاری خود دریغ نمی نمودند.
- ۸- دکتر مفخم پایان که دارای استقلال فکری خاص خود بود، اصطلاح «جهان شناسی» را بجای جغرافیا برگزیده بود.

9. Etude Géographique de la Mer Caspienne.
10. Les Principales Rivières de la Région de Guilan.
- ۱۱- فلوریا گیاه عبارتست از مجموعه گیاهان، و فون یا زیبا حیوانات و حش یک ناحیه را شامل می شود.

(مطالعه موردی امکانات و خدمات درمانی کشور)

نویسنده: عطیه سادات صابری

(چکیده مقاله)

این مقاله به ویژگیهای آرایش فضایی امکانات و خدمات درمانی کشور در سطح استانها می پردازد، نویسنده معتقد است که برغم تلاشهای مستمر برای جلوگیری از تمرکزگرایی و توجه به روستاها و مناطق محروم، هنوز راه بسیاری برای یک توسعه موزون در پیش داریم و کشور ما بیش از هر چیز نیازمند یک بازساخت جغرافیایی بخصوص در مورد استانهای نیمه شرقی و جنوبی و استانهایی با جمعیت روستایی بالاست.

مقدمه

بازساخت از مباحث عمده در بسیاری از کشورهای توسعه یافته و یا در حال توسعه می باشد. در این نوشتار سعی شده است که ویژگیهای آرایش فضایی امکانات و خدمات درمانی عمده در قبل و بعد از پیروزی انقلاب اسلامی مورد توجه قرار گیرد، روند بررسی شود و نتیجه گیری شود که آیا ما در آستانه برنامه سوم توسعه اقتصادی اجتماعی فرهنگی جمهوری اسلامی ایران نیازمند بدل توجه بیشتری در این زمینه و ایجاد رفاه بیشتری برای مردم در نقاط مختلف کشور هستیم یا خیر؟

روش تحقیق

برای تحقیق از مطالعات کتابخانه ای، مراجعه به کتابها و نشریات مورد نیاز، آمارهای موجود، تجزیه و تحلیل آماری در قالب جدول و نمودار و نقشه و استفاده از کامپیوتر مدنظر بوده است.

بازساخت جغرافیایی و رفاه اجتماعی

بازساخت چیست؟

(restructuring) بازساخت اصطلاحی است که فرایندهای مختلف اجتماعی - اقتصادی را شامل می‌گردد. چنین تعریفی از مفهوم بازساخت، از تمرکززدایی صنعتی گرفته تا تغییرات تکنولوژیک، ارتباطات اجتماعی، اقتصادی، رشد اقتصاد غیررسمی، بیکاری نیروی انسانی، روابط اقتصادی جهان اول و جهان سوم، توسعه یافتگی برخی از نواحی و عقب ماندگی نواحی دیگر و سایر موضوعات مربوط به فضای جغرافیایی را در بر می‌گیرد. در دوره بحران اقتصادی، بازساخت در مسیر انطباق و تغییر در کل نظام تولید، در سطوح محلی، ملی و جهانی بکار گرفته می‌شود. بازساخت جغرافیایی دارای دوره‌های پرونق اقتصادی و رکود اقتصادی است در دوره‌های پرونق اقتصادی، نواحی یا ناحیه مشخص جغرافیایی در یک کشور یا کشورها به شکوفایی اجتماعی - اقتصادی دست می‌یابند و در دوره رکود اقتصادی، انتقال سرمایه از آنها به نواحی انتخاب، چرخهای اقتصادی و اجتماعی نواحی پرونق سابق را از کار و تحرک باز می‌دارد. به موازات این عمل آگاهانه، کیفیت زندگی مردم به شدت آسیب می‌بیند. در داخل کشورها، بازساخت جغرافیایی بوسیله دولت‌ها و ایدئولوژی سیاسی نظام حاکم عملی می‌گردد.^۱

چرا به بازساخت جغرافیایی می‌پردازیم؟

طی برنامه‌های توسعه اقتصادی اجتماعی جمهوری اسلامی ایران همواره، سعی شده است که مطابق اصول نگرش اسلامی انقلابی ما عمل شود. طبق اعتقادات ما عدل از صفات الهی است. بطور مثال در آیه زیر خداوند خود را نگاهبان عدل و درستی می‌داند.

«شهدالله انه لاله الا هو والملائکه و او تو العلم بالقسط لاله الا هو العزيز والحکیم»^۲

(آل عمران آیه ۱۸)

عدل الهی هم که درباره خداوند و هم درباره بشر صدق می‌کند عبارت است از رعایت استحقاق‌ها و عطا کردن به هر ذی حقی آنچه را استحقاق دارد.^۳

توزیع متوازن امکانات و خدمات درمانی نیز جزء این دسته می‌باشد. این امکانات که جزء کالا و خدمات عمومی ناخالص می‌باشد به دلیل داشتن مکان مشخص برای عده‌ای قابل دسترس‌تر از دیگران است، به نحوی که با افزایش فاصله امکان دسترسی به آن کاهش می‌یابد.^۴ اگر به بازساخت جغرافیایی این خدمات پردازیم

می‌بایست فواصل را به نحوی کاهش دهیم و به توسعه منطقه‌ای پردازیم، که برای اکثریت افراد جامعه این توزیع متوازن و متعادل و براساس عدالت باشد. در واقع می‌بایست توزیع امکانات به گونه‌ای باشد که توسعه جامه عمل بپوشد و سیمای زشت فقر و نابرابری از بین برود. زیرا توسعه موزون یعنی بهره‌گیری از داده‌ها در جریانی هماهنگ در تمام سطوح و ابعاد ساختاری، جان کلام آنکه مفهوم توسعه، جان بخشیدن به پیکر اجتماعی و اقتصادی در سطح ملی و تغذیه مستمر آنست.^۵ در واقع برای از بین بردن فقر طبقه بندی شرایط بهداشتی و سلامتی و ایجاد برنامه بهداشت رابگان و ارزان و توسعه فضای هماهنگ و موزون آن لازم و ضروری است.

چگونه بازساخت مطلوب را ایجاد کنیم؟

بدون شک از عوامل مهم ایجاد بازساخت مطلوب، برنامه ریزی منطقه‌ای است و چون در ایران این واحد استانی است، می‌توان برنامه ریزی منطقه‌ای را در سطح استانها اجرا کرد و از برنامه ریزی بخشی جلوگیری بعمل آورد. زیرا در برنامه ریزی منطقه‌ای، هدف به حداقل رساندن عدم تعادل از راههای زیر است:

الف) در نظر داشتن بعد فضایی - مکانی تصمیمات اقتصادی و نگرش فضایی به توسعه ملی

ب) اولویت دادن به انسجام و تعادل درون سیستمی مجموعه ملی بر بازدهی اقتصادی سریع و کوتاه مدت

ج) شناسایی توانهای مختلف مناطق و راههای بهره برداری از آنها

د) تنظیم روابط عملکردی بین مناطق و ایجاد توسعه ظرفیت‌های

رشد و توسعه در مناطق بازمانده از توسعه در کشور ما از دیرباز نوعی عدم تعادل منطبق بر ویژگیهای سرزمینی وجود داشته است، اما پس از درگیر شدن در روابط جدید اولاً عدم تعادل منطقه‌ای بعد تازه‌ای (فرا تر از توانهای رشد مناطق) پیدا کرد و ثانیاً شدت عدم تعادل و شکاف توسعه منطقه‌ای با گذشت تاریخی قابل قیاس نیست.

با توجه به محدودیتهای اقتصادی و اجرایی، استقرار خدمات و تأمین زیربنای تابعی از دو عامل شعاع عملکرد برد (range) در حداکثر قلمروی یک فعالیت یا خدمت خاص، و آستانه threshold (حداقل جمعیت لازم برای ایجاد و تداوم عرضه یک کالا یا خدمت خاص) است. برنامه ریزی منطقه‌ای می‌تواند ضمن تشخیص نظام سلسله مراتبی با توجه به دو عامل فوق نظامی از خدمت رسانی را در یک سطح بندی مراتبی پیشنهاد نماید. در شرایط موجود کشور ما بیشترین خدمات و سطوح بالای خدماتی تنها در برخی مراکز قطبی

شده استقرار یافته و بخشهای وسیعی از سرزمین از حداقل خدمات محروم است. تهران، شیراز، مشهد، اصفهان، تبریز و برخی کلان شهرها بیشترین خدمات منطقه ای عملکرد را در خود جای داده اند و در مقابل بسیاری از نقاط و مناطق کشور که با توجه به دو عامل یاد شده (بر دو آستانه) شرایط لازم را برای استقرار سطوحی از خدمات دارند از حداقل آن هم محرومند.

با توجه به آنکه در برنامه ریزی منطقه ای توجه خاص به مناطق حاشیه ای از چند جهت می تواند حائز اهمیت باشد:

۱- ایجاد تعادل در سرزمین و پرکردن خلأها در توسعه فضایی سرزمین.

۲- تنظیم ساختار فضایی متناسب و یکپارچه سرزمین.

۳- فعال کردن توان بالقوه و غیرفعال موجود.

در کشور پهناور ما به دلایل پیش گفته برخی از نقاط و مناطق (خراسان جنوبی، سیستان و بلوچستان) بخشهایی از کرمان و هرمزگان، بوشهر، جنوب فارس، کهگیلویه و بویراحمد، ایلام، لرستان، کردستان...) به عرصه های فراموشی شده ای تبدیل شدند که ساکنانشان جز به دلیل (تعلق سرزمین) یا ناگزیری و ناچاری انگیزه ای برای ماندن نداشتند. در واقع خلأ توسعه در بخشهای شرقی و فلات مرکزی ایران یادگار سیاست های مرکز گرای گذشته است.^۷

آرایش فضایی خدمات درمانی ایران چیست؟

آرایش فضایی خدمات درمانی ایران در گذشته قبل از انقلاب بیشتر متوجه مرکز (پایتخت) شهرهای بزرگ و نیمه مرکزی، غربی و شمالی ایران بوده است. چنانچه جدول و نمودار شماره ۱ نشان می دهد. بیشتر سرمایه گذاریهای کلان در زمینه درمانی طبق گزارش پیشرفت عملیات عمرانی برنامه چهارم توسعه^۸ که از طرف سازمان برنامه و بودجه انتشار یافته بود نشان می دهد.

۱- عمده سرمایه گذاریهای درمانی بترتیب در مراکز استانها، شهرها و روستاها صورت گرفته است.

۲- بیش از (۶۵٪) بودجه به شهر تهران اختصاص یافته است.

۳- اگر میزان بودجه اختصاص یافته به (تهران و شهرستانها) و (تهران و مراکز استانها) را نیز به آن اضافه کنیم بیش از ۷۵ درصد بودجه درمانی کشور به تهران، اطراف تهران و شهرهای بزرگ اختصاص یافته است.

۴- باز اگر بودجه درمانی شهرهای بزرگ مشهد، ارومیه، تبریز و اصفهان را نیز به آنها اضافه کنیم بیش از ۹۵ درصد بودجه درمانی کشور به تهران و شهرهای بزرگ کشور اختصاص یافته

است.

۵- نیمه جنوبی کشور تنها استانهای فارس و بندرعباس سهمی در این سرمایه گذاری عمده دارند.

۶- مناطق شرقی کشور خصوصاً نیمه جنوبی خراسان و استان سیستان و بلوچستان از این سرمایه گذاری بی بهره اند.

طبق گزارش بانک مرکزی ایران در ترازنامه سال ۱۳۵۲ بودجه اختصاص فصل بهداشت و درمان بر ۸/۱۸ میلیارد ریال بالغ شده است و وضعیت بهداشت و درمان را نسبت به سالهای قبل بهتر می بیند اما اشاره می کند از مشکلات عمده خدمات درمانی توزیع نامتناسب خدمات درمانی در سطح کشور است. در سال ۱۳۵۲ حدود ۴۷ درصد از پزشکان و ۵۷ درصد از دندانپزشکان کشور در محدوده تهران بزرگ ساکن بودند. در حالی که در تهران برای ۸۸ نفر یک پزشک وجود داشت. این رقم برای فرمانداری کل ایلام و استان زنجان بترتیب ۱۴۹۰۰ نفر و ۱۲۵۰۰ نفر در مقابل یک پزشک بود. در سال ۱۳۵۲ نسبت پزشک به جمعیت در سطح کشور به ترتیب حدود ۳۱۰۰ نفر به یک پزشک و ۲۱۳۰۰ نفر به یک دندانپزشک بود.^۹

باز آمارهای موجود نسبت میان جمعیت ساکن و نیروها و خدمات درمانی را در سال ۱۳۵۷ (طبق جدول شماره ۱) نشان می دهد:

۱- بیشترین میزان تخت بیمارستانی، پزشک و دندانپزشک در استان مرکزی بمرکزیت شهر تهران وجود دارد که این رقم بالا بعلت تمرکز این امکانات بیشتر در شهر تهران است.

۲- کمترین میزان تخت بیمارستان در استانهای بویراحمد و کهگیلویه و ایلام است. کمترین میزان پزشک در استانهای ایلام و همدان و کمترین میزان دندانپزشک در استانهای بویراحمد و کهگیلویه و ایلام می باشد که عموماً استانهای با جمعیت روستایی و عشایری بالاست و رشد شهری کمی را داراست.

۳- میزان نسبت جمعیت به امکانات و خدمات درمانی در استانهای جنوبی و شرقی بسیار بالاست که نشان دهنده فقر این استانها می باشد.

۴- هنوز روند تمرکزگرایی بسوی تهران بسیار بالاست.^{۱۰}

اکنون نگاهی به آرایش فضایی این خدمات در سالهای بعد از پیروزی انقلاب اسلامی می اندازیم:

طبق مطالعات طرح پایه آمایش سرزمین اسلامی ایران که در سال ۱۳۶۰ توسط سازمان برنامه و بودجه انتشار یافت اگر مقدار پزشک و تخت بیمارستان را برای صد هزار نفر محاسبه کنیم به نتایج زیر دست می یابیم.

۱- استان مرکزی بمرکزیت شهر تهران هنوز بیشترین میزان

دسترسی به پزشک و تخت بیمارستان را (۳/۳۳۶ و ۴/۱۰۷) نسبت به استانهای دیگر کشور در سال ۱۳۶۰ داشته است.

۲- بعد از آن بیشترین میزان دسترسی به پزشک به ازای صد هزار نفر جمعیت بترتیب متعلق به استانهای اصفهان، خوزستان، فارس، یزد و خراسان (۰/۲۴-۰/۳۹۷-۰/۴۱۲-۰/۷۵۲-۰/۹۳۶) می باشد.

۳- بعد از استان مرکزی بیشترین میزان دسترسی به تخت بیمارستان به ازای صد هزار نفر جمعیت متعلق به استانهای اصفهان، یزد، خوزستان، خراسان و گیلان (۰/۵۷۰-۰/۶۶۸-۰/۹۲۱-۰/۲۵۸-۱/۳۲۸) در سال ۱۳۶۰ می باشد.

۴- بیشترین کمبود پزشک به ازای صد هزار نفر جمعیت متعلق به استانهای زنجان، ایلام، همدان، کهگیلویه و بویراحمد و کردستان (۰/۶۳۸-۰/۷۰۷-۰/۷۴۷-۰/۸۲۸-۰/۸۶۸) در سال ۱۳۶۰ می باشد.

۵- بیشترین کمبود تخت بیمارستان به ازای صد هزار نفر جمعیت متعلق به استانهای کهگیلویه و بویراحمد، ایلام، زنجان، هرمزگان و لرستان (۰/۷۶۴-۰/۸۹۱-۰/۹۴۷-۰/۸۰۷-۱/۱۵۸) در سال ۱۳۶۰ می باشد.^{۱۱}

۶- بیشترین میزان دسترسی به پزشک و تخت بیمارستان در درجه اول متعلق به استان مرکزی به مرکزیت تهران است. که باید پذیرفت که این بدلیل وجود شهر تهران است.

۷- هنوز روند تمرکزگرایی در تهران و شهرهای بزرگ ادامه دارد.

۸- افزایش سهم استانهای مانند خوزستان و یزد در این میان قابل توجه است. هر چند که وجود جنگ در خوزستان و افزایش مهاجر فرستی در این شهر را نباید نادیده گرفت.

۹- اکثریت استانهای کشور با رقم منفی در مورد پزشک و تخت بیمارستان، نیازمند برنامه ریزی بهینه می باشند.

مقایسه اجمالی چه تغییراتی را نشان می دهد؟

برای مقایسه اجمالی در سطح استانها دو نقشه^{۱۱} (شماره های ۱ و ۲) تهیه شده است که از مقایسه آن در می یابیم:

۱- گرچه هرگز نباید اهتمام دولت جمهوری اسلامی ایران را با توجه به ایجاد خانه های بهداشت و مراکز بهداشتی درمانی در روستاها فراموش کرد اما باید به این امر توجه داشت که استانهای ما به غیر از مراکز بهداشتی در مقیاس کوچک نیازمند مراکز درمانی در مقیاس بزرگ نیز می باشند.

۲- تمرکزگرایی در ایجاد مراکز درمانی بزرگ مقیاس در قبل و

بعد از انقلاب هنوز ادامه دارد.

۳- مراکزی مانند ایلام، کهگیلویه و بویراحمد، زنجان و غیره را نباید فراموش کرد، هنوز بازساخت جغرافیایی کشور در این زمینه تغییر بسیاری نکرده است.

۴- تمرکزگرایی امکانات درمانی در درجه اول در تهران، شهرهای بزرگ کشور و نیمه مرکزی، شمالی و غربی کشور است. ۵- استانهای مانند سیستان و بلوچستان، هرمزگان، بوشهر (نیمه شرقی و جنوبی) نیازمند توجه بیشتر می باشند.

۶- از آنجا که در بازساخت جغرافیایی تغییر کیفیت زندگی مردم در درجه اول اهمیت قرار دارد ایجاد مؤسسات درمانی تخصصی می تواند به این امر کمک کند و به نوعی از مهاجرت بی رویه به شهرهای بزرگ جلوگیری کند.

نتیجه

از آنجا که در بازساخت جغرافیایی توسعه یافتگی برخی از نواحی و عقب ماندگی نواحی دیگر و سایر موضوعات مربوط به فضای جغرافیایی را در بر می گیرد و تغییر کیفیت زندگی مردم در درجه اول اهمیت قرار دارد و نیز اعتقاد ما به توزیع متوازن امکانات و خدمات اعم از عمومی خالص یا ناخالص به بازساخت جغرافیایی امکانات و خدمات درمانی در سطح استانها پرداختیم. گرچه باید اذعان کنیم که کمبود آمار، تغییرات استانی، عدم تطبیق آمارها در سالهای متوالی از مشکلات این تحقیق بود و تحقیق می توانست در مقیاس وسیعتر و کاربرد بیشتر عرضه شود. با توجه به مطالب بیان شده در مقاله می توان نتیجه گرفت.

۱- سیاست مرکزگرایی قبل از انقلاب، توجه به مناطق فلات مرکزی و بخشهای شرقی را از یاد برده بود.

۲- آرایش فضایی خدمات درمانی نشان می دهد که عمده سرمایه گذاریها عمدتاً در کلان شهر تهران صورت گرفته است.

۳- به سرمایه گذاریها در شهرها بیش از روستاها توجه شده بود.

از طرف دیگر مقایسه آرایش فضایی خدمات درمانی قبل و بعد از انقلاب دارای شباهتهایی به قرار زیر است:

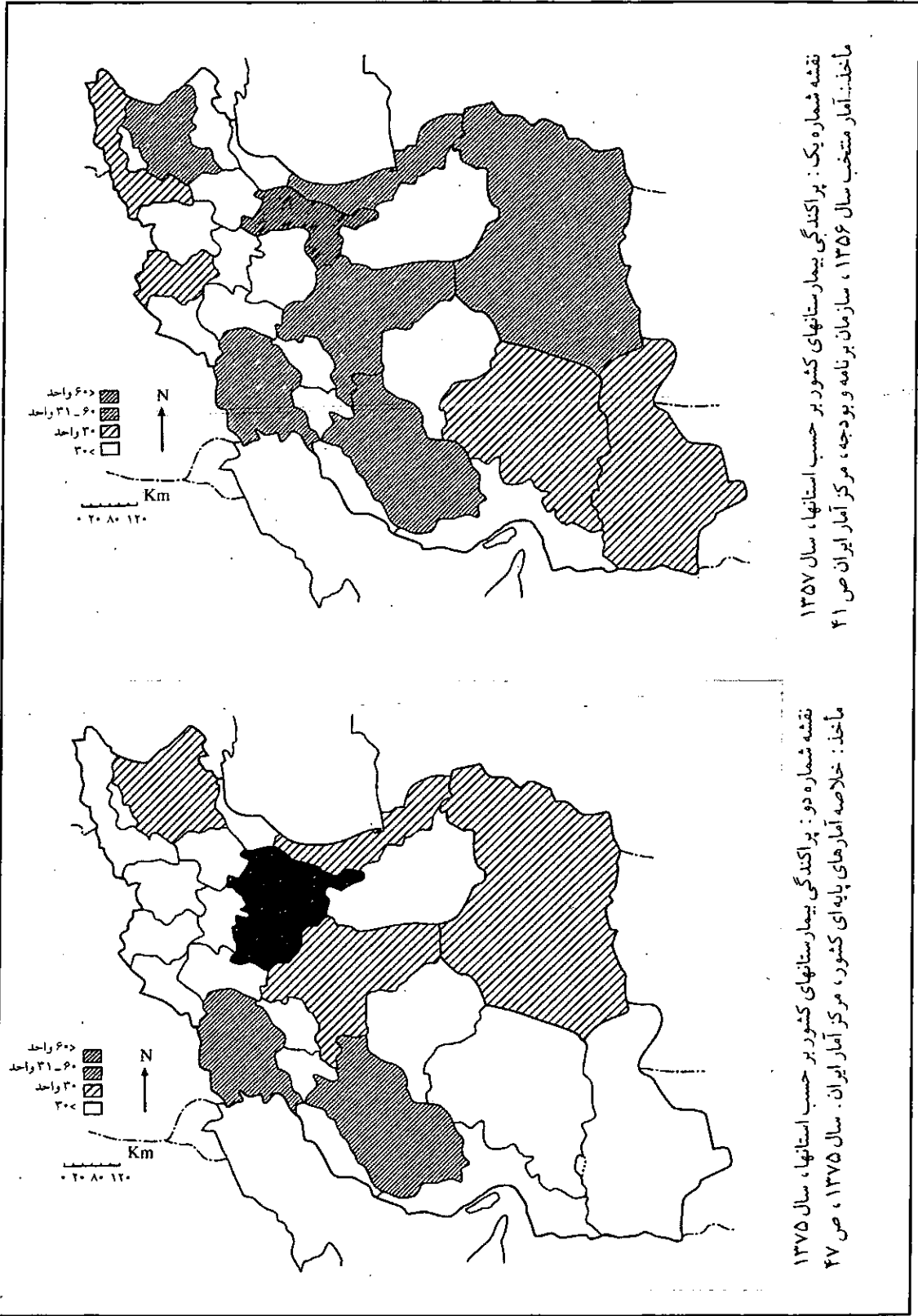
۱- بیشترین امکانات درمانی در تهران متمرکز شده است.

۲- استانهایی که دارای مادر شهرهای بزرگ هستند بیشترین

میزان امکانات درمانی را دارا می باشند.

۳- استانهای کهگیلویه و بویراحمد و ایلام هنوز از محرومترین استانها در زمینه امکانات خدمات درمانی هستند.

۴- استانهای مانند سیستان و بلوچستان، هرمزگان و بوشهر (استانهای نیمه شرقی و جنوبی کشور) نیازمند توجه بیشتری در امر

جدول شماره (۱): میزان اعتبار اختصاص یافته مناطق مختلف کشور ساخت مراکز درمانی

مبارزه با بیماریها، تربیت نیروی درمانی طبق برنامه چهارم عمرانی کشور

نام استان	مرکز استان	شهر	روستا	درصد بودجه اختصاص
تهران	x	x	x	۶۵
تهران و شهرستانها	x	x	x	۹٫۱
همدان	x	x		۱٫۱
بندرعباس	x	x		۳٫۲
سنندج	x	x	۱٫۱	
مشهد، ارومیه	xx	x		۸٫۴
رشت	x	x	۱٫۹	
تبریز	x	x	۱۱٫۵	
اصفهان، تبریز، مشهد	xxx	x		۲٫۲
اسفراین، اهر، سقز، سراب، مهاباد		x		۴٫۸
خرمشهر		x		۰٫۶
زنجان، خرم‌آباد، سمنان، شاهرود	xxx	x	۰٫۳	
خوزستان		x	x	۰٫۹
تهران و مراکز استانها	xxxxxx	x		۱٫۰

مأخذ: گزارش پیشرفت عملیات عمرانی - برنامه چهارم توسعه تا پایان سه ماهه سوم سال ۱۳۵۱ - سازمان برنامه و بودجه ۱۳۵۲ فصل بهداشت و بهداری - صص ۲۷ - ۱

امکانات و خدمات درمانی هستند.

۵- در نیمه غربی کشور استانهایی مانند ایلام، زنجان، لرستان، همدان هنوز از استانهای محروم کشورند.

در آخر باید به این امر توجه داشت که توجه دولت در بعد از پیروزی انقلاب اسلامی به مناطق محروم بیش از گذشته بوده است و توجه به روستاها را نیز باید مدنظر داشت. اما باز ساخت-جغرافیایی کشور ما در زمینه امکانات و خدمات درمانی نیازمند بذل توجه و برنامه ریزی بیشتری می باشد.

در اینجا جا دارد از استاد ارجمند جناب آقای دکتر حسین شکوئی که صمیمانه مرا در شناخت مفاهیم باز ساخت جغرافیایی راهنمایی نمود و همچنین از خانم دکتر ایران غازی اصفهانی که بسیاری از منابع مورد نیاز را در اختیار من قرار دادند، کمال تشکر را بنمایم.

فهرست منابع

- بانک مرکزی ایران، گزارش سالانه و ترازنامه، ۱۳۵۲
- پیران، پرویز، نگاهی به مفهوم فقر و فقرزدایی، ماهنامه اطلاعات سیاسی

اقتصادی، شماره ۱۰۸-۱۰۷

- خادم آدم، ناصر، سیاست توسعه عوامل و موانع پیشرفت ماهنامه اطلاعات سیاسی

اقتصادی، شماره ۷۴-۷۳

- سبحانی، حسن، استخراج الگوی توسعه اقتصادی در اسلام از راه شبیه سازی

ایده نیازهای اساسی، ماهنامه اطلاعات سیاسی اقتصادی، شماره ۱۲۰-۱۱۹

- سجادی، زیلا، نگرش جغرافیایی بر مفاهیم توسعه و نقش آن در ساختار مرکز -

پیرامون اقتصاد جهانی، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، شماره ۴۱

- سازمان برنامه و بودجه - گزارش پیشرفت عملیات عمرانی برنامه چهارم توسعه -

۱۳۵۲

- شیخی، محمد، جایگاه برنامه ریزی منطقه ای در ایران، ماهنامه اطلاعات سیاسی

اقتصادی، شماره ۱۲۲-۱۲۱

- شکوئی، حسین، اندیشه های نو در فلسفه جغرافیا، انتشارات گیئاشناسی، تهران،

۱۳۷۵

- قرآن کریم، چاپ حافظ نوین

- مرکز آمار ایران، آمار منتخب ۱۳۵۶

- مرکز آمار ایران، مطالعات طرح پایه آمایش سرزمین اسلامی، سال ۱۳۶۰

- مرکز آمار ایران، خلاصه آمارهای پایه ای کشور، سال ۱۳۷۵

مجله چهارم - شماره ۵۲

جدول شماره (۲): نسبت جمعیت به امکانات درمانی به تفکیک مناطق کشور
در سال ۱۳۵۷

مناطق	جمعیت	تعداد تخت بیمارستان	نسبت جمعیت به تخت بیمارستان	تعداد پزشک	نسبت جمعیت به پزشک	تعداد دندانپزشک	نسبت جمعیت به دندانپزشک
کل کشور	۲۳۶۶۲۱۷۶	۵۳۹۴۴	۶۰۰	۱۳۴۲۸	۲۵۰۰	۱۹۶۵	۱۷۱۰۰
مرکزی	۶۹۵۴۷۲۹	۲۳۵۵۲	۳۰۰	۶۵۶۷	۱۱۰۰	۱۰۹۰	۶۳۱۰۰
گیلان	۱۵۷۹۳۱۷	۲۲۵۴	۷۰۰	۳۸۰	۴۲۰۰	۶۰	۲۶۳۰۰
سمنان	۴۸۷۵۳۱	۴۴۵	۱۱۰۰	۵۱۵	۴۶۰۰	۲۸	۱۷۴۰۰
مازندران	۲۳۸۶۹۵۶	۲۲۶۸	۱۱۰۰	۶۹۹	۴۶۰۰	۸۸	۲۷۱۰۰
زنجان	۵۷۷۲۸۶	۲۰۵	۲۸۰۰	۲۷۷	۵۱۰۰	۱۴	۴۱۴۰۰
آذربایجان شرقی	۳۲۰۴۷۶۱	۳۵۲۱	۹۰۰	۲۲۰	۴۶۰۰	۶۴	۴۹۹۰۰
آذربایجان غربی	۱۴۰۷۹۷۰	۱۳۲۷	۱۱۰۰	۸۵۵	۲۵۰۰	۶۴	۳۰۵۰۰
کرمانشاهان	۱۰۲۵۲۵۷	۱۰۰۲	۱۰۰۰	۶۸۳	۳۰۰۰	۳۹	۲۶۱۰۰
خوزستان	۲۱۸۷۱۸۹	۳۶۳۵	۶۰۰	۲۲۸	۴۸۰۰	۱۰۱	۲۱۶۰۰
فارس	۲۰۲۰۹۴۲	۲۵۶۰	۸۰۰	۸۸۹	۳۷۰۰	۶۷	۳۰۱۰۰
کرمان	۱۰۸۵۰۹۷	۸۳۵	۱۳۰۰	۸۳۶	۲۴۰۰	۳۶	۳۰۲۰۰
خراسان	۳۲۲۵۰۰۸۵	۴۹۱۶	۷۰۰	۱۲۷	۵۲۰۰	۱۳۶	۲۴۰۰۰
اصفهان	۱۹۷۱۷۴۵	۳۸۸۳	۵۰۰	۱۲۷	۶۲۰۰	۶۷	۲۹۵۰۰
سیستان و بلوچستان	۶۶۲۶۷۷	۳۸۲	۱۷۰۰	۱۵۷	۶۹۰۰	۱۴	۴۷۱۰۰
کردستان	۷۸۳۷۴۰	۴۳۹	۱۸۰۰	۹۲	۴۳۰۰	۱۵	۵۲۱۰۰
هرمزگان	۴۶۱۹۰۷	۱۸۰	۲۶۰۰	۱۴۶	۶۳۰۰	۱۷	۲۷۳۰۰
همدان	۱۰۹۳۰۷۹	۸۸۷	۱۲۰۰	۳۲	۷۶۰۰	۲۱	۵۱۷۰۰
لرستان	۹۳۲۲۹۷	۴۴۱	۲۱۰۰	۱۱۰	۳۱۰۰	۲۲	۴۲۰۰۰
یزد	۲۵۸۰۸۲	۶۸۳	۵۰۰	۷۲	۸۰۰۰	۱۲	۳۰۵۰۰
یوشهر	۳۴۷۷۰۳	۱۹۳	۱۸۰۰	۱۱۹	۳۱۰۰	۱۶	۲۶۱۰۰
چهارمحال بختیاری	۳۹۸۸۰۷	۲۰۸	۱۹۰۰	۱۱۶	۴۰۰۰	۶	۶۵۷۰۰
ایلام	۲۴۲۸۱۲	۶۰	۴۱۰۰	۳۷	۶۶۰۰	۱۳	۸۱۴۰۰
بویر احمد و کهگیلویه	۲۴۲۲۰۷	۵۰	۴۹۰۰	۱۴۴	۳۴۰۰	۱۳	۸۱۶۰۰

آمار منتخب ۲۵۳۶ - مرکز آمار ایران، خرداد ماه ۲۵۳۶ - صص ۴۲ - ۴۱

پی نویسی

۱. اندیشه های نو در فلسفه جغرافیا، دکتر حسین شکونی، انتشارات گیتاشناسی، تهران، ۱۳۷۵، صص ۲۱۹ - ۲۱۳.
۲. قرآن کریم، چاپ حافظ نوین، ص ۷۲.
۳. مقاله استخراج الگوی توسعه اقتصادی در اسلام از راه شبیه سازی ایده نیازهای اساسی، دکتر حسن سبحانی، ماهنامه اطلاعات سیاسی اقتصادی، شماره ۱۲۰ - ۱۱۹، ص ۲۰۰.
۴. مقاله نگرش جغرافیایی بر مفاهیم نوشته و نقش آن در ساختار مرکز - پیرامونی اقتصاد جهانی، دکتر ژیل سجاد، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، شماره ۴۱، ص ۱۰۹.
۵. مقاله سیاست توسعه عوامل و موانع پیشرفت، دکتر ناصر خادم آدم، ماهنامه اطلاعات سیاسی اقتصادی شماره ۷۴ - ۷۳ - ص ۸۹.
۶. مقاله نگاهی به مفهوم فقر و فقرزدایی، دکتر پرویز پیران، ماهنامه اطلاعات سیاسی اقتصادی، شماره ۱۰۸ - ۱۰۷، صص ۱۰۸ - ۱۰۷.
۷. مقاله جایگاه برنامه ریزی منطقه ای در ایران، محمد شیخی، ماهنامه اطلاعات سیاسی اقتصادی، شماره ۱۲۲ - ۱۲۱، صص ۱۸۶ - ۱۸۳.
۸. گزارش پیشرفت عملیات عمرانی، برنامه چهارم توسعه، تا پایان سه ماهه سوم سال ۱۳۵۱، سازمان برنامه و بودجه، ۱۳۵۲ - فصل بهداشت و بهداری، صص ۱۲۷ - ۱۲۶.
۹. بانک مرکزی ایران - گزارش سالانه و ترازنامه ۱۳۵۲، ص ۹۵.
۱۰. آمار منتخب ۱۳۵۶ - مرکز آمار ایران - خرداد ۱۳۵۷ - صص ۴۳ - ۴۱.
۱۱. مطالعات طرح پایه آمایش سرزمین اسلامی ایران - سال ۱۳۶۰ - مرکز آمار ایران - صص ۲۰۱ - ۲۰۰.
۱۲. نقشه شماره ۱ رجوع به ماخذ شماره ۱۰ - نقشه شماره ۲ خلاصه آمارهای پایه ای کشور - مرکز آمار ایران - سال ۱۳۷۵ - ص ۴۷.

تحلیل آماری نتایج آزمون

تقی و شناسایی - گروه جغرافیای دفتر برنامه ریزی و تألیف کتب درسی

چکیده:

این مقاله تحلیلی است کمی و کیفی از نتیجه آزمون دبیران جغرافیای سراسر کشور که در خرداد ماه ۷۸ جهت تأمین مدرسین دوره های کوتاه مدت استان ها برگزار گردید. در تحلیل کمی، به مسائلی چون مجموع کل شرکت کنندگان، درصد جنسیت، مدرک تحصیلی آنان و در تحلیل کیفی به رتبه های اول تا سوم هر استان، نمره کل و درصد امتیازات دریافتی هر یک و آنگاه رتبه بندی استان ها بر حسب نمرات فردی، جمعی و گروهی پرداخته شد. جهت درک صحیح و روشن این تحلیل ها، از جداول و نمودارهایی استفاده شد که در آخر هر یک از آن ها نظرات و پیشنهادهایی ارائه گردید.

به منظور ایجاد زمینه مناسب جهت افزایش کارایی، آگاهی یافتن دبیران از توان علمی خویش و انتخاب آنان برای تأمین مدرسین دوره های کوتاه مدت جغرافیا، آزمونی با همکاری اداره کل تربیت معلم و آموزش نیروی انسانی و گروه جغرافیای دفتر برنامه ریزی و تألیف کتب درسی در روز جمعه ۷۸/۳/۲۸ رأس ساعت ۹ صبح در سطح کارشناسی و براساس موضوعات کتاب های درسی دوره متوسطه و پیش دانشگاهی و از محتوای منابع زیر که قبلاً به داوطلبان شرکت در آزمون معرفی شده بود، انتخاب گردید:

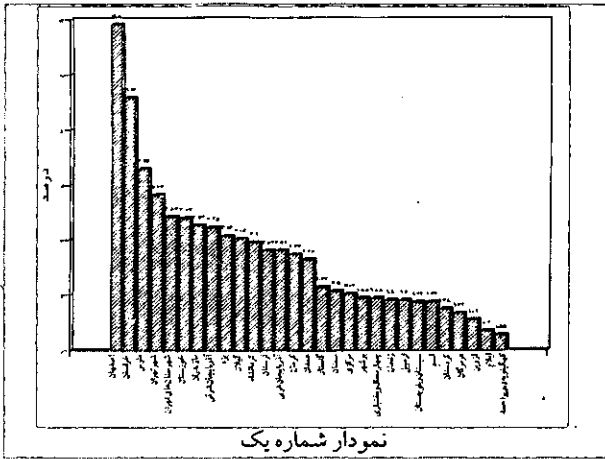
- ۱- اندیشه های نو در فلسفه جغرافیا، دکتر حسین شکویی، انتشارات گیتاشناسی، ۱۳۷۵، چهار فصل اول.
- ۲- جغرافیا ترکیبی نو، پینر هاگت، ترجمه دکتر شاپور گودرزی نژاد، انتشارات سمت، ۱۳۷۷، جلد اول.
- ۳- راهکارهای آموزش جغرافیا، سیاوش شایان و همکاران، نشر شورا، ۱۳۷۷.
- ۴- مقالاتی منتخب از مجلات رشد جغرافیا شماره های ۴۰ تا ۴۶.

سوالات به صورت چهار گزینه ای توسط مؤلفین کتاب های فوق و کارشناسان گروه جغرافیای دفتر برنامه ریزی و تألیف تهیه و به همراه پاسخ نامه جهت اجراء در اختیار اداره کل تربیت معلم و آموزش نیروی انسانی قرار گرفت. با تعمق و بررسی نتایج آزمون فوق و کسب امتیازات فردی می توان به دست آوردهای گوناگونی رسید.

الف: بررسی کمی

۱- آمار شرکت کنندگان در آزمون:

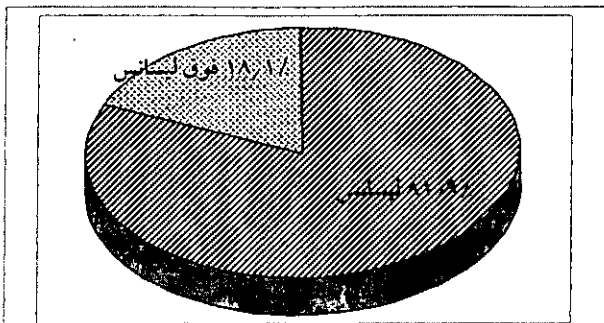
از مجموع ۱۲۸۰ نفر، استان اصفهان با ۱۵۱ نفر «۱۱/۸ درصد» بیشترین و استان کهگیلویه و بویراحمد با ۷ نفر «۰/۵۵ درصد» کمترین شرکت کننده در آزمون را به خود اختصاص دادند.

هرچند ما به آمار کل واجدین شرایط در آزمون فوق دسترسی نداریم ولی مطمئن هستیم که تعداد بیشتری می توانستند در آن شرکت نمایند. جالب است بیان نمائیم که تعداد شرکت کنندگان این دوره نسبت به آزمون مشابه سال ۷۶ حدود (۳۷/۷۱ درصد) کاهش داشته است.

شاید زمان نامناسب برگزاری آزمون، عدم دسترسی به منابع و مآخذ، عدم اطلاع به موقع در ثبت نام آزمون، برگزاری آزمون به شکل متمرکز فقط در مراکز استان ها و ... عوامل عدم شرکت در آزمون تلقی گردند. به هر حال باید موضوع توسط دوایر ذی ربط ادارات کل آموزش و پرورش استان ها بررسی و ریشه یابی گردد.

۲- آمار شرکت کنندگان در آزمون بر حسب مدرک تحصیلی از کل شرکت کنندگان، ۲۳۲ نفر دارای مدرک تحصیلی فوق لیسانس و بقیه لیسانس بودند. در این میان استان تهران با ۲۰ نفر فوق لیسانس بیشترین تعداد و استان ایلام فقط با مدرک لیسانس کمترین شرکت کننده را به خود اختصاص می دهند.

سراسری دبیران جغرافیا (۷۸/۳/۲۸)

۳- آمار شرکت کنندگان در آزمون بر حسب جنس
 ۵۳۸ نفر از کل شرکت کنندگان در آزمون را خانم ها «۴۲ درصد»
 و بقیه را آقایان تشکیل می دادند. به جدول زیر توجه کنید.

(۱۸/۱٪) فرق لیسانس
 (۸۱/۸٪) لیسانس

جدول شماره ۱- شرکت کنندگان در آزمون سراسری دبیران جغرافیا به تفکیک جنس در استان

ردیف	نام استان (اداره کل)	کل شرکت کننده	زن	مرد	درصد
۱	شهر تهران	۷۲	۵۵	۱۷	۲۳٫۵
۲	زنجان	۲۳	۱۶	۷	۳۰٫۵
۳	چهار محال و بختیاری	۲۴	۱۴	۱۰	۴۱٫۷
۴	استهبان	۱۵۱	۸۰	۷۱	۲۷
۵	نوروزستان	۶۱	۳۲	۲۹	۴۷٫۵
۶	همدان	۲۲	۲۵	۱۷	۴۷٫۷
۷	قزوین	۱۴	۷	۷	۵۰

انسانی وزارت متبوع مورد تشویق کتبی قرار خواهند گرفت.
 ۴- نفرات دوم و سوم از سوی مدیر کل استان مربوط تشویق کتبی خواهند شد.
 ۵- هدایای مناسبی از سوی اداره کل به نفرات اول در هر استان اهدا خواهد شد.

بدیهی است که اجرای چنین تدابیری جهت تشویق و ایجاد انگیزه بیشتر شرکت در آزمون راهکار بسیار مناسبی است اما آیا روش ارائه این گونه امتیازات صحیح و منطقی است و آیا لازمه اجرای ردیف ۳، ۴ و ۵ این بند از دستورالعمل اجرایی کسب دریافت حداقل ۶۰ درصد نمره قبولی است یا خیر؟

جهت روشن شدن موضوع جدول شماره ۲ صفحات ۶، ۷، ۸ و ۹ ارائه می گردد. این عده به دلیل احراز رتبه های استانی مورد تقدیر کتبی مسئولان عالی رتبه وزارت متبوع قرار خواهند گرفت و این در حالی صورت می گیرد که امتیاز ۲۶ نفر از آن ها کمتر از حداقل (۶۰ درصد) امتیازات کل آزمون می باشد.

بر طبق فهرست نتایج اعلام شده، اسامی کل «استان ها در آزمون»، فقط ۸۷ نفر یعنی فقط ۸/۶ درصد از شرکت کنندگان به کسب ۶۰ درصد نمره آزمون نایل شدند!!

با توجه به همکاری بسیار نزدیک و صمیمانه سازمان های وزارت آموزش و پرورش در جهت تهیه و تدوین کتاب های درسی جدید و تربیت و آموزش نیروی انسانی در جهت این اهداف، هزینه طرح سوال با اجرای آزمون دوره های مختلف آموزش ضمن خدمت کوتاه مدت از یک طرف و نتایج ناباورانه آزمون فوق از طرفی دیگر، این مسئله را مطرح می نماید که باید راهکارهای مناسب تری را برای سنجش توانایی های علمی همکاران دبیر اتخاذ نمود.

سطح بندی یا رتبه بندی استان ها در آزمون ۷۸ استان ها را می توان به روش های گوناگون آماری رتبه بندی نمود که برخی روش های آماری را ارائه می دهیم:
 روش اول: ۲۹ اداره کل استان ها را می توان بر حسب احراز رتبه برتر کشوری سطح بندی نمود.
 همان طور که در جدول شماره ۳ ملاحظه می کنید یازده استان کشور در این سطح بندی قرار نمی گیرند چون بعضی از استان ها با تعدد رتبه بیشتر جایگزین آن ها شده اند.

با توجه به جدول شماره ۱، فقط در ۶ استان داوطلبان زن بیشتر از مرد بودند. استان قزوین از این لحاظ در تعادل و استان ایلام فقط با یک نفر خانم از کل ۹ نفر شرکت کننده کمترین آمار را به خود اختصاص دادند.

اگر چه می توان درصد شرکت کننده خانم های دبیر را در آزمون فوق «۴۲ درصد» تا اندازه ای قابل قبول دانست ولی درصد کم آن در ۲۲ اداره کل استان های دیگر این سوال را مطرح می نماید که آیا آموزش و پرورش توابع این استان ها نیاز به مدرسین زن در دوره های پیش دانشگاهی را ندارند؟! آیا حقیقتاً این همکاران هیچ نیازی به افزایش کارایی و یا حداقل آگاهی از توان علمی خویش ندارند!!

ب: بررسی کیفی

تحلیلی بر نمرات فضلی آزمون

قبل از بررسی نمرات یادآوری بند «د» دستورالعمل اجرایی آزمون یعنی بخش مزایا و امتیازات آزمون، ضروری به نظر می رسد:
 ۱- نفرات برتر آزمون، به ترتیب اولویت جهت شرکت در دوره های تأمین مدرس استان ها و یا دبیران پیش دانشگاهی انتخاب می شوند.

۲- کلیه کسانی که ۶۰ درصد نمره قبولی آزمون را کسب نمایند، گواهینامه آموزش ضمن خدمت به مدت ۶۰ ساعت دریافت خواهند بود.

۳- نفرات اول هر استان از طرف معاون برنامه ریزی و نیروی

جدول شماره ۲- نمرات و رتبه های نفرات برتر در استان های کشور در آزمون سراسری دبیران جغرافیا

ردیف	نام استان (اداره کل)	نام خانوادگی و نام	مدرک تحصیلی	نمره کل در آزمون	رتبه در استان	رتبه در کشور	نمره آزمون
۱	آذربایجان شرقی	حاجی علیزاده جواد	لیسانس	۱۲۱۲۰	۱	۸۱	۶۰٫۶
		بهرامی مجتبی	فوق لیسانس	۱۱۷۶۰	۲	۱۰۵	۵۸٫۸۵
		شیردل امنیه	لیسانس	۱۱۳۲۱	۳	۱۲۹	۵۶٫۶۵
۲	آذربایجان غربی	رضوانی سلماسی حمید	لیسانس	۱۳۵۹۳	۱	۳۹	۶۷٫۹
		محمدنژاد چاوشی غلامرضا	لیسانس	۱۳۱۶۰	۲	۴۹	۶۵٫۸
		رجب زاده رضا	فوق لیسانس	۱۲۹۶۵	۳	۵۳	۶۴٫۸
۳	اردبیل	اسماعیلی نیری یوسف	فوق لیسانس	۱۳۳۴۱	۱	۴۷	۶۶٫۷۰
		آردن فرهاد	لیسانس	۱۲۱۰۲	۲	۸۲	۶۰٫۵
		صیامی علی	لیسانس	۱۱۸۷۰	۳	۹۵	۵۹٫۳۵۵
۴	اصفهان	فضیحی حبیب ا...	فوق لیسانس	۱۸۵۷۴	۱	۲	۹۲٫۸۷
		ارسیان نسرین	لیسانس	۱۴۹۰۲	۲	۱۷	۷۴٫۵۱
		ارشدی محمود	فوق لیسانس	۱۴۷۷۰	۳	۲۰	۷۳٫۸۵
۵	ایلام	وصمی منفرد زهرا	لیسانس	۱۱۹۴۰	۱	۹۲	۵۹٫۲۵
		منصوری عبدال منصور	لیسانس	۸۳۹۰	۲	۳۸۲	۴۱٫۹۵۵
		حیدری پور فاروق	لیسانس	۷۵۱۵	۳	۴۸۸	۳۷٫۵۸۵
۶	بوشهر	نعمتی زیارتی عبدالخالق	فوق لیسانس	۱۲۷۵۴	۱	۵۹	۶۳٫۷۷
		کیانی برازجانی شایسته	لیسانس	۱۲۵۰۰	۲	۶۹	۶۲٫۵۰
		باغبانی حسین	فوق لیسانس	۱۱۹۵۵	۳	۹۰	۵۹٫۷۷۵
۷	چهارمحال و بختیاری	طالبی پوربروجنی بیژن	لیسانس	۱۲۲۲۹	۱	۷۹	۶۱٫۱۴
		بزدانی فریبا	لیسانس	۱۰۹۸۵	۲	۱۵۱	۵۴٫۹۲۵
		غیور نجف آبادی ملیحه	لیسانس	۱۰۸۲۸	۳	۱۵۶	۵۴٫۱۴۵

دنباله جدول شماره ۲- نمرات و رتبه های نفرات برتر در استان های کشور در آزمون سراسری دبیران جغرافیا

ردیف	نام استان (اداره کل)	نام خانوادگی و نام	مدرک تحصیلی	نمره کل در آزمون	رتبه در استان	رتبه در کشور	نمره آزمون
۸	خراسان	فیروزیان حسن	لیسانس	۱۴۸۸۱	۱	۱۸	۷۴,۴۰
		خورشیدی محمدتقی	فوق لیسانس	۱۴۵۶۰	۲	۲۲	۷۲,۸۰
		سیاوش فریدون	لیسانس	۱۳۷۳۰	۳	۳۵	۶۸,۶۵
۹	خوزستان	باقری کهنش خسرو	فوق لیسانس	۱۳۹۱۵	۱	۳۰	۶۹,۵۷
		جوانمردی منفرد	فوق لیسانس	۱۳۴۷۲	۱	۴۱	۶۷,۳۶
		ایزدی حسن	فوق لیسانس	۱۲۲۴۰	۳	۷۸	۶۱,۲۰
۱۰	زنجان	کرمی پریش	فوق لیسانس	۱۴۲۳۰	۱	۲۵	۷۱,۱۵
		نموی رباب	لیسانس	۹۸۱۴	۲	۲۲۴	۴۹,۰۷*
		خامدی مریم	لیسانس	۹۵۳۰	۳	۲۴۸	۴۷,۶۵*
۱۱	سمنان	سعیدی مرضیه	فوق لیسانس	۱۵۱۵۰	۱	۱۱	۷۵,۷۵
		احسانی محمد حسین	فوق لیسانس	۱۲۷۴۴	۲	۶۱	۶۳,۷۲
		طاهری محمد علی	فوق لیسانس	۱۲۶۸۶	۳	۶۳	۶۳,۴۳
۱۲	سیستان و بلوچستان	ملک رئیسی حسن	فوق لیسانس	۱۵۵۳۴	۱	۹	۷۷,۶۷
		مرادی اسدا ...	فوق لیسانس	۱۳۲۲۷	۲	۴۸	۶۶,۱۳
		عباسی حیدر	لیسانس	۱۰۵۹۰	۳	۱۷۶	۵۲,۹۵*
۱۳	تهران «شهر»	حسینی سید علی	فوق لیسانس	۱۴۹۴۰	۱	۱۵	۷۴,۷۰
		سینی افسانه	فوق لیسانس	۱۲۵۵۱	۲	۶۸	۶۲,۷۵
		شمس امامزاده معصومه بیگم	لیسانس	۱۱۸۷۴	۳	۹۴	۵۹,۳۷*
۱۴	تهران «شهرستان ها»	فلاح تفتی فاطمه صغری	لیسانس	۱۵۰۲۰	۱	۱۳	۷۵,۱۰
		زرین آذر	لیسانس	۱۲۰۵۰	۲	۸۵	۶۰,۲۵
		ضیاسی ستانی سامان	لیسانس	۱۱۸۳۰	۳	۱۰۰	۵۹,۱۵*

دنباله جدول شماره ۲- نمرات و رتبه های نفرات برتر در استان های کشور در آزمون سراسری دبیران جغرافیا

ردیف	نام استان (اداره کل)	نام خانوادگی و نام	مدرک تحصیلی	نمره کل در آزمون	رتبه در استان	رتبه در کشور	نمره آزمون
۱۵	فارس	احمد پور دریاکناری تقی	لیسانس	۱۵۲۰	۱	۶	۷۹/۱۰
		قاسمی سیمین	لیسانس	۱۵۰۵۰	۲	۱۲	۷۵/۲۵
		اطهری علی	فوق لیسانس	۱۴۶۳۹	۳	۲۱	۷۳/۱۹
۱۶	قزوین	امیدی اوج مریم	لیسانس	۱۳۴۲۰	۱	۴۵	۶۷/۱۰
		حسین زاده کجیدی علی	فوق لیسانس	۱۳۰۳۹	۲	۵۱	۶۵/۱۹
		پناهی لیلا	لیسانس	۱۱۴۹۰	۳	۱۲۳	۵۷/۴۵*
۱۷	قم	یوسفی محسن	لیسانس	۱۴۷۸۷	۱	۱۹	۷۳/۹۳
		مشهدی ماشا... ..	لیسانس	۱۱۰۰۰	۲	۱۵۰	۵۵*
		نظری موسی آبادی احمد	لیسانس	۱۰۸۵۰	۳	۱۵۳	۵۴/۲۵*
۱۸	کردستان	ایرانی جمال	فوق لیسانس	۱۵۷۵۱	۱	۷	۷۸/۷۵
		خضری سعید	فوق لیسانس	۱۱۹۸۹	۲	۸۹	۵۹/۹۴*
		ذوالفقاری منوچهر	فوق لیسانس	۱۱۱۰۰	۳	۱۴۰	۵۵/۵۵
۱۹	کرمان	نادری احمد علی	فوق لیسانس	۱۷۱۰۸	۱	۳	۸۵/۵۴
		مرادی ندا	فوق لیسانس	۱۵۵۴۰	۲	۸	۷۷/۷۰
		نادری محمد	فوق لیسانس	۱۴۹۳۷	۳	۱۶	۷۴/۶۸
۲۰	کرمانشاه	فرجی ثریا	فوق لیسانس	۱۵۹۷۰	۱	۵	۷۹/۸۵
		رضایی زهرا	لیسانس	۱۳۴۱۰	۲	۴۶	۶۷/۰۵
		معاونی آرزتا	لیسانس	۱۲۷۴۹	۳	۶۰	۶۳/۷۴
۲۱	کهگیلویه و بویراحمد	جهانبازی سیاوش	فوق لیسانس	۱۹۴۳۰	۱	۱	۹۷/۱۵
		ساکبانی نصرت الملوک	لیسانس	۱۴۰۷۳	۲	۲۷	۷۰/۳۶
		تقوی اصل سوق عطا	فوق لیسانس	۸۰۳۵	۳	۴۲۹	۴۰/۱۷*

دنباله جدول شماره ۲- نمرات و رتبه های نفرات برتر در استان های کشور در آزمون سراسری دبیران جغرافیا

ردیف	نام استان (اداره کل)	نام خانوادگی و نام	مدرک تحصیلی	نمره کل در آزمون	رتبه در استان	رتبه در کشور	نمره آزمون
۲۲	گلستان	اصلی جان محمد	لیسانس	۱۴۹۵۵	۱	۱۴	۷۴,۷۷
		نورانی میترا	فوق لیسانس	۱۲۳۶۰	۲	۷۲	۶۱,۸۰
		صفری عبدالعلی	لیسانس	۱۱۰۹۷	۳	۱۴۱	۵۵,۴۸*
۲۳	گیلان	روح بخش سیگارودی حسینعلی	فوق لیسانس	۱۴۵۳۱	۱	۲۳	۷۲,۶۵
		عرب زاده لنگرودی معصومه	فوق لیسانس	۱۳۴۳۰	۲	۴۴	۶۷,۱۵
		پورمحمد املشی احترام	لیسانس	۱۲۹۳۰	۳	۵۵	۶۴,۶۵
۲۴	لرستان	کلانتری محمد حسین	لیسانس	۱۲۱۳۰	۱	۸۰	۶۰,۶۵
		دربندی غلامعباس	لیسانس	۱۱۹۹۰	۲	۸۸	۵۹,۹۵*
		گلپایگانی محسن	فوق لیسانس	۱۱۹۴۰	۳	۹۳	۵۹,۷۰*
۲۵	مازندران	یوسفی حسن	لیسانس	۱۴۰۵۰	۱	۲۸	۷۰,۲۵
		جانباز قیادی غلامرضا	فوق لیسانس	۱۴۰۵۰	۲	۲۹	۷۰,۲۵
		اکبری طالب	لیسانس	۱۲۹۶۰	۳	۵۴	۶۴,۸۰
۲۶	مرکزی	رجیبی ولی	فوق لیسانس	۱۶۵۶۲	۱	۴	۸۲,۸۱
		فولادیان داود	لیسانس	۱۵۳۲۲	۲	۱۰	۷۶,۶۶
		محمدی مهدی	فوق لیسانس	۱۴۰۹۲	۳	۲۶	۷۰,۴۶
۲۷	هرمزگان	پورطرق عذرا	لیسانس	۱۰۸۱۰	۱	۱۶۰	۵۴,۰۵*
		کلانتری خاندانی حسین	فوق لیسانس	۹۶۶۹	۲	۲۳۸	۴۸,۳۴*
		فلاح تفتی محمد علی	لیسانس	۸۸۳۰	۳	۲۲۱	۴۴,۱۵*
۲۸	همدان	کمالوند شهریار	فوق لیسانس	۱۳۸۲۴	۱	۳۳	۶۹,۱۲
		حاجی عباسی ناهید	فوق لیسانس	۱۲۸۶۹	۲	۵۷	۶۴,۳۴
		میرزایی فاطمه بیگم	فوق لیسانس	۱۲۳۴۰	۳	۷۴	۶۱,۷۰
۲۹	یزد	زارعی محمد آبادی مجید	فوق لیسانس	۱۴۴۲۴	۱	۲۴	۷۲,۱۲
		ذاکریان ملیحه	فوق لیسانس	۱۲۷۴۰	۲	۶۲	۶۳,۷۰
		شریف محمد جواد	لیسانس	۱۲۶۱۰	۳	۶۵	۶۳,۰۵

* - افرادی که طبق دستورالعمل اجرایی آزمون نمی توانند گواهینامه ۶۰ ساعته آموزش ضمن خدمت دریافت نمایند.

جدول شماره ۳ - سطح بندی استان ها بر حسب رتبه برتر کشوری

ردیف	نام استان (اداره کل)	رتبه کشوری	تعداد رتبه
۱	کهگیلویه و بویر احمد	۲۷، ۱	۲
۲	اصفهان	۲۰، ۱۷، ۲	۳
۳	کرمان	۱۶، ۸، ۳	۳
۴	مرکزی	۲۶، ۱۰، ۴	۳
۵	کرمانشاه	۵	۱
۶	فارس	۲۱، ۱۲، ۶	۳
۷	کردستان	۷	۱
۸	سیستان و بلوچستان	۹	۱
۹	سمنان	۱۱	۱
۱۰	شهرستان های تهران	۱۳	۱
۱۱	گلستان	۱۴	۱
۱۲	شهر تهران	۱۵	۱
۱۳	خراسان	۲۲، ۱۸	۲
۱۴	قم	۱۹	۱
۱۵	گیلان	۲۳	۱
۱۶	یزد	۲۴	۱
۱۷	زنجان	۲۵	۱
۱۸	مازندران	۲۹، ۲۸	۲
جمع			۲۹

جدول شماره ۴ - رتبه بندی استان ها بر حسب میانگین امتیازات

ردیف	نام استان (اداره کل)	میانگین امتیازات	رتبه	درصد
۱	اصفهان	۱۴۵۲۸	۱	۷۲، ۷۴
۲	فارس	۱۴۳۴۲	۲	
۳	مرکزی	۱۳۷۲۷	۳	
۴	کرمان	۱۳۶۸۳	۴	
۵	خراسان	۱۳۱۰۲	۵	
۶	کرمانشاه	۱۲۹۵۰	۶	
۷	مازندران	۱۲۵۲۰	۷	
۸	خوزستان	۱۲۳۷۹	۸	
۹	سمنان	۱۲۳۰۲	۹	
۱۰	گیلان	۱۲۲۵۹	۱۰	
۱۱	همدان	۱۲۲۴۳	۱۱	
۱۲	یزد	۱۲۰۹۴	۱۲	
(۱۲۰۰۰) حد قابل قبول (۶۰ درصد کل نمره)				
۱۳	شهر تهران	۱۱۹۵۸	۱۳	۵۹، ۷۹
۱۴	شهرستان های تهران	۱۱۹۴۴	۱۴	۵۹، ۷۲
۱۵	آذربایجان غربی	۱۱۵۷۵	۱۵	
۱۶	لرستان	۱۱۳۹۹	۱۶	
۱۷	بوشهر	۱۱۲۴۰	۱۷	
۱۸	آذربایجان شرقی	۱۱۰۲۰	۱۸	
۱۹	گلستان	۱۰۹۸۰	۱۹	
۲۰	سیستان و بلوچستان	۱۰۸۵۸	۲۰	
۲۱	قم	۱۰۷۸۰	۲۱	
۲۲	کردستان	۱۰۶۷۰	۲۲	
۲۳	قزوین	۱۰۳۵۳	۲۳	
۲۴	اردبیل	۱۰۱۹۳	۲۴	
۲۵	چهارمحال و بختیاری	۹۷۲۸	۲۵	
۲۶	کهگیلویه و بویر احمد	۹۰۲۳	۲۶	
۲۷	زنجان	۷۹۹۶	۲۷	
۲۸	هرمزگان	۷۷۰۸	۲۸	
۲۹	ایلام	۶۸۰۹	۲۹	۳۴، ۰۴

نفر اول هر استان را محاسبه و رتبه بندی نمود. از این روش نتایج متنوع تری حاصل می شود. به جدول شماره (۴) توجه کنید.

با توجه به جدول فوق، استان اصفهان با ۷۲/۷۴ درصد کل نمرات بالاترین و استان ایلام با ۳۴/۰۴ درصد پائین ترین رتبه را به دست آوردند.

چون حد قبولی در آزمون ۶۰ درصد کل نمرات (۱۲۰۰۰) می باشد به این نتیجه می رسیم که فقط ۱۲ استان کشور توانستند نمره قبولی را احراز نمایند.

روش سوم: بهترین و دقیق ترین روش وزن دهی به شاخص رتبه کشوری هر شرکت کننده است.

روش دوم: می توان استان های کشور را بر حسب میانگین نمرات کلیه شرکت کنندگان رتبه بندی نمود. این روش، زمان بر و احتمال خطا در آن بسیار بالاست. اما می توان به تعداد کم ترین شرکت کنندگان استان «کهگیلویه و بویر احمد» میانگین نمرات هفت

جدول شماره ۵

ردیف	نام استان (اداره کل)	۱-رتبه کشوری در آزمون	۲-وزن دهی	جمع امتیاز	رتبه بندی کشور
۱	فارس	۱	۷۷،۷۰،۵۲،۴۳،۳۸،۳۷،۳۴،۳۱،۲۱،۱۲،۶	۵۴۷	اول
		۲	۱۱+۱۸+۳۶+۴۵+۵۰+۵۱+۵۲+۵۷+۶۷+۷۶+۸۲		
۲	اصفهان	۱	۵۸،۴۲،۴۰،۳۲،۲۰،۱۷،۲	۴۰۵	دوم
		۲	۳۰+۴۶+۴۸+۵۶+۶۸+۷۱+۸۶		
۳	مرکزی	۱	۶۷،۶۶،۵۰،۲۶،۱۰،۴	۳۰۵	سوم
		۲	۲۱+۲۲+۳۸+۶۲+۷۸+۸۴		
۴	کرمان	۱	۳۶،۱۶،۸،۳	۲۸۹	چهارم
		۲	۵۲+۷۲+۸۰+۸۵		
۵	خراسان	۱	۷۱،۵۶،۳۵،۲۲،۱۸	۲۳۸	پنجم
		۲	۱۷+۳۲+۵۳+۶۶+۷۰		
۶	کرمانشاه	۱	۸۴،۸۳،۶۴،۶۰،۴۶،۵	۱۸۶	ششم
		۲	۴+۵+۲۴+۲۸+۳۲+۸۳		
۷	مازندران	۱	۷۳،۵۴،۲۹،۲۸	۱۶۸	هفتم
		۲	۱۵+۳۳+۵۹+۶۰		
۸	گیلان	۱	۷۵،۵۵،۴۴،۳۳	۱۵۵	هشتم
		۲	۱۳+۳۳+۴۴+۶۵		
۹	کهگیلویه و بویراحمد	۱	۲۷،۱	۱۴۸	نهم
		۲	۶۱+۸۷		
۱۰	سمنان	۱	۶۳،۶۱،۱۱	۱۲۹	دهم
		۲	۲۵+۲۷+۷۷		
۱۱	یزد	۱	۷۶،۶۵،۶۲،۲۴	۱۲۵	یازدهم
		۲	۱۲+۲۳+۳۶+۶۴		
۱۲	آذربایجان غربی	۱	۵۳،۴۹،۳۹	۱۲۳	دوازدهم
		۲	۳۵+۳۹+۴۹		
۱۳	سیستان و بلوچستان	۱	۴۸،۹	۱۱۹	سیزدهم
		۲	۴۰+۷۹		
۱۴	خوزستان	۱	۸۷،۷۸،۴۱،۳۰	۱۱۶	چهاردهم
		۲	۱+۱۰+۳۷+۵۸		

هیچ رتبه قبولی کشوری چشم پوشی نشده است. ثانیاً با وزن دهی عددی، مجموع امتیازات محاسبه دقیق شده و خطای رتبه بندی به صفر می رسد.

اگر به جدول های ۳، ۴ و ۵ که نتیجه روش های سه گانه ماست توجه بیشتری شود، جایجایی رتبه ها در آن ها به خوبی محسوس است. به عنوان مثال در جدول شماره ۳ استان زنجان در رتبه ۲۵ و در جدول شماره ۴ رتبه ۲۷ و در جدول شماره ۵ با کسب ۶۳ امتیاز در جایگاه واقعی خود یعنی ۲۲ قرار گرفته است و یا شرکت کنندگان تابعه اداره کل شهر تهران در جدول شماره ۳، رتبه پانزدهم و در جدول شماره ۴، رتبه سیزدهم و در جدول شماره ۵ با مجموع ۹۳ امتیاز رتبه شانزدهم را نسبت به سایر استان ها کسب نموده است.

به این ترتیب که: امتیاز آخرین فردی که ۶۰ درصد نمره کل را کسب نمود ۸۷ و رتبه اول آزمون را با امتیاز ۸۷ وزن دهی می نمایم (چون ۸۷ نفر در آزمون قبول شدند).

طبق جدول شماره ۵، استان ها را در ستون عمودی و رتبه های هریک از شرکت کنندگان آن استان را در ردیف افقی و امتیازات این رتبه ها را در قسمت پائین همان ردیف یادداشت می نمایم. آن گاه مجموع امتیازات حاصله را به دست آورده و استان ها را برحسب همین امتیازات فضلی رتبه بندی می نمایم. مزیت این روش نسبت به دو روش قبلی این است که اولاً از

(قسمت چهارم)

شناخت شناسی جغرافیا

بحثی در سیر فلسفی اصول علم جغرافیا و آموزش آن

نویسندگان: مادلین گرگ، گه آلینهارت
مترجم: سیاوش شایان
دانشگاه تربیت مدرس

آموختن جغرافیا

با نگاهی که به مشخصه های علم جغرافیا و چگونگی بهره گیری از آنها در استدلال جغرافیایی انداختیم، اکنون به مسئله آموزش جغرافیا به دانش آموزان بازمی گردیم.

در باره مسایل آموزش جغرافیا، بحز مواردی درباره آموزش نقشه های جغرافیایی، تحقیقات اندکی به انجام رسیده است. تحقیقاتی که صورت گرفته اند یافته هایی را درباره یادگیری نقشه های جغرافیایی دربر گرفته و براساس دو سنت تحقیقی استوار می باشند: مطالعات یادگیری که تقابل مهارت های معین نقشه خوانی را مدنظر قرار داده اند و مطالعات ادراکی که تجزیه و تحلیل نقشه ها و فرایندهای مورد نیاز برای استفاده از نقشه ها را دربر می گیرند. تحقیقاتی که براساس دو سنت فوق الذکر انجام شده اند بر مفاهیم متفاوت یادگیری متمرکز می باشند. پژوهش های مرتبط با یادگیری شامل توانایی های بنیادی هستند که هر فرد نقشه خوان از آنها استفاده می کند. واضح است که این پژوهشها برای حل مسایل مربوط به برنامه ریزی درسی و آموزش جغرافیا انجام شده اند و تحقیقات ادراکی، فرایندهای کسب مهارت های نقشه خوانی را مشخص می نمایند. رویهم رفته، این پژوهشها با مسایل برنامه درسی و یادگیری جغرافیا ارتباط اندکی دارند.

مطالعات یادگیری

مطالعات یادگیری بر چگونگی آموختن مهارت های پایه برای درک هر مفهوم علمی متمرکزند. در این مطالعات توالی کسب مهارت های علمی و سرفصل های دروس به وسیله کودکان ارائه می گردد (داونز و لیسن ۱۹۸۸). چگونگی کسب مهارت ها در سنین قبل از دبستان را می توان با توالی معنی دار مفاهیم آموزشی مشخص کرد. مطالعات یادگیری، سه مفهوم آموزش جغرافیا را دربر می گیرند:

اولین زمینه، توانایی هایی را مورد بررسی قرار می دهد که کودک برای نقشه خوانی بدانها نیاز دارد. این زمینه، درک منظر را هم شامل می شود (این امر در نقشه خوانی یک امر ضروری است و البته ترتیب مطالعه پدیده ها به انتخاب منظری که مورد بررسی قرار می گیرد بستگی دارد).

دومین زمینه این است که دانش آموزان در محیط های بزرگ، چگونه با نقشه ها هدایت شوند (شامل یادآوری و استنتاج و استفاده از ابزار دوبعدی برای انطباق با فضای سه بعدی).

سومین زمینه مطالعات یادگیری بر برنامه ریزی درسی و فعالیت های متناسب و انتظارات برنامه ریزان از یادگیری نقشه و بهره گیری از آن توسط دانش آموزان متمرکز می باشد.

● انتخاب منظر

نقشه‌ها، منظرهایی را مورد بررسی قرار می‌دهند که مردم با دیدگاه متفاوتی با آنها روبه‌رو می‌شوند. پیازه توانایی کودک را در جهت‌یابی با توجه به فضای پیرامونی وی مورد بررسی دقیق قرار داده و به این نتیجه رسیده است که کودک در این مورد از سه مرحله عبور می‌کند: تداعی معانی از روی مکان (قیاس از روی موقعیت جغرافیایی/ قیاس نسبت به مکان)، تصویری و هندسه اقلیدسی (پیاژه و اینهلدر ۱۹۵۶).

در مرحله تداعی معانی، منظر فضایی کاملاً با خودمحوری عمل می‌کند زیرا کودکان فقط می‌توانند از نظر کیفی با فضا ارتباط برقرار کنند و قادر به استفاده از اسامی جهت‌های جغرافیایی نیستند (اسپنسر و دیگران، ۱۹۸۹، سانال و وراش ۱۹۸۴). پیازه با استفاده از یک مدل سه بُعدی از کودکان خواست تا یک کوه را از منظر (محل نگاه کردن) متفاوتی با آنچه که اکنون در آن قرار گرفته‌اند، توصیف نمایند. کودکان کمتر از ۷ سال قادر به این امر نبودند که برای نگاه کردن به یک فضا، جای دیگری نسبت به جایی که در آن استقرار یافته‌اند، وجود دارد. مثالهای دیگری که درباره مرحله تداعی معانی می‌توان ارائه کرد عبارتند از: نزدیکی، محصور کردن، پیوستگی، جدایی و ترتیب (سانال و وراش ۱۹۸۴).

پیاژه مدعی بود که در مرحله تصویری، منظرهایی که کودکان در آنها واقع شده‌اند، منعکس‌کننده درک آنان از فضای پیرامون است: این کودکان فقط توانستند راست و چپ را از منظری که در آن واقع شده‌اند، تعیین کنند و نتوانستند راست و چپ را از منظر کسی که در روبروی آنها قرار دارد، توصیف نمایند. (هیوز ۱۹۸۲، سانال و وراش ۱۹۸۴). برای بررسی میزان توانایی‌های درک فضایی کودکان، پیازه از آنان خواست که مدل یک روستا را ترسیم کنند. کودکان بین سنین ۷ تا ۱۰ سال نتوانستند ارتباطات فضایی مجاور را در عناصر یک روستا حفظ کنند اما نتوانستند فاصله بین یک گروه از عناصر را با گروه دیگر حفظ نمایند. آخرین مرحله از تداعی معانی، مرحله هندسه اقلیدسی است که در تئوری، کودکان با سنین ۱۰ تا ۱۲ ساله به آن می‌رسند. در این مرحله کودکان قادر به حفظ دقیق زوایا و فواصل فضایی هستند (هیوز ۱۹۸۲، تورن رایک و هاپس روت ۱۹۸۲). پیازه مدعی بود که دانش آموزانی که قادر به ترسیم کامل و دقیق روستا بوده و تمام ارتباطات فضایی بین عناصر را در نظر گرفته بودند، در مرحله هندسه اقلیدسی می‌باشند. این دانش‌آموزان همچنین توانستند طرحهای دقیقی از مدلها، در مقیاسهای متفاوت ترسیم کنند.

در هر صورت، بسیاری از تحقیقات انجام گرفته درباره مطالعات یادگیری، سه مرحله فوق‌الذکر را دربرمی‌گرفتند (اسپنسر و دیگران

۱۹۸۹). برخی می‌گویند که سه مرحله پیازه، ساخته مسایل روانشناسی است که لازمه پژوهشهای مرتبط با رشد فضایی می‌باشد (هرمان و سیگل ۱۹۷۸). به عنوان مثال، پژوهشهای متعدد نشان داده که هنگامی که کودکان در یک محیط آشنا مشغول انجام کاری بوده‌اند، توانسته‌اند منظری غیر از منظر خود را تصور کنند. کودکان چهارساله قادر بوده‌اند به درستی پیش‌بینی کنند که یک بازیگر تلویزیون در موقعیت‌های متفاوت در یک مزرعه، حیوانات را چگونه می‌بیند (بنورک ۱۹۷۵). بچه‌های کم‌سن و سال همچنین قادر بوده‌اند در محلهایی که قبلاً در آن وقت آزاد خود را گذرانده‌اند، منظر خود محورانه را کنار بگذارند (هارت و برتسوک ۱۹۸۲).

انتخاب منظر برای بهره‌گیری از نقشه‌ها تأثیر بسزایی دارد زیرا نقشه‌ها دارای جهت‌یابی فضایی‌اند. یک استفاده‌کننده از نقشه باید بداند که چگونه نقشه را با محیطی که نقشه نشان می‌دهد منطبق کند و همچنین باید قادر باشد مواردی را که در نقشه بدانها اشاره نشده است، تشخیص دهد (بلوستین و آکردولو ۱۹۷۹). البته رسیدن به این مرحله را قدری مشکل دانسته‌اند (لبین و داوونز ۱۹۸۹). توانایی انطباق نقشه با فضای واقعی به وسیله دانش‌آموزان در مطالعات یادگیری مورد توجه قرار گرفته است: دانش‌آموزان کم‌سن و سال نتوانسته‌اند از چرخش‌های افقی سر در آورند و خود را با نقشه تطبیق کنند، اگر چه نتوانسته‌اند در مواردی که تغییرات عمودی در نقشه اعمال نشده است، آنها را انجام دهند (بلوستین و آکردولو ۱۹۷۹). این امر شاید بدین علت باشد که کودک در زمان اندک موفق به درک فضایی که در آن قرار گرفته است نمی‌شود (سانال و وراش ۱۹۸۴). برخی از کودکان در استفاده از نقشه گاه به این مرحله وارد می‌شوند که طی آن درمی‌یابند پاسخ یک مورد منفی است اما نمی‌دانند پاسخ صحیح چیست (بلوستین و آکردولو ۱۹۷۹). قرار دادن شمال به شکل قراردادی در بالای نقشه‌ها، کمک بزرگی به بهره‌گیری از نقشه است (کربای و شوفیلد ۱۹۹۱). بسیاری از آموزگاران کوشش زیادی می‌کنند تا به دانش‌آموزان بفهمانند که قرار دادن شمال در بالای نقشه‌ها یک امر قراردادی است. به نظر می‌رسد یادگرفتن جهت‌های شرق و غرب برای مردم مشکل‌تر از جهات شمال و جنوب است زیرا شرق و غرب در جهت‌یابی، نسبت به شمال و جنوب، جهاتی نسبی‌اند (رشدنی ۱۹۶۸، تورسکی ۱۹۸۱).

● نقشه‌ها به عنوان مدل‌هایی از جهان

برخی از پژوهشهای انجام شده بر دریافت دانش‌آموزان از نقشه‌های جغرافیایی به عنوان مدل‌هایی از جهان واقعی استوار بوده‌اند. محققان یادگیری، نقشه‌ها را به عنوان نوع خاصی از علایم (سمبولها) می‌شناسند

و بحث مربوط به نقشه‌ها را به عنوان مدلها یا سمبولهای از جهان، در درون بحث وسیعتری به نام درک علایم توسط دانش آموزان قرار می‌دهند. نقشه‌ها علایم یا سمبولهای از جهان واقع اند، حال آن چیزی که نقشه‌ها را به یک وسیله آموزشی قابل توجه تبدیل می‌کند این است که در نقشه‌ها اطلاعات کار توگرافیک با استفاده از علایم نشان داده شده و ارتباط بین جهان واقع و نقشه با این علایم برقرار می‌شود. علایم روی نقشه‌ها هم به خودی خود ارتباط را برقرار می‌کنند و هم اطلاعات دقیقی از مکان، ارتفاع، شکل، طول و عرض جغرافیایی و مقیاس را منتقل می‌کنند (شیلختمن ۱۹۸۵).

برای آن که چگونگی ادراک یادگیرندگان از علایم را مشخص نمایند، از علایمی استفاده کرده‌اند که برای انتقال معنای متغیرهای متفاوتی چون اندازه، شکل (نقطه، خط، مساحت)، طرح و یا رنگ به کار می‌روند. این علایم می‌توانند مفهومی را به یادگیرنده یا استفاده کننده از نقشه منتقل نمایند و چیزی را در نظر آنها مجسم کنند. درباره تفاوت درک و استفاده از علایم الفبایی و عددی که برای نامگذاری مکانها و یا انتقال اطلاعات کمی به کار می‌روند تحقیقات کمتری انجام گرفته است. یک علامت، ماهیتاً وظیفه انتقال یک کلمه یا مفهوم را انجام می‌دهد که باید مورد تفسیر واقع شود. برای بچه‌های کم سن و سال درک فوری یک علامت و مفهومی که منتقل می‌کند و رابطه بین این دو دشوار است (گیلمارتین ۱۹۸۲، لین و داوونز ۱۹۸۹، سندفورد ۱۹۸۲). مثلاً در روی برخی نقشه‌ها، نواحی شهری را به صورت پهنه‌ای به رنگ زرد نشان می‌دهند. بچه‌ها این قسمتها را به عنوان تخم مرغ! و یا محلهایی که آتش بازی در آنها انجام می‌گیرد، شناسایی کرده‌اند (لین و داوونز ۱۹۸۹)!

سمبولها یا علایم دارای سطوح متفاوتی از تجرد و تعمیم می‌باشند (سندفورد ۱۹۸۲). در روی نقشه‌ها ممکن است انواع مختلفی از علایم به کار رود مثلاً در یکی از نقشه‌ها برای ساختمان از یک علامت و در نقشه دیگری از علامت ستاره استفاده شده باشد. استفاده کننده از نقشه باید سطوح تعمیم سیستم علامت گذاری در روی نقشه‌ها را بیاموزد تا قادر به بهره برداری صحیح از نقشه باشد. به علت فرایند پیچیده تعمیم در دسته بندی اطلاعات بر روی نقشه‌های جغرافیایی، بهره گرفتن از آنها همواره با مشکلاتی همراه است (براون، بایزر، ادواردز، گیسفارد و هانی بون ۱۹۷۰، نورک ۱۹۷۴).

علایم روی نقشه‌ها، علایم دلخواه گرافیکی هستند که برای درک تفاوت‌های بین پدیده‌ها به شکلی بیهیبه، طراحی شده‌اند (گرین هود ۱۹۶۴، مون مونی ۱۹۹۱). هر علامت دو ارتباط فضایی را برقرار می‌سازد، یکی در چارچوب همان نقشه و دیگری با دیگر علایمی که

روی همان نقشه به کار رفته‌اند (وین ۱۹۹۱). علایم نشانگر اشیاء واقعی اند، چه محسوس باشند و چه نامحسوس (آندرسون ۱۹۸۵، بلواستین و آکردولو ۱۹۷۹). اشیای محسوس را می‌توان در چشم انداز رؤیت کرد. اشیاء نامحسوس (مثلاً مرز سیاسی بین کشورها) گرچه زیاد هم واقعی نیستند، اما در چشم انداز قابل رؤیت نمی‌باشند. اگرچه دانش آموزان از سنین اولیه، قادر می‌شوند تا از علایم کار توگرافیک و سمبولها به عنوان نمایش دهنده‌های پدیده‌ها و اشیاء در فضا استفاده کنند، اما، نمی‌توانند فوراً دریابند که بین علایم ارتباطی هست که نشانگر ارتباط بین پدیده‌ها در جهانی واقعی است (بلواستین و آکردولو ۱۹۷۹). میزان توانایی کودک در تشخیص علایم کار توگرافیک و درک این مفهوم که این علایم، پدیده‌های واقعی را نشان می‌دهد، براساس سن کودک و توانایی انتزاع وی و مقدار جزئیاتی که نقشه نشان می‌دهد، متفاوت است (بلواستین و آکردولو ۱۹۷۹).

علایم برای نمایش ارتباطات و انتزاعات در میان اشیاء به کار می‌روند (بلاوت و استی ۱۹۷۱، براون و دیگران ۱۹۷۰، گیلمارتین ۱۹۸۲، موهرک ۱۹۷۴). مطالعات یادگیری، چگونگی درک افراد را از علایم نشاندهنده پدیده‌های چند بعدی مورد بحث قرار داده و مشخص کرده‌اند که این علایم چگونه می‌توانند زمینه‌های فضایی را که در آن واقع شده‌اند منتقل کنند (بلواستین و آکردولو ۱۹۷۹، لین و داوونز ۱۹۸۹، میر ۱۹۷۳).

یاد گرفتن چگونگی بهره گیری از خطوط طول و عرض جغرافیایی در روی نقشه‌های جغرافیایی یک مهارت بنیادی است. این خطوط فرضی نه تنها علایمی اولیه برای جهت یابی می‌باشند بلکه، سیستم مختصاتی که با این طولها و عرضها ساخته می‌شوند، امکان می‌دهد که مکان (موقعیت) مطلق یک نقطه را در روی کره زمین پیدا کنیم. درباره این خطوط و استفاده از آنها توسط افراد، چند تحقیق یادگیری انجام شده است.

آموختن طول و عرض جغرافیایی پیچیده است زیرا خطوطی مستقیم هستند که بر روی یک سطح مدور یا گرد، تحمل شده‌اند! یاد گرفتن چگونگی استفاده از شبکه‌ها در روی سطوح صاف برای یک کودک کمتر از ۸ سال، تکلیف سنگینی است. (تاوولر ۱۹۷۰) دریافت که اگر از دانش آموزان بخواهیم که الگوی پراکندگی چند نقطه را از روی کارتهایی مجدداً در جای دیگری ترسیم کنند، آنان شبکه‌ای را که برای مکانیابی آن نقاط بر روی کارت اولیه طراحی شده است، نادیده می‌گیرند! استفاده از شبکه برای یافتن نقاط مرجع، امری ضروری است (اسپنسر و دیگران ۱۹۸۹). در برخی از تکالیف ساده‌ای که از کودکان کمتر از ۴ ساله خواسته شده، آنان توانسته‌اند از مختصات برای تعیین محل استقرار دو

تکه چوب استفاده کنند (سامرویل و برابانت ۱۹۸۵). کودکان ۴ ساله همچنین توانسته اند هنگامی که شبکه مختصات به صورت علام رنگی درآمده اند، از این شبکه ها استفاده کنند (اسپنسر و دیگران ۱۹۸۹). در تجربیاتی که مریان قصه گو با بچه های ۶ و ۷ ساله داشته اند، این کودکان توانسته اند در بازیهای قصه ای خود، از شبکه ساده و مسطح استفاده نمایند.

برخلاف شبکه های مسطح، طولها و عرض های جغرافیایی در روی نقشه، اساساً نمایشگر یک سیستم نامرئی بر روی کره زمین اند در حالی که نقشه ها بر روی سطوحی صاف ترسیم می شوند. (مانسون و ویچک ۱۹۷۷) مدعی اند که تا هنگامی که کودکان ویژگیهای یک کره را نشانند، نمی توانند سیستم مختصات کروی را بیاموزند. مفهوم خطوط طول و عرض جغرافیایی آنچنان مفهومی انتزاعی در سطح بالاست که برخی از محققان توصیه کرده اند که آموزش دقیق مختصات یک مکان به کودکان را باید تا رسیدن آنان به مرحله عملیات عقلی (formal operations) به تعویق انداخت (بارتس ۱۹۷۱، براون و دیگران ۱۹۷۰، ریچاردز ۱۹۸۳).

یاد گرفتن عرض جغرافیایی (مدار) برای کودکان، آسانتر از طول جغرافیایی است (بلوستین و آکردولو ۱۹۷۹، تورسکی ۱۹۸۱). این امر ممکن است بخاطر این باشد که عرض جغرافیایی (مدار) با قطبین و خط استوا سرو کار دارد که سیستم ارقامی را در نظر می آورند که در نامگذاری درجات عرض جغرافیایی، به کار می روند (۰ تا ۹۰ درجه) (گرینهود ۱۹۶۴، تورسکی ۱۹۸۱). همچنین، علت این امر ممکن است مغز یا اندامی باشد که وظیفه فرایند کردن اطلاعات را در انسان برعهده دارد نیز بر پایه تقارن عمودی استوار می باشد و تقارن عمودی نسبت به تقارن افقی، نمود بیشتری دارد (بلوستین و آکردولو ۱۹۷۹، تورسکی ۱۹۸۱). خطوط عرض جغرافیایی مفهوم عمودی یک مکان را اندازه گیری می کند. آموختن خطوط طول جغرافیایی بسیار دشوارتر است زیرا نصف النهارها فقط به طور قراردادی نامگذاری شده اند و برای آنها یک سرنخ طبیعی (مثل استوا یا قطبین برای عرض جغرافیایی) وجود ندارد (گرینهود ۱۹۶۴).

گرچه علایمی که برای نمایش ارتفاع و عرض جغرافیایی به کار می روند بسیار با هم متفاوت هستند (ارتفاع را معمولاً با رنگ که در راهنمای نقشه توضیح داده شده نشان می دهند و برای نمایش عرضهای جغرافیایی از خطوط سیاه یا آبی استفاده می شود)، بسیاری از دانش آموزان این دو مفهوم را با یکدیگر اشتباه می گیرند. نتیجه این امر، قاطی کردن عبارات؛ شمال، جنوب یا بالا و پایین است. از آنجا که رودها به سمت پایین ارتفاعی حرکت می کنند، به عبارتی از یک ارتفاع

بالا تر به ارتفاع پایین تر حرکت می کنند، برخی از دانش آموزان فکر می کنند که رودها باید همیشه در جهتی شمالی - جنوبی جریان یابند!! عده ای از دانش آموزان بر این باورند که رودهایی که به اقیانوسها می ریزند، آب را از اقیانوسها به داخل خشکیها می آورند!! دیگر بدفهمی متداول در جغرافیا این است که دانش آموزان گمان می کنند که جزایر، همانند گلهای نیلوفر آبی که بر سطح استخر شناور می باشند، بر روی دریاچه ها یا اقیانوسها شناور هستند! (هیوز ۱۹۸۲).

همچنین دانش آموزان گمان دارند که بر روی کره زمین، مرزهای سیاسی دقیقاً علامت گذاری شده اند (همچنین در این مورد، در داستان تام سایر به گفتگوی بین هکلبری فین و تام سایر در مورد رنگ ایالت ایندیانا و ایلینویز توجه کنید، مارک تواین ۱۹۰۲).

مشکل آموختن طول و عرض جغرافیایی، زیاد متوجه یادگیری خود مفهوم آن نیست بلکه، متوجه کاربرد آن است (سندفورد ۱۹۸۲).

ساده ترین راه برای استفاده از عرض جغرافیایی به وسیله دانش آموزان کم سن و سال، برقرار کردن ارتباط بین فاصله از خط استوا و آب و هوای سرد است (گرین و کلارک ۱۹۸۳). استفاده کردن از عرض جغرافیایی برای اندازه گیری دشوارتر بوده و حتی دانش آموزان در پایان دوره راهنمایی قادر به انجام این کار نیستند (تورلی و اتکینسون ۱۹۸۴). حتی برای بزرگسالان آموختن ارتباط بین عرض و طول جغرافیایی و مقدار نوع کشیدگی در روی نقشه ها دشوار می باشد (بارتس ۱۹۷۱).

مقیاس که یک علامت ضمنی در برقراری ارتباط بین نقشه و زمین است، یکی از مشکلترین مفاهیم در آموزش نقشه های جغرافیایی است. درک مفهوم مقیاس تا حدودی مشکل می باشد زیرا چند مفهوم ریاضی را در خود دارد (کاپلان ۱۹۹۰). مشکل بودن این مفهوم بخاطر وجود تناسب و ارتباط در آن است. مقیاس نسبی در روی نقشه، به خودی خود علامتی مرئی ندارد. مقیاس معمولاً در خارج از محدوده نقشه و یا درون راهنمای نقشه نشان داده می شود. مقیاس زا در روی نقشه ها به دو صورت زیر نشان می دهند:

الف) به شکل نسبت یا کسری که در آن یک واحد در روی نقشه، نسبت به همان تعداد واحد در روی زمین نمایش داده می شود؛

ب) به صورت جمله ای که در آن نسبت اندازه گیری در روی نقشه با فواصل بر روی زمین یا بالعکس نشان داده می شود (مون مونه ۱۹۹۱) و گاهی هم به صورت گرافیکی یعنی یک خط که در روی آن تقسیماتی وجود دارد نشان داده می شود (آندرسون ۱۹۸۵، بارتس ۱۹۷۱، جیمز ۱۹۶۲). مقیاس هم برای اندازه گیری و هم برای برآورد فاصله بکار می رود (بارتس ۱۹۷۱، موهرک ۱۹۷۴، وینستون ۱۹۸۴). مطالعات یادگیری نشان می دهند که به کاربردن مدل های واقعی برای آموزش میزان

جهان واقع، نیازمند توانایی‌هایی عمومی استنباط و بهره‌گیری از علایم روی نقشه است که برای دنیای واقعی به کار گرفته شده‌اند. چنین توانایی، مستلزم درک توافقی‌ها درباره جهت‌یابی به وسیله طولها و عرضهای جغرافیایی است. این امر دشوار است زیرا یک علامت ملموس ممکن است برای یک شکل نامرئی به کار برده شود (خطوط طول و عرض جغرافیایی). نهایتاً این که درک نقشه‌ها، محتاج داشتن ایده‌های انتزاعی و دارا بودن اطلاعات مشخصی از مقیاس به عنوان یک ارتباط قیاسی از پیش تعیین شده می‌باشد. نقشه‌ها نه تنها مدل‌هایی از جهان‌اند، بلکه مدل‌هایی از یک منظره ویژه می‌باشند.

(ادامه دازد)

۱- منظر، محل نظاره کردن. جایی که ناظر در آن می‌ایستد و پیرامون را می‌نگرد.

مأخذ مقاله:

Mapping out Geography: An Example of Epistemology and Education. by: Sister madeline Gregg, fcj (University of Alabama) and Gaea Leinhardt (University of Pittsburgh), in A Quarterly Publication of the American Educational Research Association, (AERA), Washington D.C, U. S. A (1994)

کوچک کردن در یک مقیاس به دانش آموزان فوق العاده مؤثر می‌باشد (سانال و وارااش ۱۹۸۴). (مثل مدل‌هایی از انومیلیهای کوچک اسباب بازی که توضیح دهیم چقدر نسبت به اتومبیل واقعی کوچکتر هستند). کره جغرافیایی یک مدل با مقیاسی واقعی از کره زمین است که در تمام نقاط و جهات آن، مقیاس یکسانی وجود دارد. به هر حال، ماهیت نقشه‌های ساده ایجاب می‌کند که هیچ‌گاه در روی این نقشه‌ها، مقیاس نمی‌تواند کاملاً دقیق باشد. مثلاً شیب یک جاده بر مسافت آن تأثیر می‌گذارد. در حالی که طول یک جاده را می‌توان به سادگی با توجه به مقیاس نقشه از روی آن محاسبه کرد، شیب جاده مدنظر قرار نمی‌گیرد. فواصل نشان داده شده در روی نقشه، کمتر از مسافتات حقیقی در روی زمین است و این امری اجتناب ناپذیر می‌نماید (موهرک ۱۹۷۴). نقشه‌ها طبعاً کوچکتر از محیط‌هایی هستند که آنها را نشان می‌دهند و مقیاس نقشه، نشانگر این است که نقشه نسبت به محیط اصلی چه قدر کوچکتر است (مون مونیو ۱۹۹۱). هر چه مساحت منطقه مورد نمایش در نقشه کوچکتر و مقیاس نقشه بزرگتر باشد، مقدار کشیدگی کمتر می‌باشد و هر چه خطوط استاندارد سیستم تصویری به هم نزدیکتر باشند، میزان کشیدگی کمتر است (گرینهود ۱۹۶۴، جیمز ۱۹۶۲). توضیح این مطالب آسان و یادگیری آنها دشوار است (میسر ۱۹۷۳). مقیاس ماهیتی تمثیلی دارد. کسانی که از نقشه‌ها استفاده می‌کنند به فهم دقیقی از مقیاس و محیطی که نقشه نشان می‌دهد نیازمندند. مقیاس کلیدی است که به شکل کسری نسبت فواصل را در روی نقشه با فواصل حقیقی نشان می‌دهد (اندریوز ۱۹۸۷، پرسون ۱۹۸۲).

مانع عمده در درک مقیاس برای کاربران نقشه‌ها، معیارهایی است که برای خواندن مقیاس نقشه به کار گرفته می‌شود. اولین زیربنای ادراکی برای مقیاس این است که مقیاس نوعی استدلال قیاسی است (کاپلان ۱۹۹۰). تحقیق نشان می‌دهد که ویژگیهای قوم‌شناسی بر استنباط از فاصله اثر می‌گذارد (هاموند، هان و سراج ۱۹۸۸، سارینن ۱۹۸۷) و در استدلال قیاسی، برآورد فاصله از یک نقطه مرجع، منشأ کشیدگی در این استدلال می‌باشد (هالی اوک و ماه ۱۹۸۲). دومین مانع عمده در درک مقیاس، توانایی استفاده کنندگان از نقشه در اندازه‌گیری است. علاوه بر مقیاس‌های متریک، نقشه‌ها ممکن است دارای مقیاس‌های کارکردی باشند (زمان، ایمنی، هزینه، زیبایی). هنوز درباره کاربرد این مقیاسها در استدلال تحقیقی انجام نشده است (موهرک ۱۹۷۴). سوم این که کاربران نقشه به درک چارچوب مرجع نقشه نیاز دارند. یعنی ارتباط بین مقیاس نقشه و مقدار جزئیاتی که می‌توان بر روی آن نشان داد.

از نقطه نظر یادگیری، دریافت صحیح از نقشه به عنوان مدلی از

معرفی پژوهش‌های فرهنگی برگزیده سال

اثر دکتر محمد حسن ضیاء توانا
گروه جغرافیای دانشگاه شهید بهشتی

در چارچوب طرح مسأله، به اهمیت و نقش بازار در شهر شرق اسلامی، با تأکید بر تحلیل و نقد تئوری‌های ارائه شده در این موضوع و نیز اثرات و بازتاب آن در دیگر «قلمروهای فرهنگی جهان» پرداخته شده است، تا زیربنای نظریه‌ای در راستای مطالعات تطبیقی فراهم شود. در همین بخش، پژوهشگر نظرات جدیدی را نیز ارائه کرده و در تمامی کار به بررسی آن‌ها پرداخته است.

یکی از تبانیات اساسی قلمرو جغرافیای «شرق اسلامی» با دیگر قلمروهای فرهنگی جهان، در علل پیدایش و تکوین شهر، وجود عناصر و پدیده‌های خاص و نحوه پیوند و ترکیب فضایی آن‌ها در شهرهای سنتی (قدیم) این ناحیه از جهان است. از این رو، مطالعه دو عنصر مهم، یکی مسجدجامع، و به ویژه دیگری، بازار، با کارکرد و نقش‌های متعدد خود، از اعتبار بیش تری برخوردار است. به قول «ایگن ویرت»^۱ جغرافی دان معاصر آلمانی، شهر و بازار، یک واحد جدایی ناپذیر را به وجود می‌آورند؛ به طوری که عنصر بازار تنها وجه مشخصه یا خصیصه اصلی و بهترین معیار اصالت شهرهای شرق اسلامی و «قلب» شهر است.

انتخاب بازار لار، با شکل صلیبی و چارسوی آن، به خاطر پیشینه بسیار کهن و نیز حوزه نفوذ فرامرزی و فراناحیه‌ای و بالاخره علاقه فردی محقق، انجام گرفت. به گفته «دن گارسیا»^۲: «این بازار بی شک یکی از زیباترین و فاخرترین بناهای سراسر قناره آسیاست که می‌تواند با مجلل‌ترین فروشگاه‌های اروپا برابری کند... و رونق بخش زیباترین شهرهای جهان باشد.

این پژوهش، تنها یک موردشناسی محض نیست، بلکه توانسته است به پاره‌ای از نکات مهم در زمینه‌های گوناگون دست یابد. هم چنین موفق شده است، به نظریه‌های جدیدی در باب ساختار اقتصادی و اجتماعی بازارها، با تکیه بر مطالعه تطبیقی با موردشناسی، و به ویژه کشف برخی از پدیده‌های تاکنون ناشناخته در باب معماری و طراحی این بازار و مشابه آن ارائه دهد و در نهایت، به راهکارهایی دست یابد.

پژوهشی در ساخت کالبدی و ساختار اجتماعی - اقتصادی بازار قیصریه لار

طرح تحقیقاتی «پژوهشی در ساخت کالبدی و ساختار اجتماعی - اقتصادی بازار قیصریه لار»، از «دکتر محمد حسن ضیاء توانا»، استاد گروه جغرافیا در دانشگاه شهید بهشتی، در سومین دوره معرفی پژوهش‌های فرهنگی سال در گروه فرهنگ مردم، شایسته تشویق شناخته شد.

ویژگی‌های عمومی این طرح تحقیق برای مطالعه خوانندگان رشد آموزش جغرافیا در پی می‌آید. امید است، در آینده معرفی طرح‌های تحقیقاتی جغرافیایی ادامه یابد.

رشد آموزش جغرافیا

پژوهشی در ساخت کالبدی و ساختار اجتماعی - اقتصادی بازار «قیصریه» لار

اثر حاضر، که حاصل تحقیق چندین سال و متکی بر کار اسنادی، کتابخانه‌ای در داخل و خارج از کشور، و نیز منطقه‌ای است، از پنج بخش، ۲۶ زیرفصل، بیست جدول و نمودار و شانزده نقشه تشکیل شده است. عناوین بخش‌ها به قرار زیرند:

- طرح مسأله و هدف از تحقیق؛
- نقش موقعیت جغرافیایی در ایجاد شهر و موجودیت بازار لار؛
- سابقه تاریخی و معماری بازار لار، در مقایسه با دیگر بازارهای مشابه؛

- ساختار اقتصادی - اجتماعی بازار لار؛

- اصناف و بخش بندی فضایی آن؛

- خلاصه و نتیجه گیری.

در قسمتی از نتیجه گیری نهایی آمده است:

یکی از راهیافت های ایجاد تعادل در روند شهرنشینی شتابان و نظام سلسله مراتبی شهرهای کشور، در مفهوم وسیع جامعه مدنی، ارائه چارچوبی مناسب به منظور برنامه ریزی رشد و توسعه شهرهای کوچک و متوسط کنونی با قدمت بسیار است. این امر، حداقل در موردشناسی ما، باید در نخستین گام خود، با هر چه بیش تر فعال کردن کارکردهای «عناصر سنتی» - چون عنصر بازار- و یا «سنتی عناصر» صورت پذیرد. چنین تفکری نباید به معنای «بازگشت به گذشته های دور» یا نوع جدیدی از «بنیاد گرایی»، درک شود، بلکه باید به معنی تعدیل در تقابل «توسعه و تضاد» یا «نوگرایی و سنت گرایی»، در راستای حفظ ارزش ها یا «اصالت» و دریافت معیارهای جدید «توسعه هم آهنگ و پایدار» در نظر گرفته شود.

در این تحقیق از ۱۱۷ مأخذ فارسی (ترجمه یا تالیف) و ۵۶ مأخذ به زبان خارجی استفاده شده است.

زیرنویس ها

۱. این اصطلاح به زعم «آلفرد هتتر» (A. Hettner) به مفهوم شش Kulturerteil صحن به کار رفته است و منظور از آن، تقسیم بندی نواحی جهان بر اساس مخبرها و شاخص های فرهنگ و تمدن است.

2. E. Wirth

۳. دن گارسیا، سیلوا فیکو نوآ (۱۶۱۷م)، سفیر اسپانیا در دربار شاه عباس صفوی.

معرفی پژوهش فرهنگی برگزیده سال ۱۳۷۷

اهمیت کمی و کیفی موقوفات در اقتصاد و سازمان فضایی جامعه در شهر تفت

اثر دکتر مصطفی مؤمنی
گروه جغرافیای دانشگاه شهید بهشتی

مقدمه

پژوهشهای فرهنگی سال، همه ساله از سوی معاونت پژوهشی و آموزشی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی انتخاب و معرفی می شوند. تاکنون چهار دوره معرفی پژوهشهای فرهنگی سال در جهت گسترش و تقویت پژوهشهای فرهنگی و تجلیل از پژوهشگران این حوزه برگزار شده است. با تصویب شورای عالی انقلاب فرهنگی، روز ۲۵ آذرماه هر سال، روز پژوهش اعلام شده و مراسم معرفی پژوهشهای فرهنگی سال در آن روز برگزار می گردد.

معرفی پژوهشهای فرهنگی برگزیده، بر اساس دو بخش داخلی و بین المللی صورت می گیرد. اثر پژوهشی آقای دکتر مصطفی مؤمنی، پژوهش برگزیده سال در بخش داخلی می باشد که با تبریک به این عضو مؤثر هیئت تحریریه و آرزوی دست یابی دیگر جغرافیادانان ارجمند به این گونه مقامهای والا، ویژگیهای اثر پژوهشی ایشان را همراه با معرفی مختصر وی به خوانندگان محترم رشد آموزش جغرافیا عرضه می کنیم.

از مباحث بسیار اساسی جغرافیای جهان بینی، بررسی نقش جهان بینی، اعم از دین الهی و یا ایدئولوژی انسانی، روند تأثیرات آنها بر روح و فرهنگ انسان و اثرات و پوی آندهای آن در شکل دهی و سازماندهی کارکردهای اصلی معنوی و مادی انسان و در نهایت بازتابهای همزمان آن در آفرینش دوزخ و فردوس است. بررسی چنین روندی، یعنی جریان تأثیرات مذهب بر روح انسان و آثار فضایی آن بواسطه وقف از مبانی مطالعات جغرافیای جهان بینی می باشد. بدین ترتیب در کنار آثار بی شمار اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و اخروی وقف، نیز جلوه فضایی آن به شکل نقطه ای، نواری و گسترده چشم انداز فرهنگی حوزه های زیست شهری و روستایی را آرایش می دهد و از این بابت است که وقف در پژوهش شهرهای جهان اسلام از دیدگاه جغرافیای جهان بینی جایگاه والایی می یابد، زیرا هر چند وقف در دیگر ادیان نیز نظایری دارد، اما در نظام جهان بینی اسلامی بصورت رکن مهم و پویایی به کار گرفته شده، که از قوه های محرکه ایجاد، حفظ، نشر معارف اسلامی، بزرگداشت، گرامیداشت و دوام مراسم مذهبی و از جهاتی برآورنده نیازهای متنوع مادی انسان در هر عصر و زمان در دنیا و موجب رستگاری او در جهان عقبی است. چون مستحذات و آثار مادی وقفی در خدمت اجرای پیام وحی اند، از این رو در طول تاریخ اسلام تلاش شده است ساختمان آنها حتی الامکان با محتوای پیام و با روح انسان سازگار باشد.

نقش وقف و آثار موقوفات و وقفنامه های آنها از چند جهت برای شهرآفرینی و شهرپژوهی جغرافیایی و حتی روستا پژوهی جغرافیایی در ایران و نیز در جهان اسلام دارای اهمیت است.

۱- از اسناد ذیقیمت در تحلیل تکوینی سازمان فضایی شهرها به شمار می روند.

۲- سرچشمه های مراسم مذهبی و جریان های اجتماعی و کیفیت دوام دین را بیان می کنند.

۳- آنها از جهاتی روشنگر اقتصاد شهر و روستایند و در موارد زیادی بیانگر روابط خاص شهر و روستا می باشند و از مبانی قدرتمند شهرآفرینی و شکل آفرینی و شکل دهی و توسعه شهرها محسوب می گردند.

۴- وجود آنها و عمل به مقاصد واقفین به معنای زنده ماندن آن جریان فرهنگ دینی است که باعث پیدایش وقف شده است و زنده ماندن دین و فرهنگ دینی خود سبب بروز موقوفات می باشد. این یک جریان دیالکتیکی است که در طول تاریخ ما دچار کشمکش و جریان های تنازعی بسیار گردیده است.

شهر تفت در ۲۲ کیلومتری جنوب غربی شهر یزد و در دامنه شمالی توده کوهستانی شیرکوه با ۶۸۶۴ نفر جمعیت (۱۳۵۵) و ۱۵۱۱۵ نفر جمعیت (۱۳۷۵) که در ۲۲ محله، یک شهرک و یک کوی پراکنده اند از آن روی مورد شناسی شد که:

۱- از پیش از اسلام جامعه زردشتی را در خود جای داده، بطوریکه که هنوز هم گروهی زردشتی در اینجا می نشینند و دارای وقف خاص خود، یعنی گهنبازاند.

۲- دارالعباد یزد که خطه آن «معبد یزدان و اطیب بلدان» است و نیز مردم ناحیه تفت از همان دوران اولیه اسلام وقف گرا بودند و بنابر متون تاریخی و قفنامه ها همواره به سنت وقف عمل کرده اند.

۳- در دوره صفوی، قاجار و حتی پهلوی دامنه وقف و تأسیسات وقفی بقدری در شهر در اقلیم شیعی منطقه و تفت گسترانیده شده است، که در سال ۱۳۵۹ تا حدود ۱۲ درصد کشت خوانها و باغها و مستغلات شهر تفت موقوفه بود و هنوز هم با وجود رشد شهر نسبت آن شاید به حدود ۱۰٪ برسد. سازمان های فضایی وقف نظیر مساجد و حسینیه ها در سراسر شهر پراکنده اند و در روستاهای آن نیز حتی الامکان مقام وقف از دوره های اولیه اسلامی تا کنون والا مانده است.

۴- بیشتر قفنامه ها در دسترس اند و موقوفه خوازاها را، تا آنجا که اطلاع حاصل است، در این کهن دژ وقف چندان راهی نیست.

در پژوهش حاضر هدفهای زیر مدنظر قرار گرفت: تلاش در شناخت دقیق و مشخص موقوفات تفت و اثرات آن در سازمان و مراسم مذهبی شهر و رابطه متقابل میان اقتصاد، وقف و تحول بازار تفت، افزایش توان علمی دانشجویان و پژوهشگران جغرافیا و علوم مجاور در شناخت بُعدی از ابعاد فرهنگ معنوی و مادی جامعه بنا توسل به نحوه شناخت نیروهای پیدا و پنهان گذشته و اکنون جامعه (مانند وقف در تفت)، گسترش مرزهای دانش شهرشناسی جغرافیایی در پرتو جغرافیای جهان بینی از طریق شناخت وقف و آثار جغرافیایی آن در تفت بنابر این مضمون پژوهش حاضر شامل مقاطع پیاپی زیر در تاریخ تفت است:

- از دوران کهن تا دوره صفوی، دوره صفوی - قاجاری، دوره پهلوی، دوره کنونی (جمهوری اسلامی ایران)

منابع مورد استفاده متون تاریخی، و قفنامه ها و پژوهش های مربوطه بوده، لکن پژوهشهای میدانی در تفت بخش اصلی کار را

تشکیل داده است.

هدف از پژوهش لزوم تحلیل تکوینی، تحلیل کارکردی و تحلیل ساختاری را به صورت سازمند ضروری ساخت. سیر شناخت پدیده ها با مشاهده پدیده های سطحی و تحلیل علمی آنها و با شیوه تتبع در متون تاریخی و وقفنامه ها و غور در ماهیت شناسی جامعه و سازمان فضایی تفت، یعنی توضیح ویژگیهای درونی فرهنگی و محیطی سازمان دهنده پدیده های شهر همگام شد. در این راستا تحلیل تکوینی توانست حالات مختلف کیفی گذار تفت را در طول قرون اخیر با کاربرد همزمان تحلیل کارکردی، یعنی نقش آفرینی فرهنگ اسلامی - شیعی جامعه تفت روشن کند و در کنار آن تحلیل ساختاری چگونگی پیدایی و برقراری رابطه بین اجزاء و عناصر سازمان های فضایی مذهبی و روح اسلامی - شیعی را بطور کمی نشان دهد. بررسی اجزا یا واحدهای سازمان مذهبی تفت (۱۷ مسجد و تعدادی حسینیه آباد در حال حاضر) روشنگر استمرار و ژرفایی صفات اسلامی - شیعی شهر تفت است. پیوند و زنجیر کردن کارکرد دینی، یعنی روح مردم تفت، با ساختارهای شهری آن بر شدن تدریجی شهر اسلامی تفت صحه گذاشت؛ چیزی که ما سالها است در ورای مشخصات صوری شهرهای اسلامی بدان پرداخته و خوشبختانه اکنون بصورت اندیشه مورد قبول جغرافیدانان نامور جهان خودنمایی می کند.

آقای دکتر مصطفی مؤمنی در سال ۱۳۱۹ از نندریان ملایر متولد شد. وی پس از تحصیلات متوسطه دوره کارشناسی را در رشته تاریخ و جغرافیا (در دانشسرای عالی تهران)، کارشناسی ارشد را در رشته جغرافیای انسانی (دانشگاه تهران) و دوره دکتری جغرافیا را در دانشگاه ماربورگ آلمان به انجام رساند. وی در حال حاضر دانشیار گروه جغرافیای دانشگاه شهید بهشتی است.

آثار علمی و پژوهشی ایشان عبارت است از: رساله درباره ملایر و حوزه نفوذ، تکوین و توسعه ساختار و کارکردهای شهر کوچکی در ایران، ۱۳۵۵. (به زبان آلمانی)، بیست و چهار مقاله راجع به جغرافیای شهری، فرهنگی و جهان بینی؛ سه ترجمه مربوط به جغرافیای شهری؛ انجام سه طرح پژوهشی مربوط به شهرهای اسلامی - ایرانی و تألیف کتاب: پایگاه جغرافیای شهری در ایران، از انتشارات فرهنگستان علوم جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۷۷.

آقای دکتر مؤمنی در حال حاضر بیشتر به پژوهش در باب جغرافیای جهان بینی فرهنگی، بویژه تأثیرات دین و ایدئولوژی بر فضای حیاتی، می پردازد و در دوره های کارشناسی ارشد و دکتری جغرافیای شهری و برنامه ریزی تدریس می کند. ایشان همچنین از اعضای هیئت تحریریه مجله رشد آموزش جغرافیا می باشند.

دریاچه زریوار

جمال ایرانی

گروه جغرافیای متوسطه استان کردستان

چکیده

زریوار^۱ دریاچه ای است با آب شیرین، که در ۳ کیلومتری غرب شهر مریوان واقع شده و از نظر منشاء پیدایش جزو دریاچه های تکتونیک می باشد که شکل ظاهری و نحوه بریدگی ناهمواری های اطراف دریاچه و عمق زیاد آب رست (۲۴۰ متر) با عرض کم دشت مریوان که دریاچه در میانه آن قرار گرفته است، تماماً حاکی از فروافتادگی محل دریاچه و تشکیل آن در اثر نیروهای زمین ساخت می باشد. اگرچه در حال حاضر این دریاچه مساحت کمی دارد، شواهد موجود (وجود رسوبات عمیق دریاچه ای در شعاع چند کیلومتری آن) نشان می دهد که در گذشته بسیار وسیع تر بوده و قسمت اعظم چاله دشت مریوان را دربر گرفته است، به مرور زمان بر اثر ورود آب رفت ها از مسیل های اطراف و رشد و گسترش نی زارهای موجود در باتلاق های حاشیه، از مساحت آن کاسته شده تا به شکل امروزی درآمده است. منابع تأمین کننده ی آب دریاچه، علاوه بر آب باران و آب های سطحی، چشمه های جوشان بستر آن تشکیل می دهد. هیچ رودخانه ی دائمی به این دریاچه نمی ریزد، با این حال رودخانه زریوار نیز از آن سرچشمه می گیرد زمان پربابی دریاچه زریوار، اول فروردین ماه و دوره ی کم آبی آن، اواخر تابستان و اوایل پاییز می باشد. آب این دریاچه به دلیل نداشتن املاح (نمک)، از لحاظ بهره برداری کشاورزی هیچگونه محدودیتی ندارد، در نتیجه امور آب استان کردستان در سال های اخیر با ایجاد دیوار خاکی در محل سرریز دریاچه و اجرای طرح توسعه ی شبکه آبیاری و زهکشی دشت جنوبی زریوار، عملاً زمینه ی بهره برداری علمی از آب دریاچه را جهت مصارف کشاورزی فراهم نموده است. دریاچه زریوار علاوه بر بهره برداری کشاورزی، از نظر پرورش و صید ماهی، حفظ زندگی جانوری، جاذبه های گردشگری و ... اهمیت دارد و در صورت توجه مسئولین و سرمایه گذاری مختصر می تواند به یک قطب جلب توریست تبدیل شود.

۱- مقدمه:

اگر چه تاکنون در برخی از منابع جغرافیایی^۱، روزنامه های کثیرالانتشار و نیز معدود نشریات محلی کردستان، بطور اجمال به دریاچه زریوار و ویژگی های آن اشاره شده است، اما در ارتباط با نحوه تشکیل دریاچه بصورت تخصصی و بر اساس منابع مستند، مطلبی نوشته نشده که در سطح گسترده در اختیار علاقمندان قرار گیرد، اگر هم در جایی پیرامون تشکیل دریاچه سخن به میان آمده^۲، تکرار افسانه پیدایش آن بوده که طی قرن ها سینه به سینه نقل شده و از نسل های گذشته به ما رسیده است و از نظر علمی سندیت ندارد. در مقاله حاضر که حاصل بیش از ۱۰ سال^۳ تلاش نگارنده در دو زمینه مطالعات کتابخانه ای (با استفاده از عکس های هوایی و نقشه های توپوگرافی، زمین شناسی، سائز مونتونیک، منابع آب، منابع طبیعی، قابلیت اراضی و نیز بررسی گزارش های مطالعات شرکت های مهندسی مشاور امور آب، خاک و فاضلاب، بولتن ها و نشریات داخلی ادارات و سازمانها) و مطالعات میدانی (بازدیدهای علمی، مشاهدات و مطالعات صحرایی و بررسی های عینی در محدوده دریاچه زریوار و دشت مریوان) می باشد، پس از بیان مشخصات عمومی دریاچه، منشأ پیدایش آن در ارتباط با حرکات کوهزایی و تکتونیک مورد بررسی قرار گرفته، آنگاه در مورد ویژگی های دیگر دریاچه (از قبیل ژئومورفولوژی حوضه دریاچه، منشأ تأمین آب، تغییرات حجم و سطح آب و بیلان آبی دریاچه، کیفیت آب و نحوه بهره برداری از آن، اثرات مطلوب دریاچه در شرایط توسعه و ...). بحث شده است، با این امید که مورد توجه دانش جویان و دبیران جغرافیا و دیگر علاقمندان قرار گیرد.

۲- مشخصات عمومی دریاچه:

زریوار، دریاچه ای با آب شیرین و از نوع دریاچه های تکتونیک (زمین ساختی)^۴ می باشد که در حال حاضر در غرب بلافاصل شهر مریوان، میان کوه های پوشیده از جنگل های بلوط واقع شده است (عکس شماره ۱).

از نگاه دیگری

(عکس شماره ۱)

کیلومتر مربع افزایش پیدا کرده و به این صورت بخش عظیمی از نی زارهای اطراف آن زیر آب قرار می گیرد. (لازم به توضیح است که نی زارها در شمال و جنوب دریاچه بیشتر از شرق و غرب آن گسترش دارند، تنها محلی که فاقد نی زار است و از آنجا به آسانی می توان به آب دریاچه دسترسی پیدا کرد، بخشی از ساحل شرقی دریاچه می باشد که محل سنگی نسبتاً محدودی است) (عکس شماره ۲).

عمق دریاچه بطور طبیعی در زمان پرآبی حداکثر $7/70$ متر می باشد، باتوجه به پروژه احداث دیوار خاکی جلوی دریاچه، در صورت ذخیره آب، عمق آن حداکثر به 10 متر می رسد. مساحت حوضه آبریز دریاچه 94 کیلومتر مربع بوده^۲ و با در نظر گرفتن خود سطح دریاچه نیز جزء حوضه آبریز است، مساحت حوضه خشکی آبریز تغذیه کننده سطحی در حدود 79 کیلومتر مربع برآورد شده است، که با استفاده از نتایج بررسی منطقه آبدهی، حجم آبهای سطحی ورودی به دریاچه در حدود $40/8$ میلیون متر مکعب در سال تخمین زده شده است^۳، اما شواهد و بررسی های زمین شناسی و هیدرولوژی، بیانگر این واقعیت است که تغذیه دریاچه بوسیله آبهای زیرزمینی نیز قابل توجه است (در بحث بیلان آب دریاچه، مقدار آن مورد بررسی قرار می گیرد). چشمه های زیادی در کف دریاچه وجود دارد، محل این چشمه ها در موقع یخ بستن سطح دریاچه کاملاً مشخص است^۴، زیرا تنها نقاطی که یخ نمی بندد، محل خروج آب چشمه ها است برخی از این چشمه ها از آبهای زیرزمینی خارج از حوضه تغذیه می شوند (در بحث منابع تأمین آب دریاچه توضیحات بیشتری ارائه می گردد). نه تنها رودخانه دائمی به این دریاچه نمی ریزد بلکه این دریاچه بعنوان منبع تغذیه و تعدیل کننده آب رودخانه زریوار نیز به حساب می آید.

۳- منشأ پیدایش دریاچه زریوار:

چنانکه یادآوری شد، دریاچه زریوار در شمال غربی دشت مریوان واقع شده و احتمالاً هم زمان با آن شکل گرفته و تکوین یافته است، لذا لازم است ابتدا به نحوه تشکیل دشت اشاره شود، آنگاه

این دریاچه در شمال غرب دشت نسبتاً وسیعی قرار دارد که بخش اعظم آن حاصل مواد آبرفتی مسیل های اطراف می باشد و این آبرفت ها در طول دوره های پرآبی رسوبگذاری شده است، بررسی های بعمل آمده در رسوبات دشت (در شمال و جنوب دریاچه) نشان می دهد که در طول دوره های مختلف به تدریج از مساحت دریاچه کاسته شده و بر وسعت دشت افزوده شده است، گذشته از آن، نی زارها نیز در حاشیه دریاچه گسترش پیدا کرده و دریاچه را محدود ساخته است.

دریاچه زریوار مهمترین تالاب استان کردستان، و از بزرگترین دریاچه های آب شیرین ایران محسوب می شود. این دریاچه از پدیده های طبیعی منحصر به فرد در غرب ایران به شمار می رود، با در نظر گرفتن بالاترین سطح آب آن، بطور طبیعی حدود 1290 متر از سطح آبهای آزاد ارتفاع دارد.

امتداد عمومی دریاچه، شمالی - جنوبی بوده و طول متوسط آن در این امتداد نزدیک به $6/5$ کیلومتر است، عرض آن نیز به طور متوسط $2/5$ کیلومتر می باشد، فرورفتگی موجود در قسمت انتهایی دریاچه در جنوب شرق آن به عنوان سرریز جریانات مازاد دوره های پرآبی محسوب می شود. مساحت متوسط دریاچه حدود 15 کیلومتر مربع می باشد که در اوایل بهار به دلیل افزایش بارندگی و ذوب برفها، این سطح گسترش پیدا کرده و به حدود 20 کیلومتر مربع می رسد، اما در اواخر تابستان با توجه به کمبود بارش، کاهش تدریجی آب چشمه های خودجوش بستر که تغذیه کننده آب دریاچه می باشند و همچنین میزان تبخیر آب در طول تابستان، مساحت دریاچه کاهش پیدا کرده و به حداقل سطح خود (حدود 9 کیلومتر مربع) می رسد.^۵ باتوجه به نتایج مطالعات مهندسی مشاور پویاب - توان آب (که از سال 68 تا 70 بر روی دریاچه و دشت جنوبی آن انجام شده)، امور آب استان کردستان از سال 72 ، پروژه احداث دیوار خاکی را بطول 1770 متر و ارتفاع 4 متر در محل خروج آب دریاچه با نظارت مهندسی مشاور (گروه مطالعاتی فوق) آغاز نمود که این پروژه تا پایان سال 75 به اتمام رسید، و در نتیجه آن سطح آب دریاچه 2 الی $2/5$ متر بالا آمده و چنانچه آب ذخیره گردد، وسعت دریاچه به 24

منشأ پیدایش دریاچه مورد بررسی قرار گیرد.

دشت مریوان در امتداد شمال غربی - جنوب شرقی منطقه رورانده زاگرس قرار گرفته (این روراندهگی ادامه زون اصلی گسستگی است که در جنوب غربی استان کردستان در طول بیش از ۱۲۰ کیلومتر جاده سنندج - مریوان و موازی با بخشی از آن امتداد دارد و پس از ورود به خاک عراق و قطع دره شلیر، موازی و نزدیک نوار مرزی بانه دیده می شود)^{۱۱} و از نظر تکتونیکی در یک منطقه بسیار فعال قرار دارد و چین خوردگی آن مربوط به دوران سوم است که فعالیت شدید کوهزایی باعث درهم ریختگی و اغتشاش در وضع موجود، و امتداد و شیب طبقات آن شده و گسل های متعددی را در این منطقه به وجود آورده است (امتداد طبقات در دشت مریوان شمالی - جنوبی متمایل به شمال غربی - جنوب شرقی است)^{۱۱} و چنین به نظر می رسد که طاقدیس های این منطقه بر اثر گسل های موجود بریده شده و تغییر مکان داده باشند لذا یک گسله شمال غربی - جنوب شرقی^{۱۲} در محل فعلی دشت مریوان به وجود آمده و این منطقه پایین افتاده و بصورت یک گرابت (Graben) درآمده است و در یال کوه های مشرف به دشت مریوان و دریاچه زریوار چند بریدگی دیده می شود که افتادگی در آن به خوبی پیداست (دامنه جنوبی کوه امام و دامنه غربی کوه فیله قوس در شرق دریاچه) و یال غربی طاقدیس ها دیده نمی شود^{۱۳}، همچنین عمق آبرفت در حد کوه و دشت، بریدگی طبقات را اثبات می کند، وجود این بریدگیها نشان دهنده یک گسل بزرگ سرتاسری شمال غربی - جنوب شرقی است. شیب دامنه ها نیز تا ۸۰ درجه می رسد و یک مرتبه به صورت بریدگی سرتاسری قطع می شود، چاه های گمانه ای که در این قسمت زده شده، عمق آبرفت را در فاصله یک کیلومتری کوه تا ۱۶۵ متر نشان می دهد، این حالت جز در نتیجه وجود یک گسل بزرگ سراسری میسر نیست، بنابراین یک گسله در غرب دریاچه وجود دارد و نشان می دهد که این بخش، یک منطقه یا تکتونیک شدید بوده است (گزارش مهندس مشاور سرآمد).

طرز تشکیل و گسترش دشت مریوان، شکل ظاهری و نحوه بریدگی ناهمواری های اطراف آن، غیر منظم بودن این دشت و عمق زیاد آبرفت (حداکثر ۲۴۰ متر)^{۱۴} با عرض کم دشت و نیز یک جنس بودن آبرفت ها، نشان می دهد که به طور قطع گسل یا گسل هایی باعث افتادگی طبقات و به وجود آمدن شرایط مناسب برای تشکیل دشت مریوان شده است، البته در تکوین دشت نباید نقش آب و هوا و آبهای روان را نادیده گرفت چرا که در دوره های گذشته و یا بعد از حرکات کوهزایی که ساختمان زمین در این منطقه در حال تکوین بوده است، دوره فرسایش شدید شروع شده و سیلاب های بزرگ، مسیل ها و آبشستگیهای فراوانی در منطقه بوجود آورده است، در محل هایی که در مسیر آب واقع بوده و لایه های سست و نرم وجود داشته، در امتداد لایه ها دره ایجاد شده است. باتوجه به این که دره در امتداد شمال غربی - جنوب شرقی پدید آمده و مواد حاصل از تخریب و فرسایش کوه های اطراف در آن انباشته شده، و چون دشت مریوان را از قبل گسل هایی چه در غرب و چه در شرق جابجا کرده و پائین برده است، سنگینی مواد تخریبی که در این حوضه ی فرونشسته، ته نشین شده، باعث بوجود آمدن یک حوضه

سوسیدانس^{۱۵} در منطقه گردیده و پائین رفتن آن را تشدید کرده است. هم زمان با این پائین رفتن از مسیل های اطراف مواد تخریبی به این حوضه آورده شده و مخروطه افکنه های متعدد و بزرگ و کوچک تشکیل گردیده، و رفته رفته به شکل امروزی درآمده است، بنابراین دشت مریوان را می توان یک دشت تکتونیکی نامید.

طرز تشکیل دریاچه زریوار: محدوده این دریاچه ناحیه فرافتاده ای است که بلافاصله در شمال شرقی مرز گسل اصلی جوان زاگرس (Main Recent Fault) و پهنه گسله آن قرار دارد، کارکرد سیستم شکستگیهای ناحیه که به صورت نردبانی نسبت به گسل اصلی جوان زاگرس قرار دارد موجب پدید آمدن فروافتادگی دشت مریوان و تشکیل دریاچه طبیعی زریوار شده است (گزارش پویاب - توان آب، جلد چهارم)، بنابراین چنانکه یادآوری شد تشکیل این دریاچه با تکوین و تکامل کوه های اطراف و نیز تشکیل دشت مریوان همراه بوده است و عمدتاً منشأ تکتونیکی دارد.^{۱۶} همزمان با چین خوردگی و بالا آمدن توده های درونی، مابین طبقات آهکی شرق دریاچه و لایه های دگرگون شده غرب آن، تشکیلاتی وجود داشته که در اثر دو عامل (۱- گسله ها، ۲- فرسایش شدید)، محل گود شده ای در آن بوجود آمده که محل تراکم مواد تخریبی گردیده است و به این صورت در اثر تجمع مواد آبرفتی در محل فعلی دریاچه یک حوضه رسوبی تشکیل شده است.

ته نشین شدن مواد رسوبی در این محل باعث سنگینی بیش از حد حوضه شده و به علت وجود تشکیلات سست و مساعد بودن محیط آن، این حوضه به تدریج شروع به فرو رفتن کرده و در عین حال وجود شرایط مساعد موجب تشکیل حوضه باتلاقی با وسعت زیاد شده است. اطلاعات حاصل از حفاری های چاه های آب در دشت شمال دریاچه نشان می دهد که به دلیل گسترش دریاچه در گذشته، این بخش از دشت جزئی از دریاچه بوده و رسوبات دریاچه ای بسیار آلی در این محدوده انباشته شده است، به سهولت می توان پیش بینی کرد چنین شرایطی برای اراضی حاشیه در جنوب شرق و غرب نیز وجود داشته باشد. حفاری های انجام شده در اراضی جنوبی دریاچه در سال های اخیر، این نکته را تأیید می نماید^{۱۷}. بنابراین باتوجه به شواهد موجود می توان گفت که این حوضه از شمال تا دشت بیلو (که اکنون حدود ۶ کیلومتر تا دریاچه فاصله دارد) و از جنوب تا دشت وله ژیر (که در ۵ کیلومتری جنوب دریاچه واقع شده) گسترش داشته است^{۱۸}، رسوبگذاری و فرونشستن حوضه، باعث بوجود آمدن رخساره نیز در آن شده، و به علت پائین رفتن حوضه و هم زمان با آن، مسیر رودخانه قزلچه (که در شمال غربی حوضه زریوار به طرف غرب جریان دارد و وارد خاک عراق می شود) به سمت جنوب متمایل پیدا کرده و روی رسوبات دریاچه ای و باتلاقی یک لایه آبرفت رودخانه ای به وجود آمده و مجدداً حوضه شروع به پائین رفتن نموده است و محلی برای تشکیل دریاچه و باتلاق فراهم گردیده است. به موازات آن در قسمت جنوبی دریاچه مواد تخریبی کوه های اطراف به طرف دریاچه سرازیر شده و باعث تشکیل مخروطه افکنه های بزرگ شده است و تشکیل این مخروطه افکنه ها به تدریج موجب بالا آمدن قسمت جنوبی دریاچه شده و سد طبیعی را در این قسمت بوجود آورده است (اکنون نیز مخروطه افکنه آب

مربون در شرق و مخروطه افکنه نی را در جنوب غربی دریاچه می توان نام برد)، چون آب راهی برای خروج نداشته، به مرور زمان سفره های آبدار در سطح زمین ظاهر، و دریاچه را به وجود آورده است. در قسمت شرقی دریاچه در زیر رسوبات آبرفتی مخروطه افکنه آب مربون (طبق مقاطع ژئوفیزیکی موجود) یک لایه آبرفت از توده سنگ و ریگ روشن رودخانه ای وجود دارد، بررسی این مطلب با توجه به ضخامت زیاد آبرفت در برجستگی زین مانند حد فاصل دشت بیلو و حوضه دریاچه، این موضوع را روشن می کند که مسیر رودخانه قزلچه به طرف غرب منحرف شده و مسیر کنونی را بدست آورده است^{۱۱}، و باتوجه به هموار بودن سطح زمین در شمال دریاچه، باتلاق گسترش بیشتری پیدا کرده و طول آن در این قسمت به ۳ کیلومتر می رسد. به طور کلی در مورد پیدایش دریاچه، وسعت قبلی و ارتباط آن با حوضه های دیگر، کاهش تدریجی مساحت و نیز فرونشستن کف آن، می توان به موارد زیر اشاره نمود:

الف) در مورد نحوه تشکیل دریاچه، بررسی های بعمل آمده (به کمک تصاویر ماهواره ای) توسط گروه مطالعاتی هامون در سال ۷۵، احتمال وجود گسله و کنترل شدن دریاچه را توسط گسله هایی با امتداد شمال غربی - جنوب شرقی تقویت می کند و دریاچه در منطقه پهنیده از نظر تکتونیکی واقع شده و در نتیجه تجمع آب در یک بلوک فروافتاده (Graben) تکتونیکی بوجود آمده است و دیوار شرقی و جنوب غربی آن گسله می باشد.

ب) از طریق حفاری چاه های آزمایشی مشخص شده است که عمق آبرفت در غرب و جنوب دریاچه حدود ۲۳۰ متر بوده و با عرض کم دشت در این حوضه، این مقدار آبرفت فقط در ارتباط با وجود گسل یا گسل هایی قابل توجه است (گزارش مهندسیین مشاور مهاب).

ج) بررسی وضع موجود طبقات در حاشیه غربی و شرقی دریاچه و ضخامت زیاد آبرفت و یک جنس بودن آن نشان می دهد که گسل یا گسل هایی در فرونشستن دره (محل فعلی دریاچه و دشت مربون) نیز مؤثر بوده است و به مرور زمان با تشکیل یک حوضه کششی، محلی مناسب برای تجمع آب را بوجود آورده است.

د) مطالعات زمین شناسی و مقاطع ژئوفیزیکی (اطراف دریاچه) نشان می دهد که در زیر دریاچه یک لایه آبرفت به قطر ۲۴۰ متر از یک نوع سیلت (لیمون)، رس و لای، همراه با مقدار کمی شن و ماسه که رسوبات دریاچه ای می باشد، وجود دارد^{۱۲} و این موضوع ثابت می کند که حوضه باتلاقی دریاچه و حوضه جنوبی آن به هم مربوط بوده و رسوبات دریاچه ای همانند حوضه های دریایی ته نشین شده است.

ه) هم اکنون در کف دریاچه رسوبات نرم و خاکستری رنگ متمایل به سیاه دیده می شود که حاوی صدف نرم تنان آب شیرین است، این رسوبات و فسیل تقریباً همانند نمونه ای است که در حفاری های اعماق بدست آمده است (گزارش مهندسیین مشاور مهاب)، این مسئله نیز هم گسترش دریاچه را در گذشته تأیید می کند و هم دلیلی به فرونشینی حوضه در اثر گذشت زمان است.

و) گزارش گروه های مطالعاتی آب و خاک نشان می دهد که در گذشته آب در مسیر شمال غربی - جنوب شرقی (محل فعلی دریاچه

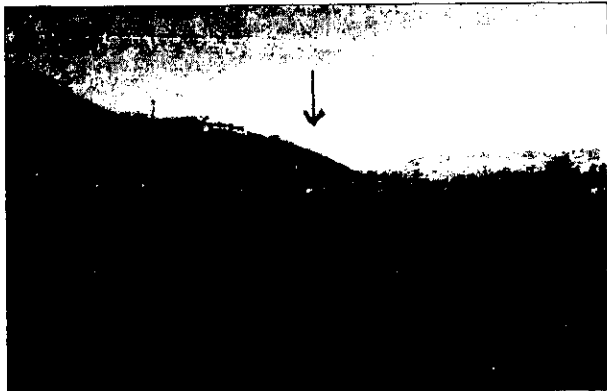
زریوار) جریان داشته، و کف دریاچه به مرور زمان فرونشسته و پایین افتاده است و این وضع در مورد حوضه جنوبی دریاچه (حوضه وله زیر) نیز صادق است. بنابراین می توان نتیجه گرفت که در گذشته چندین حوضه رسوبی باتلاقی مشابه محل فعلی دریاچه وجود داشته (دشت وله زیر، کال، بیلو و قزلچه) که به تدریج حوضه ها فرونشسته و به وسیله مواد تخریبی ناشی از فرسایش کوه های اطراف پر شده و از بین رفته اند و تنها حوضه دریاچه بر جای مانده است.

در مورد عمق دریاچه، چنانکه به نظر می رسد در گذشته نیز عمق زیادی نداشته و شاید یازها خشک شده و به صورت باتلاق درآمده است و دوباره توسط آب های روان و یا آب چشمه های کف، احیاء شده است. کلیه موارد یادآوری شده حاکی از آن است که زریوار یک دریاچه تکتونیکی می باشد و ابتدا شکستگی زمین موجب تشکیل آن شده است (که به مرور زمان پس از ایجاد دره تکتونیکی، به صورت تشک فرونشسته و این پایین رفتن هم اکنون نیز ممکن است ادامه داشته باشد). وسعت دریاچه در گذشته بیش از وسعت کنونی آن بوده، وجود گل و لای دریاچه ای در شعاع چند کیلومتری اطراف^{۱۱} وجود یک لایه سیاه رنگ از لای و لجن همراه با ریشه و ساقه درختان در عمق ۱۵۰ متری که در حفاری های چاه های اکتشافی شمال دریاچه (گزارش مطالعات مهندسیین مشاور سرآمد در سال ۵۳، و نیز گزارش گروه مطالعاتی آبفا، زمستان ۷۲) بدست آمده، به تمامی حکایت از آن دارد که این دریاچه در گذشته بسیار وسیع بوده و نی زارها وسعت کمتری داشته اند، اما به تدریج نی زار گسترش پیدا کرده و به موازات آن از وسعت دریاچه کاسته شده است تا سرانجام پیشروی نی زارها و آبرفت های آب وارداتی اطراف، محدوده دریاچه را در ابعاد فعلی کاهش داده است.

۴- ژئومورفولوژی حوضه دریاچه:

از نظر ژئومورفولوژی محدوده حوضه دریاچه را می توان به سه واحد اصلی (کوهستان، تپه ماهور، دشت و دریاچه) تفکیک نمود، ناحیه کوهستانی آن به دو واحد (۱- غربی و جنوب غربی ۲- شرقی و شمال شرقی) تقسیم می گردد. کوه های هر دو بخش بطور کلی در امتداد شمال - جنوبی و موازی با دریاچه زریوار گسترش پیدا کرده است، کوه های شرقی دریاچه عمدتاً آهکی و کوه های غربی دارای رگه های درونی و دگرگونی است (سنگ خارا، گنیس، میکاشیست، آهک متبلور). در جنوب دریاچه، دشت نی و در شمال آن دشت نسبتاً وسیع بیلو (با تپه ماهورهای اطراف آن) واقع شده است (نقشه توپوگرافی ۱- مربون، سازمان جغرافیایی

کشور). به طور کلی ناهمواری های حوضه دریاچه زریوار بخشی از ناحیه دگرگون شده زاگرس شمال غربی به شمار می رود که در غرب دریاچه به علت وجود یک بائولیت خاراایی (به عرض ۳ کیلومتر و طول ۱۹ کیلومتر بین دره رودخانه های قزلچه و چم سیاناو) بی نظمی های خاصی در روند کلی رخنمون های زمین شناسی آن مشاهده می شود و در سازنده های رسوبی مجاور دگرگونی ایجاد نموده و شیب و امتداد طبقات توسط گسل های متعدد در هم ریخته و محور چین خوردگی ها اندکی به سمت غرب

و دامنه های آن مشرف به برآمدگی زین مانند میان حوضه دریاچه و حوضه رودخانه قزلچه می باشد (چنانکه قبلاً یادآوری شد، این قسمت مربوط به زمانی است که رودخانه به سمت غرب منحرف شده، مریوان جریان داشته، آنگاه که رودخانه به سمت غرب منحرف شده، عمل فرسایش موجب گردیده است که هرکدام از این سطوح: «دشت شمالی دریاچه» و «دشت قزلچه» به طرفی شیب پیدا کنند، به این صورت خط الرأس نسبتاً مشخصی ایجاد شده که دو حوضه را از هم مجزا نموده است)، در این قسمت از ناهمواری ها، دره ها باز، فاصله بین آن ها زیاد و اکثراً عمود بر جهت طبقات هستند، در بعضی قسمتهای آن نیز اگر چه دامنه ها پرشیب است، بدلیل وجود رسوبات رسی و اثر بادهای باران آور غربی، پوشش جنگلی انبوه است (عکس شماره ۱)، در بعضی از نقاط آن نیز وجود لایه های نرم شیت در بین آهک ها باعث گسترش دره در جهات مختلف شده است. از ارتفاعات دیگر شمالی، می توان کوه های گردی سوربرده باس را نام برد.

به طور کلی اگر چه ناهمواری های حوضه دریاچه تحت تأثیر عوامل فرسایش (بویژه ریزش های جوی و آب های روان) تغییر چهره داده و در بیشتر قسمت های شمال و شمال شرقی دریاچه بدلیل مقاومت کم مواد، استعداد فرسایش بیشتری را دارا بوده و شیب ملایم پیدا کرده است، اما در دو قسمت، یکی در شرق دریاچه (جنوب روستای کولان) و دیگری جنوب غرب دریاچه (غرب

منحرف شده و طبقات رسوبی مجاور با تولیت به صورت هلالی آن را دربر گرفته است، عملکرد این گسل ها موجب به وجود آمدن درزها و شکاف های فراوان در سازنده های زمین شناسی این منطقه شده و به ویژه در رخنمون های آهکی شرایط مناسبی برای افزایش نفوذپذیری فراهم ساخته است.^{۲۲}

در قسمت شرقی دریاچه نظم بیشتری در شیب و امتداد طبقات مشاهده می شود، در این قسمت آهک های خاکستری رنگ کربناتسه بر روی شیت های دگرگون شده زیرین قرار دارد که بر اثر حرکت کوهزایی به شدت چین خورده است، در این طبقات هیچگونه فیسیلی که مشخص کننده سن آنها باشد، دیده نشده است، همچنین در ناهمواری های این قسمت سنگ هایی از نوع دولومیت همراه با شیل و مارن و کنگلومرا (جوش سنگ) به چشم می خورد (نقشه زمین شناسی حوضه سیروان، مهندسین مشاور مهتاب قدس). در ناهمواری های غرب دریاچه، آب های روان دره های فراوان و متنوع ایجاد کرده است، دره های اصلی بیشتر در جهت عمود در امتداد طبقات قرار دارند، مهمترین این دره ها، چم دره تفی می باشد که ناهمواری های غربی دریاچه را به دو بخش شمالی و جنوبی تقسیم نموده و مخروطه افکنه نسبتاً بزرگی نیز در حد فاصل کوه و دریاچه بوجود آورده است که پیشروی آبرفت های آن را در دریاچه به سادگی می توان بر روی عکس های هوایی، نقشه های توپوگرافی و نیز سطح زمین تشخیص داد.

در شمال چم دره تفی، کوه های قوچلو (با ارتفاع ۱۸۹۵ متر از سطح دریا) و گزسانی (با ارتفاع ۱۷۴۰ متر از سطح دریا) واقع شده اند که مشرف به روستاهای پیرصفا، کانی سید، یسنگجه و برده رشه می باشند. در جنوب چم دره تفی، کوه و لگور (با ارتفاع ۱۶۳۴ متر از سطح دریا) واقع شده است که دنباله کوه میراجی (در جنوب غرب دریاچه زریوار و دشت مریوان) بوده و مشرف به روستاهای نی و کانی سانان می باشد (عکس شماره ۳).

در ناهمواری های غربی، هر جا که دگرگونی ها گسترش بیشتری دارند، نفوذپذیری کم، هر زاب تولیدی زیاد، تنوع دره ها فراوان و دامنه ها (بویژه در کوه میراجی) پرشیب می باشد، در پای دامنه ها که هوازدگی شیمیایی ناشی از دمای هوا و رطوبت دریاچه، رسوبات خاکی فراوانی بوجود آورده، جنگل گسترش پیدا کرده است.

در شرق دریاچه، کوه فیله قوس (با ارتفاع ۱۸۴۲ متر از سطح دریا) واقع است که از جنوب مشرف به شهر مریوان و از شمال متصل به کوه بی سران می باشد، قسمتی از ارتفاعات بخش شرقی به صورت دماغه ای تا کنار دریاچه امتداد پیدا کرده و تنها جایی است که فاقد باتلاق و نی زار است و از طریق آن مستقیماً می توان به آب دریاچه دسترسی پیدا کرد (عکس شماره ۲).

دامنه های غربی کوه های شرقی به علت قرار گرفتن در مقابل بادهای باران آور غربی، دارای پوشش گیاهی و جنگلی فراوان است. در حالیکه در دامنه های شرقی و جنوبی آن در بسیاری از قسمت ها (بویژه شمال شهر مریوان) پوشش گیاهی کم، و جنگل نیز به ندرت دیده می شود.

در شمال دریاچه به فاصله چند کیلومتر، کوه قولی جان (با ارتفاع ۱۷۵۰ متر از سطح دریا) در جهت شمالی - جنوبی امتداد پیدا کرده

روستای کانی سانان) کوه‌ها با شیب تندى به دریاچه ختم می‌شود، و در هر دو قسمت، بریدگی یال‌ها توسط گسله‌ها و فروافتادگی محل دریاچه (مانند یک گرابن)^{۱۳} پیدا است. در دیگر قسمتهای پای کوهی، مخروطه افکنه‌ها گسترش پیدا کرده و اکثر آبادی‌ها و نقاط مسکونی نیز بر روی این مخروطه افکنه‌ها بنا شده‌اند (بهترین نمونه آن شهر مریوان است)، در رأس مخروطه افکنه‌ها تخته سنگ‌های بزرگ و کوچک مشاهده می‌شود که فواصل آنها را مواد ریز دانه پوشانده است. در قاعده مخروطه افکنه‌ها بر حجم مواد دانه ریز افزوده می‌شود، به طوری که در منتهی الیه آن دیگر آثاری از مواد درشت دانه دیده نمی‌شود، به سمت مرکز دشت مریوان و سواحل دریاچه زریوار و در جهت شیب زمین، اندازه دانه‌های تشکیل دهنده آبرفت کوچکتر شده و در مرکز دشت مواد نرم رسی با ضخامت نسبتاً زیاد را مشاهده می‌کنیم. در اطراف دریاچه و سطح دشت مریوان چینه‌تراش آبرفتی بوجود آمده است که از ارتفاع بالا به پایین به ترتیب در جنوب شرقی، شرق و مرکز دشت، بخوبی قابل تشخیص است، پائین‌ترین تراس نزدیک بستر مریوان و آب زریوار قرار گرفته که از فرسایش تراس‌های بالایی بوجود آمده است، دریاچه و باتلاق‌های اطراف آن در میانه این تراس پایینی شکل گرفته است (عکس شماره ۴).

(عکس شماره ۴)

باتوجه به نتایج اکتشافات ژئوفیزیکی، این بخش دارای نهشته‌های آبرفتی به ضخامت ۱۵۰ تا ۲۰۰ متر می‌باشد و زمینهای کشاورزی این منطقه را دربر می‌گیرد. سطح اراضی و عمق آب زیرزمینی در بعضی از نقاط این تراس نسبتاً کم بوده و در حاشیه‌های زارهای اطراف دریاچه به کمتر از یک متر می‌رسد، در اوایل بهار که زمان پرآبی دریاچه می‌باشد و زمین‌های اطراف از آب اشباع می‌شود، در بسیاری از نقاط، آب به صورت آرتیز (جهنده) در سطح اراضی ظاهر می‌شود. بطور کلی آب زیرزمینی از ساحل دریاچه به طرف حوضه ریخلان (محل خروج رودخانه زریوار از حوضه) در عمق بیشتری قرار گرفته است و از ۳۰ سانتی متری (در ساحل دریاچه) تا ۵ متر در نزدیک روستای ریخلان تغییر پیدا می‌کند.

(ادامه دارد)

پی‌نوشت‌ها

مشخصات نویسنده مقاله: جمال ایرانی فوق لیسانس جغرافیای طبیعی از دانشگاه شهید بهشتی با ۱۵ سال سابقه خدمت و تدریس جغرافیا و ۸ مورد کار تحقیقی و مطالب علمی که به تأیید مرکز تحقیقات اداره کل امور اداری وزارت آموزش و پرورش رسیده و صاحب امتیاز شده است و برخی از عناوین فوق عبارتند از:

۱- زریوار در زبان پهلوی به معنی دریاگون و دریاوار است، همچنین در مورد کلمه زریوار در ص ۶۱۴ کتاب جغرافیای عمومی کردستان (اثر مهندس یدالله نجفی) آمده است که در زبان کردی «زری» به معنی دریاچه و پسوند «وار» یا «بار» پسوند تشبیهی دریاچه است، پس زریوار یا زریوار یعنی دریاچه و دریاچه وار - در هه نباته بورینه (فرهنگ کردی - فارسی هه زار) کلمه زریوار «زریار» به معنی کرانه دریا، دریاسان و دریاچه بیان شده است.

۲- برخی از این منابع عبارتند از: جغرافیای مفصل ایران (اثر ربیع بدیمی) - جغرافیای عمومی کردستان (اثر مهندس یدالله نجفی) - سیر تحولات شاخصهای اقتصادی و اجتماعی استان کردستان (۷۲-۵۷)، توفیق حسینی یکتا، سازمان برنامه و بودجه ۱۳۷۶ - شناسنامه جغرافیای طبیعی، گیتاشناسی ۱۳۶۶.

۳- بولتن شماره ۲ مریوان، گروه‌های آموزشی متوسطه (هسته علمی جغرافیا) اداره کل آموزش و پرورش استان کردستان ۷۶.

۴- مطالعات فوق طی سالهای ۶۷ تا ۷۷ انجام گرفته است که مرحله اول آن تحت عنوان: بررسی هیدروکلیمای حوضه زریوار توسط نگارنده در سال ۷۰ به عنوان پایان‌نامه کارشناسی ارشد ارائه گردیده است.

۵- طرح مطالعات آبیاری مریوان (گزارش زمین‌شناسی و منابع آب زیرزمینی)، وزارت آب و برق، مهندس مشاور مهتاب، ۱۳۵۰. و نیز گزارش (هواشناسی و اقلیم - زمین‌شناسی)، گروه مطالعاتی هامون - جلد اول، ۱۳۷۵.

۶- بررسی هیدروکلیمای حوضه زریوار، جمال ایرانی، دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۷۰ (پایان نامه کارشناسی ارشد).

۷- رقم فوق با استفاده از نقشه توپوگرافی ۱:۱۰۰,۰۰۰ (مریوان) سازمان جغرافیایی کشور محاسبه شده است.

۸- طرح مطالعات آبیاری دشتهای مریوان و قزلچه، وزارت نیرو، مهندسین مشاور پویاب - توان آب، ۱۳۶۹.

۹- آب این دریاچه در زمستان‌هایی که سرمای شدید بر منطقه حکم فرماست یخ می‌بندد و گاه این یخبندان تا اوایل بهار ادامه دارد، در این هنگام مردم روستاهای اطراف دریاچه از روی آن رفت و آمد می‌کنند، از این نظر سطح دریاچه در زمستان‌ها برای ایجاد یک پیست اسکی بر روی یخ مناسب است.

۱۰- مطالعات جامع توسعه اجتماعی - اقتصادی در استان کردستان، جلد اول (هواشناسی و اقلیم - زمین‌شناسی) سازمان برنامه و بودجه، گروه مطالعاتی هامون، ۱۳۷۵.

۱۱- طرح مطالعات تکمیلی مرحله اول و مطالعات مرحله دوم آبیاری مریوان، سازمان برنامه و بودجه، مهندسین مشاور سرآمد، ۱۳۵۳.

۱۲- نقشه سائز مونکتونیک ۱:۱,۰۰۰,۰۰۰ ایران، مانوتل بربریان.

۱۳- مشاهدات عینی نگارنده و استفاده از نقشه‌های توپوگرافی ۱:۱۰۰,۰۰۰ (مریوان)، سازمان جغرافیایی کشور.

۱۴- مطالعات مرحله اول طرح تأمین آب و شبکه آبیاری و زهکشی دشتهای مریوان و قزلچه سو (جلد چهارم)، زمین‌شناسی و ژئوتکنیک، وزارت نیرو، مهندسین مشاور پویاب - توان آب، ۱۳۷۵.

۱۵- Subsidence (فرونشینی)، عمل فرونشستن تدریجی قسمتی از پوسته زمین نسبت به نواحی اطراف آن.

۱۶- مطالعات نحوه رفع آلودگی دریاچه زریوار، گروه مطالعاتی آب و فاضلاب کردستان (آبفا) زمستان ۱۳۷۲.

۱۷- مطالعات مرحله اول طرح تأمین آب و شبکه آبیاری و زهکشی دشتهای مریوان و قزلچه، جلد چهارم، (زمین‌شناسی و ژئوتکنیک)، وزارت نیرو، مهندسین مشاور پویاب - توان آب، اسفند ماه ۷۵.

۱۸- نقشه توپوگرافی ۱:۱۰۰,۰۰۰ (مریوان)، سازمان جغرافیایی کشور، ۱۳۴۸.

۱۹- طرح مطالعات آبیاری مریوان (گزارش زمین‌شناسی و منابع آب زیرزمینی)، وزارت آب و برق، مهندسین مشاور مهتاب، ۱۳۵۰.

۲۰- طرح مطالعات تکمیلی مرحله اول و مطالعات مرحله دوم آبیاری مریوان، وزارت آب و برق، مهندسین مشاور سرآمد، ۱۳۵۳.

۲۱- جغرافیای مفصل ایران، ربیع بدیمی، انتشارات اقبال، ۱۳۶۲.

۲۲- مطالعات جامع توسعه اجتماعی - اقتصادی در استان کردستان (مجموعه دوم)، منابع آب (سطحی، زیرزمینی و توسعه) سازمان برنامه و بودجه، گروه مطالعاتی هامون، ۱۳۷۵.

۲۳- مطالعات صحرائی نگارنده و بررسی عکس‌های هوایی و نقشه‌های توپوگرافی، ۱:۵۰,۰۰۰ (سازمان جغرافیایی کشور) و نقشه سائز مونکتونیک ایران.

۲۴- طرح تأمین آب و شبکه آبیاری و زهکشی دشتهای مریوان و قزلچه سو، جلد چهارم (گزارش زمین‌شناسی مهندسی و ژئوتکنیک)، مهندسین مشاور پویاب - توان آب، ۱۳۷۵.

درآمدی بر ساختارشناسی و کارکردشناسی روستایی

(قسمت چهارم)

زهره هادیانی

گروه جغرافیا - دانشگاه سیستان و بلوچستان

از دوره های گوناگون توسعه آبادی در گذشته^{۲۶۸} روشن کرد؛ به طوری که این کار قابل مقایسه با روشهای زمین شناسی یا باستان شناسی است. که با قشرهای زمین یا لایه های سکونتگاهها در گذشته سروکار دارد و براین قیاس می توان از لایه های پیاسی (یا لایه شناسی آبادی^{۲۶۹}) در طول رشد و نمو آن سخن گفت.

بیان موقع، عمر یا طول مدت سکونت گزینی، کارکرد و ساختار اجتماعی-اقتصادی، اندازه و شکل سکونتگاه آغازین و یا به طور کلی یک آبادی، در مرحله ای از مراحل گذشته آن عیناً با کاربرد همان ملاکها و اصطلاحاتی که در قسمت های I و II این مقاله برای بیان و تعریف آبادیهای کنونی مورد استفاده قرار گرفت، انجام می پذیرد.

اصطلاحات تکوینی باید ملاکهای فرآیند سکونت گزینی با توسعه آبادی یا زمانی را که در آن این فرآیندها جریان داشتند، در بر گیرد. در هر حال، این اصطلاحات باید شامل عوامل زمان و پویایی^{۲۷۰} باشد: عوامل پویایی و زمان باید به قرار زیر پیگیری شوند:

الف) از طریق تعیین نیروها، کنشها و عوامل دیگری که بر ایجاد هسته آغازین آبادی در بدو امر و توسعه آن اثر گذاشته اند؛
ب) از طریق تعیین جهت توسعه، یعنی تعیین مدل و طرح توسعه آبادی؛

پ) از طریق تعیین زمان نسبی یا مطلق شکل گیری هسته اولیه و مراحل گوناگون توسعه آبادی.

این بررسیها در چارچوب اصطلاح شناختی تکوین باید ملاکها و اصطلاحات زمینه های زیر را ارائه دهد:

ت) رویداد ایجاد آبادی؛

III. جنبه های تکوینی و کاربردی سکونتگاه (روشهای گذشته نگری و آینده نگری)^{۲۶۲}

جنبه تکوینی به پیدایش^{۲۶۳} یعنی گذشته نگری سکونتگاه و جنبه کاربردی به پیش نگری یا آینده نگری توسعه آتی سکونتگاه و طرح و برنامه ریزی آبادی^{۲۶۴} می پردازد. هر دو وجه نگرش به توسعه آبادیها یا فرآیند توسعه آبادی نظر دارند؛ یعنی از سویی از یک مرحله گذشته تا اکنون و یا مرحله ای در گذشته به مرحله دیگر در گذشته، و از سوی دیگر از حال حاضر به آینده می پردازد. از این رو، عوامل زمان و پویایی را در برمی گیرند.

۶. تکوین سکونتگاه

سکونتگاههای کنونی ریشه های گوناگون دارند و معمولاً حاصل روند طولانی و متنوع در سیر تاریخ هستند. منظور از تکوین در اینجا به معنای روشن کردن پیدایش و توسعه اندازه، شکل، کارکرد و ... یک سکونتگاه از بنیاد آغازین^{۲۶۵} آن تا حال حاضر و یا بین دو مرحله در گذشته است. بنیاد اولیه و توسعه آبادی تحت تأثیر نیروها و شرایط اجتماعی-اقتصادی هستند و همبستگی تنگاتنگی با فرآیندهای توسعه چشم انداز فرهنگی^{۲۶۶} دارند. دیدگاه تکوینی^{۲۶۷} در پی تبیین آبادی کنونی از مراحل گذشته است و تلاش می کند تا حد امکان به دنبال توضیح علی مراحل آبادی یا پیدایش خاستگاه اولیه آن باشد. افزون بر این، دیدگاه تکوینی درگیر شناخت فرآیندهایی است که سبب ساز توسعه سکونتگاه در گذشته بوده اند. سیر تکوین آبادی را می توان از طریق بررسی مقاطع یا برشهایی

ث) روندهای توسعه آبادی؛

ج) گاه‌شناسی توسعه آبادی و مراحل متفاوت آن.

کارکردها و تکوین سکونتگاهها در شکل یا شکل‌گیری آنها انعکاس می‌یابد. اما شکل به تنهایی به ندرت به عنوان عامل سرنوشت ساز در تبیین و تفسیر آبادی به کار گرفته می‌شود؛ از این رو، واژگان عمومی تکوین رانمی‌توان بر شکل‌های آبادی مبتنی کرد. در واژگان سنتی مرسوم، دو نوع اصطلاح وجود دارد: یکی از این انواع به طور مستقیم بیانگر واقعتهای تکوین است (مثل سکونتگاه پیشاهنگ) و نوع دیگر شکل یا پدیده سکونتگاه را به عنوان نشانه واقعیت تکوین اصل قرار می‌دهد (مثل دهکده خیابانی شکل، که در اصطلاح آلمانی اغلب تنها به دهکده منظم خیابانی دوران آبادان سازی شرق رودخانه الب در قرون وسطا اطلاق می‌شود و نظایر این گونه وجه تسمیه‌ها).

۱-۶. ملاکها و اصطلاحات در بیان بنیاد آغازینی سکونتگاه^{۲۷۱}:

برای تبیین پیدایش اولیه آبادیها، یعنی شکل، ساختار و کارکرد اجتماعی - اقتصادی آنها و برای بیان رویدادی که سبب ساز آبادی اولیه شد و به توسعه آتی آن انجامید، سه عامل زیر واجد اهمیت اصلی هستند:

الف) اندازه جماعت (اجتماع)^{۲۷۲} محلی خودگردان نوشتین (بنیانگذار یا بنیانگذاران آغازین آبادی)؛

ب) نوع اقتصادی و اجتماعی جماعت^{۲۷۳} (اجتماع محلی خودگردان نوشتین)؛

پ) میزان و نوع برنامه ریزی^{۲۷۴}. ملاکهای فوق‌الذکر نه تنها در شناخت خود آبادی، بلکه در مورد زمینه‌ای که در آن آبادی پدید آمده است، یعنی چشم‌انداز فرهنگی نیز به کار می‌رود.

اندازه جامعه محلی نوآباد بسته به تعداد نوشتینان است. این نوشتینان ممکن است یک نفر، یک خانواده، یا گروهی کمابیش گسترده متشکل از خانواده‌های نوشتینان باشد. بنابراین باید بین دو گروه زیر تفکیک قائل شد:

۱-۱-۶. تک‌نشین آباد: یعنی آبادی‌هایی که یک فرد یا یک خانواده نوشتین بنیانگذار آن است^{۲۷۵} و تحت شرایطی تک‌آبادیهای متفرق را تشکیل می‌دهد.

۲-۱-۶. سکونتگاه گروهی: یعنی آبادی که توسط یک گروه نوشتین بنیانگذاری شده باشد^{۲۷۶}. برحسب گونه اقتصادی - اجتماعی جامعه محلی خودگردان نوشتین می‌توان بین آبادیها به قرار زیر تفکیک قائل شد:

۳-۱-۶. سکونتگاه خصوصی^{۲۷۷}؛

۴-۱-۶. سکونتگاه تعاونی^{۲۷۸}؛

۵-۱-۶. سکونتگاه اشتراکی^{۲۷۹}؛

سکونتگاه خصوصی، به این معناست که نوشتین یا نوشتینها در بنیاد آبادی، برخلاف آبادیهای تعاونی و اشتراکی، آزادانه و مستقل

وارد عمل می‌شوند. سکونتگاه تعاونی، یعنی اینکه اعضای گروه نوشتین در عین حال که در قید منافع، وظایف مشترک و غیره هستند، حرمت حوزه فردی را نیز پاس می‌دارند و زمین را به طور فردی تملک و کشت می‌کنند. اشتراکی، حالت نهایی یک جامعه محلی تعاونی است که در آن، زمین و بسیاری چیزهای دیگر به جامعه محلی تعلق دارد و عضو یا فرد جامعه، آزادی تصمیم‌گیری ندارند (در اینجا به طور اخص جامعه اشتراکی کمونیستی مدنظر است). برحسب نوع سازماندهی در بنیانگذاری آبادی بین انواع زیر باید فرق گذاشت:

۱-۶-۱. سکونتگاه خودجوش یا بی‌نظم^{۲۸۱}؛

۷-۱-۶. سکونتگاه با نظم^{۲۸۱}؛

۸-۱-۶. سکونتگاه برنامه‌ریزی شده^{۲۸۲}؛

سکونتگاه خودجوش یا بی‌نظم به این معناست که بنیانگذاری آبادی، بی‌نظم (نامنظم) و بی‌نقشه است. آبادی بر پایه تصمیم آزادانه نوشتینان بنیاد شده است. سکونتگاه با نظم (منظم) یعنی اینکه بنیاد آبادی بر مبنای مقرراتی است که از سوی مقامات مسؤول و یا دیگران اعمال شده است؛ مثل نشانه‌گذاری و تعیین حدود قلمرو آبادی و نیز در نظر گرفتن برخی حقوق یا امتیازات ویژه و غیره. سکونتگاه برنامه‌ریزی شده به این معنی است که بنیاد آبادی از هر حیث (اعم از محل سکونت یا کشتزارها) بر مبنای نقشه بود. سکونتگاه با نظم و با برنامه‌ریزی شده رانمی‌توان در هر حالت به دقت تشخیص داد. بین سکونتگاههای خصوصی، خودجوش، تعاونی یا اشتراکی و با نظم و برنامه‌ریزی شده همبستگی‌هایی وجود دارد.

سه گروه ملاکهای فوق‌الذکر برای توصیف و تعریف منشأ سکونتگاه و توسعه آن (به ویژه گسترش آبادیها و آبادیهای نوین) ضروری هستند. اینها اغلب در اندازه، شکل، کارکرد و الگوهای مزایع آبادیهای کنونی نمود پیدا می‌کنند.

ترکیب ملاکها، ما را در گونه بندی بنیاد و یا منشأ آبادیها راهنمون می‌شود.

۲-۶. توسعه سکونتگاه

ویژگی‌هایی توسعه یک سکونتگاه باید از سویی توسعه شکل و از سوی دیگر بر توسعه کارکردی معطوف شود. تغییر کارکردها بر اساس قاعده، تغییر شکل را هم به دنبال دارد. اصلاً باید بین سکونتگاههایی که شکل و کارکرد اولیه آنها برقرار است و آبادیهای که تغییری در آنها رویداده است، فرق گذاشت. توسعه می‌تواند پیوسته یا گسسته^{۲۸۳} باشد.

۱-۲-۶. توسعه شکل سکونتگاه

برحسب توسعه شکل آبادی می‌توان بین شکل‌های زیر تفاوت قائل شد:

۱-۱-۲-۶. شکل نخستین یا آغازین^{۲۸۴}؛

۲-۱-۲-۶. شکل ثانوی یا توسعه یافته^{۲۸۵}؛

۱-۲-۱-۲-۶. شکل گسترده^{۲۸۶}؛

۲-۲-۱-۲-۶. شکل کاهنده یا وانهاد^{۲۸۷}؛

۳-۲-۱-۲-۶. شکل متروک^{۲۸۸}؛

۳-۲-۱-۳-۶. شکل ثالث یا شکل نوین^{۲۸۹}؛

منظور از شکل نخستین عبارت از شکل اولیه سکونتگاه است. در این شکل آغازین در سیر زمان تا کنون تغییری اساسی روی نداده است. شکل ثانوی یا گسترده، آبادیهایی هستند که با توجه به نقشه کلی اولیه آنها در آنها تغییر حاصل شده است. تغییر حاصله امکان دارد در افزایش تعداد خانه ها و یا کاهش خانه ها صورت گرفته باشد. افزایش ممکن است در نتیجه گسترش و یا تمرکز خانه ها، یا هر دو وجه صورت گیرد؛ هر یک از این حالتها نیز می تواند خودجوش، منظم و یا با برنامه ریزی شده باشد. کاهش خانه ها برآیند وانهادگی قسمتی یا پاره ای از آبادی^{۲۹۰} است. از این رو باید بین آبادیهایی که بخشی یا پاره ای از محل سکونت آنها و یا کل محل سکونت متروک شده است^{۲۹۱}، فرق گذاشت.

در این حالات، ممکن است ما با آبادیهایی که بخشی از مزارع آنها یا آبادیهایی که کل مزارع^{۲۹۲} آنها نیز رها شده باشد، سر و کار داشته باشیم. در صورتی که هم محل سکونت و هم کشتگاههای یک آبادی به طور کلی متروک شده باشد، با پدیده آبادی کاملاً متروک مواجه هستیم.

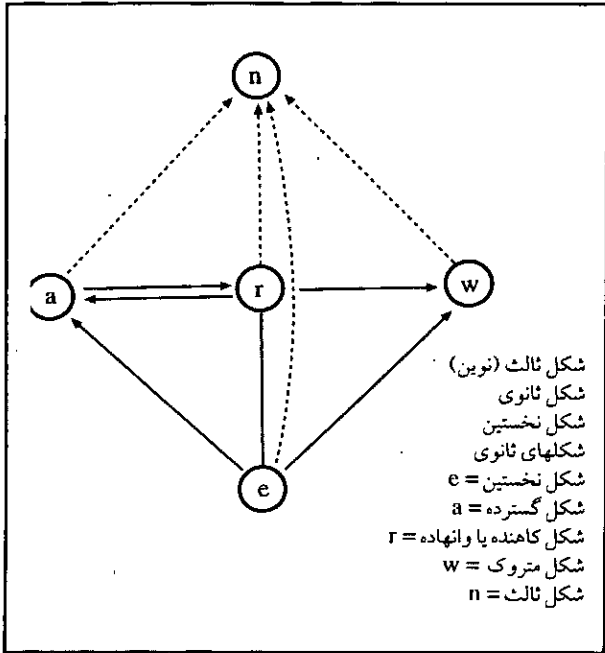
شکلهای ثالث یا نوین، نتیجه شکل گیری کاملاً جدید آبادی است که حاصل رویدادهای گوناگون است؛ مثل آتش سوزی یا جنگ و نظایر آن؛ یا ناشی از تمرکز در یک مزرعه - که توسط یک جامعه محلی جدید - است؛ و یا اینکه بر اثر تجزیه و یا از هم پاشیدگی یک آبادی گروهی روی داده است. در هر دو مورد، زمین کشت می شود. تعداد خانه ها معمولاً تغییر نمی کند. بالندگی شکل آبادی از حالت آغازین و سیر از مراحل ثانوی تا وضع کنونی ممکن است راههای گوناگونی را که در نمودار شماره ۳ نشان داده شده است، طی کند.

شکل گسترده به معنای مرحله ای از گسترش با توجه و در قیاس با شکل اصلی (اولیه) است. امکان دارد گسترش شامل یک مرحله میانی از کاهندگی (فروکاستگی) شود؛ شکل کاهنده یا تقلیل یافته به معنای مرحله ای از فروکاستگی یا وانهادگی در قیاس با مرحله نخستین است. در صورتی که در توسعه آبادی چنین مراحل، مرحله گسترش یا وانهادگی رخ دهد، می توان آنها را بر حسب ویژگیهایشان توصیف کرد. شکل متروک معمولاً از یک شکل کاهنده و یا وانهاده آبادی پیدا می شود، که در مواردی به طور مستقیم از شکل اولیه آبادی یا در موارد کمیاب تری از شکل گسترده بر می خیزد.

وقتی از شکلهای نوین سخن به میان می آید، به معنای آن است که محل سکونت آبادی کمابیش به طور پیوسته مورد استفاده قرار می گرفته است و از این رو معمولاً شکل نوین از آبادی متروکی که همراه آن وانهادگی در محل سکونت هم به چشم بخورد، بر نمی خیزد. شکلهای نوین آبادی معمولاً بعد از وانهادگی آنها بر اثر جنگ و غیره، یا در نتیجه سازماندهی جدید آبادی و مزارع آن ساخته

می شوند. نشانه های تغییر و تحول توسعه شکل آبادی را که قابل تشخیص از هیأت ظاهری کنونی سکونتگاه هستند، می توان از این موارد ملاحظه کرد: نقشه مینا، الگوی مزارع، سبک ساختمانی، عمر، اندازه خانه ها و

۲-۲-۶. توسعه کارکردی سکونتگاه^{۲۹۳}؛

نمودار شماره ۳: مدل توسعه (بالندگی) آبادی

در مورد توسعه (تغییر) کارکردها نیز همان اصول توسعه شکلها صدق می کند. کارکردهای کنونی یک سکونتگاه امکان دارد با کارکردهای آغازین یا کارکردهای یکی از مراحل معین پیشین آن یکسان و یا ممکن است تغییر کرده باشد. به طور اصولی می توان میان کارکردهای اولین، یعنی آغازگاه آبادی، کارکردهای ثانوی^{۲۹۴} یعنی تحول یا تغییر کارکردها فرق گذاشت. کارکردهای ثانوی سکونتگاه، یا تغییر کارکردی پاره ای و یا کلی هستند. بنابراین، طبقه بندی زیر را نظیر توسعه شکل آبادی می توان در اینجا نیز به کار بست:

۱-۲-۲-۶. سکونتگاههای دارای کارکردهای آغازین^{۲۹۵}؛

۲-۲-۲-۶. سکونتگاههای با تغییر و تحول (پاره ای)

کارکردها^{۲۹۶}؛

۱-۲-۲-۶. سکونتگاههایی با کارکردهای فزاینده^{۲۹۷}

(افزایش یافته)؛

۲-۲-۲-۶. سکونتگاههایی با کارکردهای کاهنده^{۲۹۸}

(از دست رفته)؛

۳-۲-۲-۶. سکونتگاه‌هایی با تغییر (و تحول) کامل کارکردها^{۳۱۱}

پیش شرط تحول پاره‌ای یا بخشی کارکردها توسعه پیوسته کارکردهای سکونتگاه است؛ در این حالت، پیوستگی با کارکردهای آغازین که به صورت پاره‌ای یا کلی برقرار مانده‌اند، وجود دارد؛ لکن برخی از کارکردهای قدیمی از دست می‌رود و یا کارکردهای نوین جایگزین آنها می‌شود. اگر کارکردها به طور کلی تحول یابند، در این صورت کارکردهای آغازین در مرحله کنونی وجود ندارند. کارکردها امکان دارد بارها در جریان توسعه سکونتگاه تغییر و تحول پیدا کرده باشند.

۳-۲-۶. سکونتگاه‌ها برحسب گاه‌شناسی توسعه آنها^{۳۱۲} (سیر زمانی پیدایش):

پیدایش، توسعه شکلها و تغییر و تحول کارکردهای سکونتگاه، با توسعه چشم انداز فرهنگی در ارتباط تنگاتنگ است. فرآیندهای توسعه را که از نظر ناحیه‌ای کمابیش همانند هستند، به عصرها و یا دوره‌هایی^{۳۱۳} که در مورد ناحیه معینی اعتبار دارند، طبقه‌بندی کرده‌اند. عصرها یا دوره‌های توسعه آبادانی و آبادی سازی را در اروپای مرکزی در اینجا به طور مثال می‌آوریم؛ گسو اینسکه این دوره بندی را به طور مستقیم در ناحیه‌های دیگر نمی‌توان به کار برد. پژوهشهای جغرافیایی فراوانی وجود دارد که تلاش کرده‌اند تا دوره بندی تاریخی توسعه سکونتگاهها^{۳۱۴} را انجام دهند. بر پایه این مطالعات، دوره بندی گسترش آبادی را در کارکردهای مرکزی می‌توان به قرار زیر انجام داد:

- الف) دوره متقدم تاریخی و دوره آغازین قرون وسطا از زمان رومی‌ها تا پایان قرن هشتم و آغاز قرن نهم میلادی^{۳۱۵}؛
- ب) دوره قرون وسطای گسترش و آبادان سازی سرزمین بین قرن نهم و قرون دوازدهم و سیزدهم میلادی^{۳۱۶}؛
- پ) دوره قرون وسطای متأخر گسترش و آبادان سازی سرزمین از قرن سیزدهم تا قرن چهاردهم^{۳۱۷}؛
- ت) دوره متروک ماندن سکونتگاههای روستایی در قرون وسطای متأخر و دوره متقدم جدید (قرن چهاردهم و پانزدهم)^{۳۱۸}؛
- ث) دوره جدید متقدم (قرون شانزدهم و هفدهم) گسترش و آبادان سازی سرزمین^{۳۱۹}؛

ج) دوره صنعتی و پسا صنعتی گسترش سکونتگاهی^{۳۲۰}؛

هر یک از دوره‌های توسعه آبادی سازی از طریق گسترش، رکود و یا کاهندگی منطقه‌ای سکونتگاهها و خود سکونتگاهها، و نیز از نظر ملاکهای خاص توسعه و ساختار جمعیت، مناسبات کارکردی و ... مشخص می‌شوند.

دوره بندی فوق‌الذکر محدود به اروپای مرکزی است و درباره دیگر نواحی اعتبار ندارد. در هر یک از مناطق جهان، دوره بندی خاصی که منطبق بر تاریخ تحولات اجتماعی-اقتصادی آن کشورها باشد، ضرورت دارد. مثلاً در دوره بندی تاریخی توسعه آبادیها در آمریکای جنوبی باید بین دوره پیش از کلمب، دوره استعمار شبه جزیره ایبری بر آمریکای جنوبی، دوره استقلال آغازین با دوره

توسعه آبادی دوره کنونی تفاوت قائل شد. برای ایالات متحده آمریکا، ژاپن، روسیه و سایر مناطق جهان باید دوره بندی خاص آنها را جستجو کرد. در مورد کشور ایران نیز هنوز دوره بندی تاریخی سکونت گزینی، پیدایش و گسترش آبادیها انجام نشده است.

اما با وجود تفاوتها در دوره بندی تاریخی در جهان می‌توان دو سنخ اصلی منطقه‌ای جهانشمول در آبادان سازی و آبادی سازی را باز شناخت: سرزمین کشاورز نشین زودهنگام (کهن)^{۳۲۱} و سرزمین کشاورز نشین دیر هنگام (جوان)^{۳۲۲}.

سرزمین یکجانشین اولیه زود هنگام^{۳۲۱}، قدیمی ترین سرزمین مسکون به شمار می‌رود که در دورانهای ماقبل تاریخی و متقدم تاریخی مسکون و کشاورزی شد و استمرار یافت. در مقابل، سرزمین یکجانشین دیر هنگام^{۳۲۲} (جوان) سرزمینی محسوب می‌شود که دیرتر از سوی مردمان سرزمینهای آبادان قدیمی، در دوران آغازین تاریخی یا در دورانهای متأخر قرون وسطا با از میان برداشتن جنگها به شیوه خودجوش یا طرحریزی، آبادان شدند. درباره این فرآیند شواهد تاریخی وجود دارد. سرزمین یکجانشین زودهنگام و دیر هنگام بر پایه مجموعه‌ای از عوامل جغرافیایی مشخص می‌شوند و بر پایه ملاکهایی به روشنی جدایی پذیرند. با توجه به مقوله‌های فوق‌الذکر می‌توان دو اصطلاح زیر را استخراج کرد:

۱- ۳-۶. سکونتگاه زودهنگام (کهن)^{۳۲۳}؛

۲- ۳-۶. سکونتگاه دیر هنگام (جوان)^{۳۲۴}؛

در اروپای مرکزی، سرزمین سکونتگاه کهن و جوان تطبیق می‌کند با سرزمین دوران متقدم تاریخی و دوران قرون وسطای متقدم و دوره قرون وسطای گسترش سرزمین در قرون هشتم و نهم.

اصطلاحات سنتی مرسوم آلمانی که بیانگر مفاهیم تکوینی گونه‌های سکونتگاههای کهن هستند، عبارتند از: دهکده قدیمی^{۳۲۵}، دروبل^{۳۲۶} و گواندورف؛ و اصطلاحات گونه‌های سکونتگاههای جوان عبارتند از: رودویلر^{۳۲۷}، والدهوفن زیدلونگ^{۳۲۸}، مارش هوفن زیدلونگ^{۳۲۹}، مور هوفن زیدلونگ^{۳۳۰} و غیره^{۳۳۱} (نقشه شماره ۱).

۷. جنبه کاربردی (آینده نگری - پیش نگری) و اصطلاحات اساسی^{۳۳۲}:

جنبه کاربردی (روش آینده نگری - پیش نگری) به تحلیل روندهای کنونی سکونتگاه و نیز کلیه برنامه ریزیها درباره تغییر آتی کارکرد، ساختار و شکل آبادی می‌پردازد. ملاکهای اساسی برای تعیین توسعه آبادی، که از آن اصطلاحات اساسی قابل استنتاج و شامل مدل توسعه معینی است، باید بررسی شود.

جنبه توسعه آتی آبادی در جغرافیای سکونتگاههای روستایی، تاکنون چندان مورد توجه نگرفته است؛ در حالی که برای جغرافیای کاربردی و به ویژه برنامه ریزی ناحیه‌ای بسیار اهمیت دارد. از این رو، به طور کلی معدودی اصطلاح خاص در این زمینه وجود دارد.

گرایشهای توسعه^{۳۳۳} را می‌توان از رشد گذشته و کنونی جمعیت و ساختار اجتماعی-اقتصادی دریافت و مطابق آن برنامه ریزی کرد.

رشد جمعیت در تغییرات ساختارهای اجتماعی، طرح ریزهای خیابانها و به طور کلی در شکل سکونتگاه نمود پیدا می کند. در ایران، به ویژه در دوران جمهوری اسلامی، برنامه ریزی روستایی در وزارت جهادسازندگی و نهادهای وزارت مسکن و شهرسازی، پیشرفتهای فراوان داشته و طرحهای هادی مراکز خدمات روستایی و آبادیهای بزرگ و برنامه ریزی های ناحیه ای برنامه ریزی، طرح ریزی و اجرا شده اند. از این رو، بررسی این اقدامات به جای خود، تحلیل ویژه ای را می خواهد.

● انواع توسعه (اندیشه های مقدماتی برای چارچوب واژه شناسی)^{۳۲۴}

- الف) توسعه ساختاری - کارکردی؛
- گرایشهای توسعه با توجه به ساختار و کارکردهای سکونتگاهها، در رشد و نمو ویژگیهای زیر هویدا می شود:
- تعداد کارکنان (رشد کمی محل اشتغال)^{۳۲۵}؛
- گردش کار تولید (توسعه کیفی محل اشتغال)^{۳۲۶}؛
- کارکردهای مرکزی^{۳۲۷} (کارکرد اساسی فوق ناحیه ای)؛
- زیرساختهای محلی^{۳۲۸}؛
- رشد و ترکیب جمعیت^{۳۲۹}.

پیش بینی آتی اشتغال برحسب کمی و کیفی، که از ساختار موجود استنتاج می شود، به منظور دریافت آینده بالقوه اقتصادی یک سکونتگاه است که به نوبه خود جهت توسعه دامنه دار بیشتر اهمیت بنیادی دارد. در این میان، تفکیک کیفی برای تفاوت گذاری بین شاخه های رشد یابنده، در حال رکود و یا در حال کاهش صنایع^{۳۳۰} انجام می گیرد. طبقه بندی صنایع به عنوان رشد یابنده، در حال رکود و در حال کاهش براساس ملاکهای زیر است:

- گردش کار تولید (فروش)؛
- رشد شمار کارکنان.

بازتاب رشد را می توان در افزایش دریافت های زیاد مالیاتی برای جامعه محلی خودگردان ملاحظه کرد که به نوبه خود سبب بهبود زیرساخت محلی می شود. در مواردی، امکان دارد همین امر موجب گسترش کارکردهای مرکزی (فوق محلی) شود؛ اما هر دو عامل را باید جدا از توسعه محل اشتغال بررسی کرد؛ زیرا آنها به طور ضروری پیامد توسعه محلهای اشتغال نیستند. علاوه بر این، آنها ممکن است روی توسعه محلهای اشتغال اثر بگذارند. بنابراین، بین این عوامل نباید همبستگی استواری وجود داشته باشد.

رشد جمعیت در ارتباط تنگاتنگ با توسعه محل اشتغال و در تحت شرایطی با توسعه کارکردهای مرکزی (فوق ناحیه ای) قرار دارد؛ امکان دارد زیرساخت محلی در این میان، اثر تعدیل کننده ای داشته باشد.

- ب) توسعه سیمایی (هیأت ظاهری) - توپوگرافی:
- توسعه در حیطه سیمایی - توپوگرافی به طور عمده بر مبنای توسعه کارکرد و ساختار سکونتگاه قرار دارد. تغییرات در سیمای سکونتگاه بر پایه تغییرات در زمینه های زیر استوار است:
- کاربری سطح زیر بنا برحسب حجم و تراکم؛

● نقشه مبنا.

تغییر در کاربری سطح زیربنای ساختمانها معمولاً به تغییر در اندازه سکونتگاه از طریق ایجاد منازل نو و یا از میان رفتن منازل موجود می انجامد. نقشه مبنا ممکن است بر اثر گسترش یا دگرسانی تغییر کند. تغییرات امکان دارد خودجوش و یا با طرح ریزی باشد؛ مثل: بهسازی سکونتگاه، گسترش و احداث مناطق مسکونی، مناطق صنعتی، ساختمان مدارس و یا به طور کلی براساس منطقه بندی انجام گیرد.

۳-۷ تا ۷-۱: سکونتگاهها برحسب روندهای توسعه^{۳۳۱}.

برحسب روند توسعه سکونتگاهها می توان آنها را به قرار زیر گروه بندی کرد:

- ۱- ۷. سکونتگاههای با توسعه مثبت^{۳۳۲} (رشد یابنده)؛
- ۲- ۷. سکونتگاههای با توسعه راكد^{۳۳۳} (در حال رکود)؛
- ۳- ۷. سکونتگاههای با توسعه منفی^{۳۳۴} (در حال پسرفت)؛
- مثبت، راكد و یا منفی به این معنی که آبادی برحسب:
 - شمار کارکنان؛
 - گردش کار تولید و توسعه کمی و کیفی محلهای اشتغال؛
 - توسعه کارکردهای مرکزی (فوق محلی)؛
 - توسعه زیرساخت محلی؛

- تعداد جمعیت است که رشد می یابد و یا در حال رکود یا پسرفت است. این چیزی است که در میزان و گسترش ساختمانها به چشم می خورد. تنها هنگامی که کلیه ملاکها به طور یکنواخت در یک سمت جریان پیدا کنند و برخلاف روند عمومی نگردند، می توان یک سکونتگاه را از نظر جهت گیری توسعه و در معنا و مفهوم آینده نگری به عنوان رشد یابنده، در حال رکود یا در حال پسرفت به شمار آورد. در سایر حالات که مثلاً آبادی تنها برحسب یک عامل در توسعه خود مشخص می شود و یا اینکه گرایشها همسویی ندارند، باید آبادیها را به قرار زیر مشخص کرد:

- ۱- ۱- ۷. سکونتگاه با تعداد کارکنان فزاینده^{۳۳۵}؛
- ۲- ۱- ۷. سکونتگاه با گردش کار تولید فزاینده^{۳۳۶}؛
- ۳- ۱- ۷. سکونتگاه با کارکردهای مرکزی (اساسی) فزاینده^{۳۳۷}؛
- ۴- ۱- ۷. سکونتگاه با زیرساخت محلی فزاینده^{۳۳۸}؛
- ۵- ۱- ۷. سکونتگاه با جمعیت فزاینده^{۳۳۹}؛
- ۶- ۱- ۷. سکونتگاه با اندازه و عرصه زیربنای فزاینده^{۳۴۰}.

همین امر درباره جهت گیریهای در حال رکود و پسرونده نیز صدق می کند.

- ۵- ۷ تا ۴- ۷. سکونتگاهها برحسب توسعه با نقشه و بی نقشه:
- نظیر آنچه که درباره شکل و تکوین انجام گرفت، می توان در مورد مشخص کردن توسعه سکونتگاه نیز بین توسعه های با نقشه یا با نظم و بی نقشه یا بی نظم (خودجوش) فرق گذاشت. طرح ریزی می تواند در زمینه ساخت و ساز (طرح کاربری اراضی، طرح هادی) و همچنین بر توسعه کارکردی، توسعه اندازه سکونتگاه و غیره باشد.

289. tertiary form or new form
 290. a partial desertion of the settlement
 291. partially and totally deserted settlements
 292. partially or totally deserted fields
 293. the functional development of settlements
 294. primary and secondary functions
 295. settlements with the original functions
 296. settlements with partially changed functions
 297. settlements with expanded functions
 298. settlements with reduced functions
 299. settlements with totally changed functions
 300. settlements according to chronological development
 301. epochs or periods
 302. periodisation of settlement development in historical times
 303. the early historical and early medieval period from Roman times until the end of the 8th and beginning of the 9th centuries
 304. the medieval period of land extension between the 9th and 12th/13th centuries
 305. the (late) medieval land extension and colonization period from the 13th to the 14th centuries
 306. the desertion period of late Middle Ages and early modern times (14th/15th centuries)
 307. the period of early modern time extension and colonization (16th/17th century)
 308. the industrial and post-industrial period of settlement extension
 309. early settled agricultural land (Altsiedelland)
 310. late settled agricultural land (Jungsiedelland)
 311. the early settled land (oldest settled land)
 312. the late settled land
 313. early settlement
 314. late settlement
 315. Altweiler (old-hamlet)
 316. Drubbel
 317. Rodeweiler
 318. Waldhufensiedlung
 319. Marschhufensiedlung
 320. Moorhufensiedlung
 ۳۲۱. درباره این گونه های آبادیها نگاه کنید به: ر. لویو. بنیادهای بزرگ زراعی در جهان، ترجمه دکتر محمود محمودپور، ۱۳۵۴، بخش دوم، فصل اول، مسکن روستایی، اشکال روستاها، به ویژه صفحات ۵۸ تا ۶۸ و ۱۱۱ تا ۱۱۸.
322. applied aspect and basic terms
 323. Development tendencies
 324. kinds of development (preliminary reflections for a terminological framework)
 325. the size of the working population (quantitative development of working - places)
 326. the turn - over of production (qualitative development of working - places)
 327. central functions
 328. local infra - structure
 329. growth and composition of the population
 330. growing, stagnation or decreasing (branches of) industry
 331. Settlements according to the trends of development
 332. settlements with a positive development
 333. settlements with a stagnant development
 334. settlements with a negative development
 335. settlements with a growing number of employed persons
 336. settlements with growing turn - over
 337. settlements with growing central functions
 338. settlements with growing local infra - structure
 339. settlements with growing population
 340. settlements with growing size and area

طرحریزی در بخش کارکردی معمولاً با طرحریزی در بخش ساختمان هم آیند است. از اینرو باید میان موارد زیر تفاوت گذاشت:

۷-۴-۱. سکونتگاهها با توسعه با نقشه (منظم) در زمینه های: بخش ساختاری - کارکردی؛

۷-۴-۲. نقشه مینا؛

۷-۴-۳. اندازه؛

۷-۵-۱. سکونتگاهها با توسعه بی نقشه (نامنظم) در زمینه های: بخش ساختاری - کارکردی؛

۷-۵-۲. نقشه مینا؛

۷-۵-۳. اندازه؛

در طرحریزی ناحیه ای، ما با توسعه با نقشه در بخش محلی و برپایه نقشه کاربری زمین و کاربری ساختمان، و یا به عبارت دیگر، طرح هادی و طرح ریزیهای کاربری زمین سرو کار داریم. ما همچنین توسعه با نقشه در ساخت و ساز آبادی داریم. در برابر این گونه طرح ریزیهای با نقشه است که توسعه های نامنظم، خودجوش و بی نقشه قرار دارد؛ مثل غصب آبادها به صورت فقیرآبادها در چارچوب توسعه شهرها و نظایر آن.

نگارنده امیدوار است که پژوهشگران در ایران عزیز، با انجام تحقیقات محلی به گسترش نظری و علمی روستاشناسی جغرافیایی کمک کنند.

بی نویس

262. genetic and applied aspects of settlement (the retrospective method, the retrogressive method)
 263. the genetic aspect refers to the genesis of settlements, the applied to the prognosis of the future development of settlements
 264. the applied to the prognosis of the future development of settlements and to settlement planning
 265. origin
 266. the cultural landscape
 267. the genetic viewpoint
 268. cross - sections at different times within the past
 269. sequences of strata (stratigraphy of a settlement)
 270. the time and dynamic factors
 271. criteria and terms for defining the origin of settlements
 272. size of the community (settlers)
 273. kind of economic and social community
 274. degree and kind of planning
 275. individual settlement, i.e. by a single individual or family
 276. group settlement, i.e. by a group of settlers
 277. private settlement
 278. co-operative settlement
 279. collective settlement
 280. spontaneous or unregulated settlement
 281. regulated settlement
 282. planned settlement
 283. continuous or discontinuous
 284. primary or original form
 285. secondary or developed form
 286. expanded form
 287. reduced form.
 288. deserted form

سعید بختیاری
سازمان گیاتاشناسی

آشنایی با کشورهای جهان

بوسنی و هرزگوین

کشور بوسنی توسط رودخانه های ساوا و نرتوا و شاخه های فرعی آنها آبیاری می شود. این منطقه نام خود را از رودخانه بوسنا که یکی از شاخه های رود ساوا می باشد گرفته است.

آب و هوا: بوسنی دارای آب و هوای قاره ای بوده و تابستانهای آن گرم و زمستانهای بسیار سرد دارد که اغلب باریزش برف همراه است.

جمعیت: براساس تخمین سال ۱۹۹۷ جمعیت بوسنی بالغ بر ۳،۱۲۴،۰۰۰ نفر بوده و تراکم جمعیت در هر کیلومتر مربع ۶۱/۱ نفر می باشد، که از این تعداد حدود ۳۶/۲٪ ساکن شهرها و ۶۳/۸٪ ساکن روستاها بوده اند.

توزیع سنی: به لحاظ توزیع سنی ۲۳/۴٪ افراد زیر ۱۵ سال، ۲۶/۵٪ بین ۱۵ تا ۲۹ سال، ۲۲/۸٪ بین ۳۰ تا ۴۴ سال، ۱۶٪ بین ۴۵ تا ۶۴ سال و ۱۱/۳٪ نیز بیش از ۶۵ سال سن دارند (۱۹۹۱). امید به زندگی در هنگام تولد برای مردان ۵۱/۲ سال و زنان ۶۱/۴ سال است (۱۹۹۶).

نام رسمی: جمهوری بوسنی و هرزگوین
نام بین المللی: Bosnia and Herzegovina
نام محلی: Bosnai Hercegovina

بوسنی و هرزگوین با ۵۱،۱۲۹ کیلومتر مربع مساحت در فلات بالکان و در جنوب شرقی اروپا واقع شده است. این کشور دارای ۲۰ کیلومتر خط ساحلی در دریای آدریاتیک بوده و از شرق و جنوب شرقی بایوگسلاوی و از شمال و غرب با کرواسی همسایه می باشد.

بخش عمده کشور در آلپهای دیناری با ارتفاعاتی در حدود ۴۲۶۵ متر قرار گرفته که ارتباط کشور را با خارج دشوار می سازد.

بوسنی

و ۵ عضو از صربها) تشکیل شده و انتخابات آنها هر چهار سال یکبار برگزار می شود.

فعالیت احزاب: فعالیت احزاب در بوسنی و هرزگوین آزاد است و در آخرین انتخابات پارلمانی این کشور که در سال ۱۹۹۶ برگزار گردیده این نتایج به دست آمده است: حزب ملی گرای مسلمانان ۱۹ کرسی، حزب ملی گرای صرب ۹ کرسی، حزب ملی گرای کروات ۸ کرسی، احزاب پیرو نزدیکی نژادها ۴ کرسی و دیگر احزاب ۲ کرسی.

روز ملی بوسنی برابر با اول مارس بوده و در سال ۱۹۹۲ از یوگسلاوی استقلال یافته است. این کشور علاوه بر عضویت در سازمان ملل در سازمانهای متعددی از جمله سازمان خواربار و کشاورزی ملل متحد (FAO)، بانک بین المللی ترمیم و توسعه (بانک جهانی/IBRD)، صندوق بین المللی پول (IMF)، سازمان جهانی بهداشت (WHO)، سازمان بین المللی کار (ILO)، سازمان بین المللی خطوط کشتیرانی (IMO) عضویت دارد.

کشاورزی و دامپروری: عمده ترین محصولات کشاورزی بوسنی عبارتند از: غله ۵۸۹،۰۰۰ تن، سیب زمینی ۳۴۷،۰۰۰ تن، گندم ۱۶۶،۰۰۰ تن و جو ۴۷،۰۰۰ تن. میزان صید ماهی نیز بالغ بر ۲۵۰۰ تن (۱۹۹۵) بوده است. تعداد دامهای موجود زنده و طیور شامل: گاو ۳۱۴،۰۰۰ رأس، گوسفند ۲۷۶،۰۰۰ رأس، خوک ۱۶۵،۰۰۰ رأس و ۳۸۲ میلیون قطعه جوجه بوده است.

صنایع و معادن: به خاطر جنگهای داخلی این کشور در طی سالهای ۱۹۹۲ تا ۱۹۹۵، زیر ساختهای اقتصادی این کشور به شدت آسیب دیده و در حال حاضر مراحل بازسازی خود را می گذراند. آمار موجود حاکی از آن است که تولیدات صنعتی در سال ۱۹۹۵ از جمله شامل سیمان ۱۵۰،۰۰۰ تن، فولاد خام ۱۱۵،۰۰۰ تن، آهن خام ۱۰۰،۰۰۰ تن و کک زغال سنگ ۱۰۰،۰۰۰ تن بوده است. در همین سال ۱۵۰،۰۰۰ تن سنگ آهن، ۷۵،۰۰۰ تن بوکسیت و ۲،۰۰۰ تن باریت (کنسانتره) استخراج شده است.

نیروی کار: طبق آخرین آمارهای موجود تعداد نیروی کار این

میزان تولد و مرگ و میر: طبق آمارهای سال ۱۹۹۶ میزان تولد ۷۹ نفر در هر هزار نفر، میزان مرگ و میر ۴/۱۵ نفر در هر هزار نفر، میزان مرگ و میر کودکان ۲/۴۳ نفر در هر هزار تولد و میزان جمعیت در سال ۲۰۰۰ به ۳،۰۱۲،۰۰۰ نفر و در سال ۲۰۱۰ به ۳،۲۹۰،۰۰۰ نفر خواهد رسید.

ترکیب نژادی: (۱۹۹۱) حدود ۲/۴۹٪ جمعیت را بوسنیایی ها (مسلمانان)، ۳/۳۱٪ را صرب ها و ۳/۱۷٪ را کرواتها تشکیل می دهند.

مذهب و زبان: (۱۹۹۲) ۴۰٪ مسلمان، ۳۱٪ ارتدوکس صرب، ۱۵٪ کاتولیک رومی، ۴٪ پروتستان و ۱۰٪ سایر مذاهب را تشکیل می دهند. زبان رسمی و رایج این کشور بوسنیایی، صرب و کرواتی می باشد.

پایتخت: ساریوو با ۳۶۰،۰۰۰ نفر جمعیت، پایتخت کشور بوسنی است و مهمترین شهرهای آن عبارتند از: بانیالوکا با ۱۴۳،۰۷۹ نفر، زینتسا با ۲۷،۹۶ نفر، توزلا با ۷۷۰،۸۳ نفر و موستار با ۷۵،۸۶۵ نفر جمعیت.

نوع حکومت: سیستم حکومتی بوسنی، جمهوری فدرال چند حزبی با دو مجلس قانونگذاری می باشد. مجلس سنا با ۱۵ عضو و خانه نمایندگان با ۴۲ عضو فعالیت می کنند. قوه مجریه توسط شورای ریاست جمهوری ۳ نفره اداره می شود و دو نخست وزیر مشترک نیز به عنوان رئیس وزرا انجام وظیفه می کنند. رئیس شورای ریاست جمهوری به عهده علی عزت بگوویچ رئیس جمهور منتخب مسلمانان می باشد. دور رئیس جمهور دیگر از سوی کرواتها و صربهای بوسنی انتخاب می شوند.

قانون اساسی و قوه مقننه: قانون اساسی موجود در سال ۱۹۹۵ تدوین شده و طبق آن، کشور بوسنی از دو جمهوری بوسنی-کروات و جمهوری خودمختار صربسکا تشکیل یافته است. قوه مقننه از دو مجلس قانونگذاری به نام مجلس نمایندگان با ۴۲ عضو (۲۸ عضو از جمهوری بوسنی-کروات و ۱۴ عضو از جمهوری صربسکا) و مجلس سنا با ۱۵ عضو (۵ عضو از بوسنیایی ها، ۵ عضو از کرواتها

کشور ۹۹۲،۰۰۰ نفر (۱۹۹۱) است که ۲۲٪ جمعیت کشور را در برمی گیرد و از این تعداد ۳۷٫۷٪ را زنان تشکیل می دهند. تعداد افراد بیکار در سال ۱۹۹۶ حدود ۷۵٪ نیروی کار بوده است.

واحد پول: واحد پول این کشور مارک قابل تبدیل بوسنی است و در سپتامبر ۱۹۹۸ هر ۱٫۷۵ مارک بوسنی برابر بایک دلار امریکا و هر مارک بوسنی معادل ۱۷۱۴٫۳ ریال بوده است.

میزان تولید ناخالص ملی: در سال ۱۹۹۴ تولید ناخالص ملی به ۲،۴۷۰ میلیون دلار امریکا بالغ شده و میزان سرانه آن ۷۰۰ دلار امریکا بوده است. درآمد بودجه ملی ۵۹۸،۰۰۰،۰۰۰ دلار و هزینه آن ۵۰۰،۰۰۰،۰۰۰ دلار می باشد (۱۹۹۷).

واردات: بوسنی در سال ۱۹۹۶ حدود ۱،۸۷۹،۰۰۰،۰۰۰ دلار امریکا کالا وارد نموده که عمدتاً از کشورهای کرواسی ۳۶٪، اسلوونی ۱۵٪، آلمان ۱۳٪، ایتالیا ۱۳٪ و مجارستان ۶٪ بوده است.

صادرات: در سال ۱۹۹۶ حدود ۱۷۱،۰۰۰،۰۰۰ دلار امریکا کالا از بوسنی صادر شده که بیشتر شامل کشورهای کرواسی ۳۴٪، ایتالیا ۲۶٪، آلمان ۱۶٪، اسلوونی ۸٪ و ایالات متحده ۵٪ بوده است.

ارتش: تعداد افراد ثابت ارتش در سال ۱۹۹۷ حدود ۴۰،۰۰۰

نفر بوده و همه آنها هم در نیروی زمینی خدمت می کنند.

حمل و نقل: خطوط آهن بوسنی در سال ۱۹۹۱ بالغ بر ۱۰۲۱ کیلومتر و طول راههای اتومبیل رو آن نیز ۱۶۸،۲۱ کیلومتر بوده است. در سال ۱۹۹۰ تعداد ۴۳۸،۰۸۰ دستگاه اتومبیل سواری و ۵۷۸،۵۰ دستگاه کامیون و اتوبوس نیز مشمول به کار بوده است. همچنین یک فرودگاه با پروازهای زمانبندی شده در این کشور وجود دارد (۱۹۹۷).

ارتباطات: در سال ۱۹۹۵ تعداد ۳۲۵،۰۰۰ گیرنده تلویزیونی (۹۴ تلویزیون برای هر هزار نفر) و تعداد خطوط تلفنی ۲۳۷،۸۰۰ دستگاه (۹۶ دستگاه تلفن برای هر هزار نفر) بوده است. در بوسنی ۲ نشریه روزانه چاپ می شود که تیراژ کل آنها به ۵۲۰،۰۰۰ نسخه (۱۵۰ روزنامه برای هر هزار نفر) می رسد.

بهداشت: براساس آمارهای سال ۱۹۹۶ تعداد پزشکان این کشور ۴۵۰۰ نفر (یک پزشک برای هر ۷۰۳ نفر) است و همچنین ۱۹۸۵۸ تخت بیمارستانی (یک تخت برای هر ۲۱۷ نفر) وجود داشته است.

آموزش: در کشور بوسنی آموزش رایگان و اجباری است. در سال ۱۹۸۱ نرخ باسوادی ۸۵٪ بوده که از این تعداد ۹۶٫۵٪ به مردان و ۷۶٫۶٪ به زنان اختصاص می یابد.

جدول زیر فهرست خلاصه ای از مقاطع تحصیلی بوسنی را در سال تحصیلی ۹۱-۱۹۹۰ نشان می دهد.

مقطع تحصیلی	تعداد مدارس	تعداد معلمان	تعداد دانش آموزان	نسبت دانش آموزان به معلم
ابتدائی (۷ تا ۱۴ ساله)	۲،۲۰۵	۲۳،۳۶۹	۵۳۹،۸۷۵	۲۳٫۱
متوسطه (۱۵ تا ۱۸ ساله)	۲۳۸	۹،۰۳۰	۱۷۲،۰۶۳	۱۹٫۱
آموزش عالی	۴۴	۲،۸۰۲	۳۷،۵۴۱	۱۳٫۴

گزارشی از:

سعید بختیاری
مؤسسه گیتا شناسی

نوزدهمین کنفرانس بین المللی کارتوگرافی شهر اتاوا - کانادا

* پی جویی و مشارکت در یافتن راه حل مشکلات جهانی از طریق کارتوگرافی .
* اشاعه و گسترش جهانی اطلاعات زیست محیطی ، اقتصادی ، اجتماعی و فضایی از طریق تهیه نقشه های جغرافیائی .
* ایجاد زمینه ای جهانی برای بحث در مورد نقش و وضعیت کارتوگرافی .
* تسهیل انتقال دانش و فن آوریهای نوین کارتوگرافی بین کشورها به ویژه به کشورهای در حال توسعه .
* اجرا و پیشبرد تحقیقات کارتوگرافی چند ملیتی برای حل مشکلات علمی و کاربردی .
* بالا بردن سطح آموزش کارتوگرافی در وسیعترین شکل ممکن ، به وسیله انتشارات ، سمینارها و کنفرانس ها .
* توسعه استفاده از استانداردهای فنی و حرفه ای در امور کارتوگرافی .
با توجه به اهداف ذکر شده ، کنفرانسهای دو سالانه انجمن نقش مهمی را در تبادل اطلاعات و تجربیات میان مؤسسات و شرکتهای

انجمن بین المللی کارتوگرافی در سال ۱۹۵۹ در شهر برن سوئیس با شرکت ۱۳ کشور یعنی کشورهای اتریش ، بلژیک ، آلمان فدرال ، فرانسه ، فنلاند ، ایتالیا ، هلند ، نروژ ، اسپانیا ، سوئد ، سوئیس ، انگلستان و ایالات متحده امریکا پایه گذاری شد . تا سال ۱۹۹۱ تعداد اعضای آن به ۶۱ رسید که ایران نیز در میان آنان بود . در سالهای اخیر تعداد کشورهای عضو به ۸۰ کشور رسیده است ولی تقریباً نیمی از آنان در کنفرانس اتاوا غایب بودند .

نخستین اجلاس نمایندگان انجمن با شرکت ۲۹ کشور در سال ۱۹۶۱ در پاریس برگزار گردید و انجمن بین المللی کارتوگرافی رسماً آغاز به فعالیت نمود . از آن سال تاکنون کنفرانس انجمن بین المللی کارتوگرافی بطور مرتب هر دو سال یکبار در یکی از کشورهای عضو تشکیل می شود . کنفرانس هجدهم در شهر اسلو سوئد برگزار گردید و کنفرانس بیستم نیز قرار است در سال ۲۰۰۱ در کشور چین برقرار گردد .

مهمترین اهداف تشکیل انجمن بین المللی کارتوگرافی عبارتند

از:

کارتوگرافی دولتی و خصوصی ایفا می کنند. در طی این کنفرانسها، علاوه بر ارائه مقالات تحقیقی و گزارشهای متنوع از پیشرفتهای کارتوگرافی در کشورهای مختلف، نمایشگاههای متعددی نیز از سوی کشور میزبان برگزار می گردد.

نوزدهمین کنفرانس دوسالانه بین المللی کارتوگرافی و یازدهمین مجمع عمومی انجمن بین المللی کارتوگرافی طی روزهای شانزدهم تا بیستم ماه اگوست ۱۹۹۹ با شعار «درک گذشته، پیش بینی آینده» در شهر اتاوا-کانادا برگزار گردید. مسئولان کنفرانس برای همین مدت کوتاه برنامه های فشرده و متنوعی را پیش بینی کرده بودند و میهمانان کنفرانس روزهای بسیار پرکاری را از سر گذراندند.

البته کنفرانس از روز شنبه چهاردهم اگوست با تشکیل کارگاههای آموزشی عملاً آغاز به کار کرده بود، ولی کار رسمی کنفرانس و برنامه افتتاحیه آن در روز دوشنبه شانزدهم اگوست شروع شد. برنامه های کنفرانس در مرکز شهر اتاوا و در سه مجموعه نزدیک به هم «مرکز کنگره اتاوا»، «مرکز کنفرانس دولت کانادا» و «هتل وستین» تشکیل شده بود.

در طی جلسات روزانه کنفرانس بیش از ۲۰۰ مقاله خوانده شد و علاوه بر آن حدود ۳۰۰ مقاله نیز در جلسات پوستر در معرض رؤیت بازدیدکنندگان قرار گرفت. به علت فشردگی برنامه کنفرانس طبیعتاً

استفاده و شرکت در تمامی جلسات مقدور نبود زیرا در طی روز و در سالنهای متفاوت برنامه های مختلف سخنرانی و نمایش پوستر بطور همزمان اجرا می شد ولی مجریان کنفرانس برنامه تمام سخنرانیها و جلسات پوستر را مشخص کرده بودند و بدین ترتیب تنظیم برنامه برای هر نفر به سادگی امکان پذیر بود.

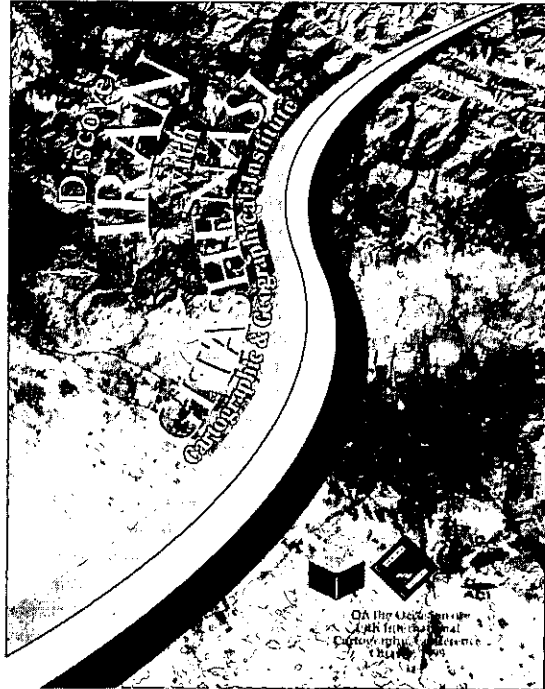
از کشور ایران، مجموعاً هفت مقاله از سوی وزارت کشاورزی، سازمان نقشه برداری، دانشگاه خواجه نصیر طوسی و دانشگاه تبریز ارائه شده بود که دو مقاله در جلسات اصلی کنفرانس قرائت شد و ۵ مقاله نیز در جلسات پوستر به نمایش گذاشته شد. مؤسسه گیتاشناسی نیز بروشور رنگی جالبی را به مناسبت برگزاری کنفرانس تهیه کرده بود که تمامی ۵۰۰ نسخه ارائه شده، در دو روز اول به اتمام رسید.

در نمایشگاه بین المللی کارتوگرافی که همزمان با این کنفرانس دایر بود، تعداد زیادی نقشه و اطلس از ۴۴ کشور جهان به نمایش گذاشته شده بود. در این نمایشگاه، علاوه بر نقشه ها و اطلسهای گوناگون، تعداد زیادی نرم افزارهای جغرافیائی نیز در معرض قضاوت بازدیدکنندگان قرار داشت. از کشور ما جمعاً ۲۶ نقشه و

اطلس ارائه شده بود که ۲۲ مورد آن متعلق به سازمان نقشه برداری کشور بود و چهارتای باقیمانده نیز به مؤسسه گیتاشناسی تعلق داشت. در میان آثار ارائه شده نقشه های چینی، ایتالیائی و کانادایی از ویژگیها و تنوع خاصی برخوردار بود. همینطور نمایشگاه ویژه ای نیز تحت عنوان «نقشه های تاریخی کانادا» ترتیب یافته بود که سیر تحولات کارتوگرافی کانادا را از بدو پیدایش در قرن شانزدهم و شکل گیری تا امروز به نحو مطلوبی نشان می داد.

یکی از مهمترین برنامه های کنفرانس، برگزاری نمایشگاه بازرگانی بود که در آن آخرین تحولات و اختراعات مربوط به فن آوری، تولیدات و خدمات در رشته کارتوگرافی را عرضه می کرد. بخش عمده این نمایشگاه مربوط به فعالیتهای سازمانها و مؤسسات دولتی نظیر مؤسسه های جغرافیائی ملی و منطقه ای از سراسر جهان بود و بیشتر به نحوه استفاده از سیستم های اطلاعات جغرافیائی در کارتوگرافی پرداخته بود.

علاوه بر برنامه های رسمی کنفرانس، برنامه های متعدد تفریحی و بازدید از نقاط مختلف نزدیک به شهر و همچنین نقاط دیدنی شهر اتاوا، هم در روزهای قبل از کنفرانس و هم در روزهای پس از کنفرانس برقرار بود، که جالبترین آن بازدید از آبشار زیبای نیاگارا واقع در مرز کانادا و ایالات متحده بود. همچنین در طی روزهای برگزاری نمایشگاه نیز بازدیدهایی از چند مرکز جغرافیائی

و کارتوگرافی از جمله سرویس آبنگاری کانادا، مرکز GIS شهرداری اتاوا، آرشیو ملی کانادا، مرکز اطلاعات توپوگرافی، مرکز سنجش از دور کانادا و ژئوماتیک وزارت دفاع کانادا صورت گرفت. مطابق معمول کنفرانسهای قبلی، نمایشگاهی نیز از آثار نقاشی و نقشه های کودکان به نمایش گذاشته شده بود و جایزه باربارا پتینیک نیز به کودکانی از چند کشور منجمله یونان و ایتالیا تعلق گرفت. علاوه بر آن برای کودکانی که همراه والدین خود از کشورهای مختلف به کنفرانس آمده بودند نیز برنامه های گوناگون تفریحی و بازدید از موزه ها و محللهای دیدنی اجرا شد.

در مراسم پایانی کنفرانس که در روز بیست و یکم اگوست برگزار شد، پرچم ویژه کنفرانس به هیئت نمایندگی جمهوری خلق چین، که وظیفه برگزاری کنفرانس بیستم را در سال ۲۰۰۱ به عهده دارد، واگذار شد. در این مراسم همچنین جوایزی چند، به قید قرعه به برخی شرکت کنندگان در مراسم اهدا شد. کشور چین نیز چند جایزه در نظر گرفته بود که جایزه ویژه آن که یک تور ۸ روزه در کشور چین بود به نگارنده این سطور تعلق گرفت.

معرفی کتابهای جدید جغرافیایی

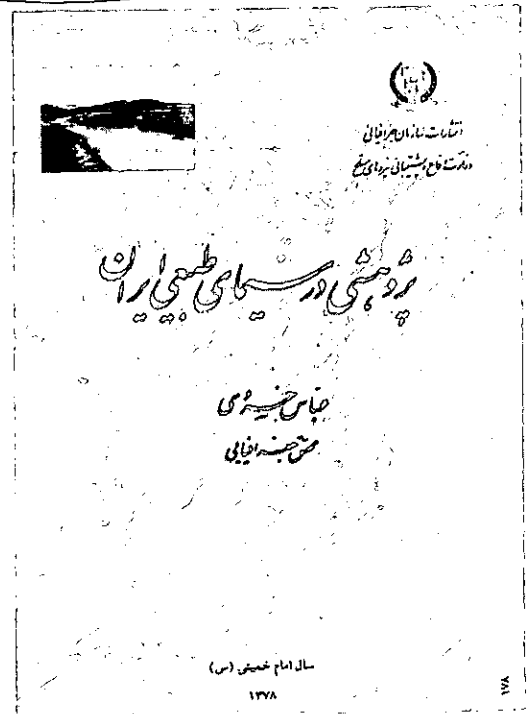
منصور ملک عباسی

این کتاب در ۱۱۶ صفحه همراه با تعدادی عکس، نمودار، جدول و نقشه به قیمت ۲۰۰۰ ریال انتشار یافته است. کتاب حاضر شامل ۶ بحث کلی و عمدتاً تحقیقی است که تحت عناوین ششگانه مطرح شده است:

- ۱- مورفودینامیک بادی و شکلهای ناشی از آن در منطقه کاشان
 - ۲- یادداشتی بر ژئومورفولوژی چاله ساقند در استان یزد
 - ۳- مانگرو - زینت بخش جزیره قشم
 - ۴- گل فشان لندفرمی دیدنی در بخش ساحلی دریای عمان
 - ۵- پژوهشی در زمینه ژئومورفولوژی صحرائی در دره ایبانه
 - ۶- تجزیه و تحلیل بادهای کاشان و بکارگیری نتایج آن در امر تثبیت ماسه های روان
- مطالعه کتاب فوق به کلیه دانشجویان رشته جغرافیا و زمین شناسی توصیه می گردد.

تازه هایی درباره: عکسبرداری هوایی و فتوگرامتری تحلیلی

تألیف: گروهی از مترجمین و نویسندگان متخصص
انتشار: سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح
تاریخ انتشار: ۱۳۷۸
تعداد صفحات: ۲۷۱ صفحه همراه با تصویر، جدول و نمودار و به قیمت ۵۰۰۰ ریال

پژوهشی در سیمای طبیعی ایران

تألیف: عباس خسروی
ناشر: سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح
تاریخ انتشار: ۱۳۷۸

پیشرفت علوم پیدایش و تکامل فن آوری جدید باعث گردیده که روشها همواره در تغییر و تحول باشند و در نتیجه نیاز به منابع تحقیقی جدید امری مسلم می باشد. یکی از گامهای مؤثر که می تواند در راستای ارتقاء کیفی نقشه برداری اعم از فعالیت های آموزشی و

تازه یابی درباره:

عکسبرداری هوایی

و فتوگرامتری تحلیلی

سال امام خمینی (س)

۱۳۷۸

۱۳۲

هوا هر دو محیطی متحرک هستند، عبور دادن و به مقصد رساندن جسمی متحرک در آنها نیاز به علم ناوبری دارد. این علم ابتداء از هدایت کشتیها در دریا بوجود آمده و لذا نام ناو روی آن مانده است و بدین جهت «ناوبری هوایی» مبین هدایت هواپیما در هوا می باشد. کتاب حاضر در ۹ فصل بشرح زیر آمده است:

فصلهای اوّل تا سوم شامل زمین و مختصات نقاط واقع بر آن، تصویر نقشه و پارامترهای پرواز در ناوبری است. فصلهای چهارم و پنجم به مبحث ترسیم، و باد پرداخته و فصلهای ششم تا نهم مشتمل است بر رایانه ناوبری، روش اجرای پروازهای معهود، محاسبات گردش در پرواز و محاسبات عکسبرداری است.

مطالعه این کتاب به همه علاقمندان علوم ناوبری توصیه می شود.

تکنیک های پیشرفته نقشه برداری

تألیف: مهندس مهدی مدیری

انتشار: سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح

تاریخ انتشار: ۱۳۷۸

تعداد صفحات: ۱۱۰ صفحه همراه با تصویر، جدول و نمودار به قیمت ۳۰۰۰ ریال

در بین دانشهای بشری، علوم و فنون کاربردی ارتباطی هماهنگ و منطبق بر کارکردها و دستاوردهای علمی دارند. ابزار و فن آوری، تکنیکها و شیوه های جدید زمینه ساز تحولات بنیادی در این دسته از

تکنیکهای پیشرفته نقشه برداری

مهدی مدیری
مؤلف

علوم است. علوم و فنون مهندسی نقشه برداری از جمله این دانشها می باشد که پیوند بسیار گسترده ای با فن آوری جدید و تکنیک های پیشرفته دارد.

مجموعه حاضر، مقدمه کوتاهی است از تکنیک های پیشرفته نقشه برداری که دفتر اوّل آن قبلاً تحت عنوان «اشاره ها در زمینه مهندسی نقشه برداری، دورسنجی و علوم جغرافیایی» ارائه گردید و

اصول ناوبری هوایی عمومی و خصوصی برای پروازهای نقشه برداری

تألیف: مهندس غلامرضا دل افکاران

انتشار: سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح

تاریخ انتشار: ۱۳۷۶

تعداد صفحات: ۲۱۹ صفحه همراه با نمودار و جدول به قیمت ۵۰۰۰ ریال

در مقدمه این کتاب می خوانیم:

ناوبری علم هدایت متحرکی در یک محیط متحرک دیگر است. همانند هدایت کشتی در دریا و یا هدایت هواپیما در هوا که دریا و

اینک دفتر دوم با عنوان «تکنیک های پیشرفته نقشه برداری» و سرآغازی به طرح نکته ها، تحقیقات و نقطه نظرات سازنده و قابل بحث و بررسی مهندسی نقشه برداری دورسنجی و علوم جغرافیایی است، برخی از عناوین کتاب مذکور عبارتست از:

تجزیه و تحلیل آماری و مدل سازی - اتوماسیون در کارتوگرافی - مدل سازی کارتوگرافی

جزالیزه کردن داده های جغرافیایی - تحول در سیستم های عکسبرداری و ناوبری هوایی - سیستم های فتوگرامتری تحلیلی و سیستم تعیین موقعیت جهانی GPS.

اخبار جغرافیایی

مهدی چوبینه

گروه جغرافیای دفتر برنامه ریزی و تألیف کتب درسی ضمن تشکر از کلیه همکارانی که اخبار فعالیتهای خود را ارسال داشته اند از گروههای آموزشی جغرافیا در سطح استانها و شهرستانها و مناطق و همچنین گروههای آموزشی جغرافیا در دانشگاهها دعوت می نماید گزارشهای مربوط به فعالیتهای مهم در گردهمایی های جغرافیایی خود را در کلیه دوره های تحصیلی و همچنین ابتکارات و نوآوریهای آموزشی همکاران را جهت معرفی در این بخش به آدرس مجله رشد جغرافیا ارسال نمایند.

راهنمایی استان قزوین:

اداره کل آموزش و پرورش استان قزوین طی نامه ای به یک نسخه از گزارش بازدید علمی اجرا شد توسط دبیران جغرافیای دوره راهنمایی این استان را به دفتر مجله ارسال داشته اند. برابر این گزارش بازدید علمی در اجرای سرفصلهای دوره آموزشی دبیران جغرافیا در روز جمعه ۷۸/۷/۲۳ در مسیر شهر قزوین تا دریاچه اوان برگزار شده است. در این بازدید علاوه بر حضور کارشناسانی از گروه جغرافیای دفتر برنامه ریزی آقایان حسین اینانلو سرگروه جغرافیا استان و ایرج نوری و خانم فاطمه شهریار اعضای گروه جغرافیای استان نیز حضور داشته اند گزارش ارسال می شود که بسیار مبسوط نیز تهیه شده است شامل: ۱- مشخصات کلی مسیر ۲- اهداف جزئی بازدید علمی ۳- وسایل مورد استفاده در بازدید علمی ۴- ایستگاههای توقف

● برگزاری دوره آموزش ضمن خدمت پیش دانشگاهی در مازندران

با پایان یافتن آموزشهای مدرسین جغرافیا انتظار می رفت گزارش های متعددی از برگزاری دوره های ضمن خدمت واصل شود یکی از این گزارشها مربوط به دوره ای در استان مازندران است. در پی اجرای طرح آموزش ضمن خدمت دبیران جغرافیای دوره پیش دانشگاهی یک دوره کلاس ۶۰ ساعته از اول لغایت هشتم شهریور ماه سال جاری توسط دایره ضمن خدمت اداره آموزش و پرورش آمل با حضور دبیران شهرستانهای آمل، بابل، محمودآباد و نور در محل دبیرستان نمونه این شهرستان تشکیل گردید و در پایان این دوره نیز مقدمات بازدید علمی یک روزه از مسیر جاده هزار (آمل تا امام زاده هاشم) فراهم شد. با عنایت بخشیدن به آموخته های تئوری و بررسی چشم اندازهای طبیعی و انسانی ایستگاههای متعدد این مسیر دبیران شرکت کننده در این دوره یک روز پرتلاش و مفید را سپری نمودند و در پایان با ارائه گزارش بازدید علمی خود مؤکداً از مسئولین محترم ادارات آموزش و پرورش شهرستانها و مناطق درخواست نمودند تا ترتیبی اتخاذ نمایند که دبیران این رشته بازدیدهای سالانه ای از پدیده های مختلف جغرافیایی استان محل خدمت خود به عمل آورند.

● بازدید علمی دبیران جغرافیای دوره

که از قبل مشخص شده است ۵- گزارش مشروح فعالیتها در هر یک از ایستگاهها ۵- گزارش مراحل مختلف اندازه گیریهای به عمل آمده ۶- تحلیل‌های جغرافیایی از پدیده‌های مشاهده شده و ... سایر اطلاعات بسیار جالب می‌باشد متأسفانه در این گزارش فاقد نمونه‌ای از کروکی مسیر و تصاویری از بازدیدکنندگان بود که انشا ... در گزارشهای آتی تکمیل خواهد شد.

● جلسه توجیهی دبیران و سرگروه‌های علوم اجتماعی استان یزد:

اداره ضمن خدمت آموزش و پرورش استان یزد در روزهای پنج شنبه و جمعه ۶ و ۷ آبان ماه سال جاری در محل پژوهشگاه معلم یزد اقدام به برگزاری جلسه توجیهی دو روزه ای نموده است. در این دوره آقایان دکتر جواد عباسی کارشناس مسئول گروه تاریخ و منصور ملک عباسی کارشناس گروه جغرافیا شرکت داشتند و به معرفی اهداف و رویکردهای کتب درسی تاریخ و جغرافیای دوره راهنمایی پرداختند. در پایان نیز جلسه پرسش و پاسخ برگزار شد.

● برپایی جلسات علمی در دفتر برنامه ریزی و تألیف کتب درسی:

گروه جغرافیای دفتر برنامه ریزی و تألیف کتب درسی در دور جدید گزارشهای علمی به عنوان اولین گروهی پیشقدم شد تا مبانی دانش جغرافیا و رویکردهای آموزشی مورد نظر خود را در جلسه ای در روز شنبه ۷/۹/۷۸ با سایر کارشناسان این دفتر در میان گذارد. آقای سیاوش شایان درباره سرفصلهای زیر در برنامه ریزی درس جغرافیای قبل از دانشگاه صحبت کردند:

«رویکردهای آموزشی و ملاحظات طراحی برنامه درسی جغرافیا»

- ۱- تفاوت برداشتها از درس جغرافیا
- ۲- ماهیت ویژه جغرافیا بین علوم
- ۳- نکات قابل توجه در آموزش جغرافیا
- ۴- جایگاه ویژه جغرافیا در جدول درسی مدارس جهان
- ۵- مروری کلی بر آموزشی جغرافیا در ایران
- ۶- برنامه جدید آموزش جغرافیا در ایران:

- نیاز به تغییر
- تشکیل شورای برنامه ریزی درسی جغرافیا
- تشخیص نیازها و انتظارات برنامه ریزان درسی جغرافیا از دانش آموزان
- انتخاب مدل برنامه ریزی
- انتخاب رویکرد
- استخراج اهداف کلی آموزش جغرافیا
- معیارهای تشخیص مفاهیم و موضوعات جغرافیایی
- استخراج توانایی‌های مورد انتظار از دانش آموزان در سه حیطه
- تجزیه اهداف کلی به اهداف جزئی و تقسیم آنها به مقاطع مختلف تحصیلی

- ترسیم و تکمیل جداولی وسعت و توالی مفاهیم و موضوعات برای سه مقطع تحصیلی
 - روشهای پیشنهادی یاددهی - یادگیری در جغرافیا
 - تبیین روشهای ارزشیابی از برنامه درسی جغرافیا
 - تعیین عوامل موثر در موفقیت برنامه
- ۷- تدوین راهنمای برنامه های درسی جغرافیایی دوره های مختلف تحصیلی

- ۸- اشاعه برنامه درسی
 - ۹- اعتبار بخشی برنامه درسی
 - ۱۰- تشخیص اولویتها در مقاطع مختلف تحصیلی
 - ۱۱- مراحل تألیف کتاب جغرافیای (۱)
 - ۱۲- محتوای کتاب جغرافیای (۱)
 - ۱۳- نظر سنجی نسبت به محتوای کتاب جغرافیای (۱)
 - ۱۴- آموزش دبیران
 - ۱۵- تغییر در جدول برنامه های درسی مقطع متوسطه و تاثیر آن برنامه درسی با توجه به مدل فرایندی برنامه ریزی
 - ۱۶- مراحل تدوین جغرافیای (۲)
- این جلسه دو ساعته با پرسش و پاسخ کارشناسان ادامه یافت و با جمع بندی آقای دکتر ملکی مدیرکل دفتر برنامه ریزی و تألیف پایان یافت.

● برگزاری دوره آموزش جغرافیا برای دبیران متوسطه شهرستان ابهر:

مدرس گرامی جغرافیا خانم مهوش قزوینی طی گزارش خبر مربوط به دوره آموزشی دبیران جغرافیای شهرستان ابهر از استان زنجان را ارسال نموده اند که با شرکت دبیران ابهر، خرمدره، هیوج و صائین قلعه برگزار شده است. این دوره از تاریخ ۲/۱۱/۷۸ تا ۶/۱۲/۷۸ در روزهای جمعه و تعطیلات طول هفته برگزار شده است. اهداف کلی از برگزاری دوره در مورد نقد و بررسی فصول مختلف کتاب جغرافیا (۱)، روشهای فعال آموزش نوین (روش پرسش و پاسخ، ایفای نقش، روش مطالعه موردی، روش ایده ها و افکار آتی و روشهای مباحثه و آموزش از طریق فیلم و ...) طراحی ارزشیابی بوده است. بخشی از آموزشهای این دوره از طریق فیلم کلاسهای دوره تابستانی سال ۷۷ در ایلام انجام گرفته است. همچنین این دوره یک برنامه فعالیت‌های میدانی داشته که از ایستگاه هواشناسی و روستای چرگر بازدید داشته اند. این گزارش ضمائم را نیز به همراه دارد از جمله کروکی مسیر ابهر- چرگر، گزارش بازدید علمی، مشخصات ایستگاه هواشناسی خرمدره و ادوات آن، مشخصات روستای چرگر، تصویری از چشم انداز روستای چرگر، کروکی ابنیه و تأسیسات مسیر مورد بازدید می‌باشد. گروه جغرافیای دفتر برنامه ریزی و تألیف کتب درسی برای خانم قزوینی و کلیه همکارانشان آرزوی موفقیت هر چه بیشتر را دارد.

● برپایی نمایشگاه و گردهمایی علمی - آموزشی در منطقه (۱) تهران:

همکار پر تلاش و دیرینه مجله رشد جغرافیا سرکار خانم آتر همای صالحی گزارش مبسوطی از چگونگی برپایی گردهمایی علمی - آموزشی و نمایشگاه آثار دانش آموزی را ارسال داشته اند. در این گردهمایی علاوه بر ارائه نمایشگاههای استانی، الگوهای برتر تدریس در منطقه نیز اجرا شد. این گردهمایی با نگاهی به جغرافیای کاربردی و با تأکید بر بلاای طبیعی، ایرانگردی در روزهای ۱۰ تا ۱۲ اسفندماه ۱۳۷۸ در محل مرکز پیش دانشگاهی شهید بهشتی منطقه (۱) آموزش و پرورش تهران برپا شد. مدعوین و سخنرانان این گردهمایی آقای صفری نیا معاونت محترم آموزش و پرورش منطقه یک تهران، آقای مهندس جزایری مدیر کل ستاد حوادث غیر مترقبه و دبیر کمیته ملی کاهش اثرات بلاای طبیعی، آقای دکتر علیجانی عضو هیئت علمی دانشگاه تربیت معلم تهران و سردبیر مجله رشد آموزش جغرافیا، آقای مهندس قدمی مسئول سازمان امداد هلال احمر جمهوری اسلامی ایران و خانم دکتر کیانپور اتابکی عضو کمیته فرعی بهداشت و درمان کمیته بلاای طبیعی بودند که موضوعاتی مانند مخاطرات طبیعی، جغرافیای کاربردی، امداد و نجات در زمان وقوع سوانح طبیعی، بهداشت محیط، درمان و پیشگیری در زمان وقوع بلاای طبیعی ارائه کردند. در روزهای ۱۱ و ۱۲ اسفندماه این نمایشگاه مورد بازدید دانش آموزان دبیرستانها و مراکز پیش دانشگاهی دخترانه و پسرانه قرار گرفت. مؤسسه صاحب، مؤسسه بین المللی زلزله، سازمان امداد هلال احمر جمهوری اسلامی ایران در این نمایشگاه غرفه هایی را به خود اختصاص داده بودند که بسیار مورد استقبال قرار گرفت. در غرفه های ایرانشناسی این نمایشگاه علاوه بر نقشه ها و ماکتها، صنایع دستی، محصولات کشاورزی، لباس محلی، کتب و سبک ابنیه استانهای مازندران، یزد، خوزستان، لرستان، آذربایجان غربی، فارس و اصفهان به نمایش گذاشته شده بود. در این نمایشگاه همچنین فیلمهایی از زلزله ترکیه، سیل استان هرمزگان، اکوسیستم های طبیعی و دیدنیهای منطقه یک تهران به نمایش درآمد. مجله رشد آموزش جغرافیا ضمن تشکر از این همکار گرمی و زحمت کش برای ایشان و همکارانشان آرزوی توفیق هر چه بیشتر داشته و امیدوار است از تجارب ایشان در برنامه های آموزش جغرافیا در دفتر برنامه ریزی و تألیف کتب درسی بیشتر استفاده نماید.

اشاره شده است و در ادامه تجهیزات اتاق جغرافیا در دبیرستان سید قطب شهرستان بانه را بیان می دارد از جمله وسایلی که در این اتاق موجود است عبارتست از:

- ۱- انواع مدل های فیزیکی
 - ۲- نقشه های برجسته نما
 - ۳- تابلوهای الکتروسیکی
 - ۴- هنرهای دستی دانش آموزان
 - ۵- نقشه های تهیه شده توسط دانش آموزان
 - ۶- تحقیقات موردی انجام شده توسط دانش آموزان
- مجله رشد آموزش جغرافیا ضمن آرزوی توفیق برای همکار گرمی در کردستان و آرزوی راه اندازی اتاقهای جغرافیا در سایر مناطق و استانهای کشور، امیدوار است تا اخبار مربوط به نوآوری ها و خلاقیت های دانش آموزان در این اتاقها را دریافت نماید. زیرا طراحی و راه اندازی اتاقهای جغرافیا اولین گام از مراحل است که منجر به بروز استعداد های معلمان و دانش آموزان علاقه مند خواهد شد و نباید آن را هدف قرار داد.

اتاق جغرافیا در آبادان

نامه صمیمی و پر مهر همکار ارجمند سرکار خانم زهرا ارزجانی به دفتر مجله رشد واصل شد. این همکار زحمت کش با صداقت تمام مشکلات موجود بر سر راه آموزش جغرافیا در محل خدمت خود را بیان داشته و اشاره نموده است که با همکاری دانش آموزان و همکار دیگرشان خانم الهام بنهانی اتاق جغرافیایی در دبیرستان دخترانه نرگس شهر آبادان راه اندازی نموده اند. مجله رشد آموزش جغرافیا ضمن آرزوی توفیق برای همکاران محترم جغرافیا در آبادان در انتظار دریافت اخبار نوآوری ها و خلاقیت های دانش آموزان آبادانی از این اتاق خواهد بود.

اتاق جغرافیای مدارس در استان کردستان

اداره کل آموزش و پرورش استان کردستان طی نامه ای مقاله «اتاق جغرافیا از تئوری تا واقعیت» را که آقای محمدرضا قدری آن را تهیه کرده اند به دفتر برنامه ریزی و تألیف کتب درسی ارسال نموده است. این مقاله که گزارش گونه ای از وضعیت آموزش جغرافیا در آن استان را در خود دارد در واقع چگونگی راه اندازی اتاق جغرافیا در شهرستان بانه را ارائه می نماید. در این خبر

- امتیازات اتاق جغرافیا
- وسایل مورد نیاز تشکیل و تکمیل اتاق جغرافیا

جغرافیای طبیعی دریاها و سواحل:

مهدی چوبینه

انتهایی نیز فهرست اشکال و منابع و مأخذ بکار رفته در تألیف کتاب اشاره شده است.

کالبدشکافی کتاب جغرافیای طبیعی دریاها و سواحل: در بخش پیشگفتار، مترجم ضمن اشاره به اهمیت مطالعات محیط‌های دریایی، شرح مختصری از چگونگی شکل‌گیری و انگیزه مترجم برای ارایه این کتاب آمده است و در همین بحث با اشاره به اینکه برای اولین بار دانشجویان اولین دوره دکتری جغرافیای طبیعی در دانشگاه‌های تهران از آن استفاده نموده‌اند، خاستگاه برخی از مطالب ارایه شده از سوی برخی از آن دانشجویان مشخص می‌گردد.^۱

مترجم برای معرفی مؤلف در این بخش اشاره می‌کند که: «مؤلف این کتاب استاد و مدیر گروه آموزشی جغرافیا در انستیتوی جغرافیا در دانشگاه اِسِن آلمان و در حال حاضر نایب رییس کمیسیون سیستم‌های ساحلی جامعه بین‌المللی جغرافیاست».^۲ در قسمت پیشگفتار مؤلف، آنچه از مطالب ارایه شده به دست می‌آید آنست، که کتاب حاضر کتاب درسی مدارس عالی در آلمان بوده و به جهت کمبود منابع آموزشی تهیه شده است «در دهه‌های اخیر، در منابع جغرافیایی به زبان آلمانی، صرف نظر از بعضی موارد استثنایی، عمدتاً به دریاها و سواحل کمتر توجه شده است.

... تقریباً ۲ الی ۲/۵ درصد انتشارات جغرافیایی سال‌های اخیر درباره جغرافیای دریاها و سواحل است. به ندرت در مدارس عالی متعدد موجود، در خصوص وضعیت جغرافیایی این فضای ارزشمند بحث می‌شود. این کتاب کوچک سعی دارد کمبود فوق را تا اندازه‌ای جبران کند.»

این موضوع در میان ادبیات جغرافیایی در زبان فارسی نیز مصداق

سازمان سمت (سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهی) سی و پنجمین اثر جغرافیایی را با عنوانی جدید و متفاوت به جامعه جغرافیدانان ایران عرضه داشت. عنوان اثر به گونه‌ای است که خواننده سخت گیر و مشکل‌پسند را کمتر جذب می‌نماید. با این حال به دلیل عدم غنای ادبیات جغرافیایی به زبان فارسی، هر کتابی در این رشته ارزش یکسبار خواندن را خواهد داشت. کتاب «جغرافیای طبیعی دریاها و سواحل» نوشته ایتروکلنات است که دکتر محمدرضا ثروتی آنرا ترجمه کرده است. با توجه به اینکه یکی از وظایف مجله رشد آموزش جغرافیا معرفی کتب جدیدالتألیف در این رشته به همکاران محترم است در این بخش سعی شده است اطلاعات کامل‌تری در اختیار خوانندگان محترم قرار گیرد.

کتاب جغرافیای طبیعی دریاها و سواحل شامل پیشگفتار مترجم، پیشگفتار مؤلف و چهار فصل می‌باشد که فصل اول آن با عنوان «جغرافیای دریاها و سواحل» به تاریخچه این علم، محدوده وظایف و حدود موضوع مورد مطالعه و جایگاه این علم در میان علوم مجاور می‌پردازد.

فصل دوم با عنوان «تقسیم‌بندی، شکل و توان بالقوه فضاهای دریایی» شرحی مبسوط از اطلاعات جغرافیای آنها عرضه می‌دارد. فصل سوم، با عنوان «سواحل و شکل‌گیری آنها»، عمدتاً بررسی سواحل را دربر دارد و در سطحی کاملاً متفاوت نسبت به سایر بخش‌های کتاب اطلاعات ذی‌قیمتی را ارایه می‌کند.

و فصل چهارم که در واقع جمع‌بندی و نتیجه‌گیری مطالب قبلی است با عنوان «دورنمای کلی: دیدگاه‌های جغرافیای فرهنگی و اقتصادی فضاهای دریایی و سواحل» مطرح شده است، در بخش

دارد به طوری که تنها منبع موجود در زبان فارسی که به بحث مورد نظر می پرداخت کتاب با ارزش «جغرافیای آب ها، اقیانوس ها، دریاها، دریاچه ها»^۲ بود و گاهی نیز در میان سایر نشریات مربوط شاهد جستارهایی در این زمینه بودیم.^۴ از این رو تولد این اثر علاوه بر غنای هر چه بیشتر ادبیات آموزشی جغرافیا در ایران، در رفع تنگنای مذکور نیز مؤثر می باشد. اگرچه بی انصافی است فصل دهم از کتاب ژئومورفولوژی و مدیریت محیط را با عنوان «محیطهای ساحلی» را نادیده انگاریم.^۵

فصل اول: جغرافیای دریاها و سواحل: در این فصل با نگاهی به تاریخچه این علم، پیشینه ای جامع از روند مطالعات جغرافیای دریاها ارایه شده است که می تواند به عنوان مرجع مورد استفاده قرار گیرد و ضمن برشمردن فهرستی از این مطالعات، نگرش آموزشی این موضوعات را نیز معرفی نماید. «شهر گوتینگن سومین محل دانشگاهی با گرایش های دریاشناسی است که در آن واپیس، واگنر و میناردوس جغرافیا و دریاشناسی را برای مدت طولانی در هم ادغام کرده بودند... پژوهش ها به طور مشخص بر جغرافیای طبیعی (ناهمواری های کف دریا، جریان های دریایی، یخ دریا و آب و هواشناسی دریایی) متمرکز شده بود. اما موضوعات جغرافیای انسانی نیز همواره بررسی می شد. بنادر، حمل و نقل دریایی و شیلات در اولویت قرار داشتند. ادغام دو دانش جغرافیا و دریاشناسی در کتاب های درسی نیز انعکاس یافته است... این تداوم ارتباط ظاهری نباید این واقعیت را تحت الشعاع قرار دهد که با تخصصی تر شدن علوم دریایی و مطالعات مربوط به خشکی از دهه ۱۹۲۰، رابطه تنگاتنگ و پربار بین جغرافیا و دریاشناسی، به تدریج کمتر و کم رنگ تر شد.»^۶

و یا در جای دیگر اشاره می کند که «امروزه تحقیقات دریایی به شکل یک حوزه پژوهشی چندرشته ای درآمده است که در آن پژوهش های فیزیکی- شیمیایی، ژئوفیزیکی، زمین شناسی، هواشناسی، زیست شناسی و جغرافیایی و نیز رشته های حقوق، اقتصاد و فنی با یکدیگر تلاقی می کنند.»^۷ و سپس نگاه جغرافیدانان و سیر تکاملی مطالعات آنان را مورد توجه قرار می دهد. «برخلاف دریاها ی آزاد، سواحل، توجه بیشتر جغرافیدانان را به خود معطوف داشتند و هنوز پژوهش های بین المللی در این باره ادامه دارد. با اینکه در این زمینه مطالعات انفرادی متعددی انجام شد و... تمرکز پژوهش در حوزه جغرافیای طبیعی، به طور عمده بر ژئومورفولوژی ساحلی است. والتین در سال ۱۹۵۲ برای اولین بار سعی کرد نظام پیچیده

سواحل دنیا را دریابد.^۸ ... اخیراً جغرافیا با استفاده از جنبه های سنجش از دور و گسترش حق استفاده از دریا و اقتصادی تر شدن آن، دوباره علاقه شدیدی به دریاها و سواحل نشان داده است ولی هنوز هم دریاها آخرین و بزرگترین و به طور عمده، تحقیق نشده ترین مناطق طبیعی کره زمین هستند که هر روز بیش از پیش به تصرف آدمی درمی آیند و بر گستره بهره برداری از آنها افزوده می شود»^۹ در بحث محدوده و ظایف به یک نگاه فلسفی متمایز در مطالعات جغرافیایی یعنی الگوی فضایی اشاره می کند و تفاوت دیدگاهی را در جغرافیا و علوم مجاور به خواننده منتقل می نماید. «جغرافیای دریاها و سواحل از سایر علوم دریایی، بویژه به دلیل تأکید آن بر الگوی فضا، متمایز می شود. اقیانوس شناسی یا دریاشناسی (طبیعی) عمومی یک علم تحلیلی بنیادی است که ویژگی های فیزیکی و شیمیایی آب دریا را بررسی می کند، فرایند تبدیل انرژی و پدیده های ناشی از آن مانند جریان ها، امواج و جزر و مد را تحلیل می کند و مورفولوژی کف دریا را شامل می شود (دیتریش ۱۹۵۹ و دیتریش و کاله ۱۹۶۵). دریاشناسی به معنای وسیع تر، زمین شناسی دریایی و زیست شناسی دریایی را نیز دربرمی گیرد. نمود فضایی مطالبی که در دریاشناسی به آنها پرداخته می شود مبانی اصولی جغرافیای دریاها و سواحل است که در پژوهش های بنیادی دریاشناسی به معنی واقعی، فقط به مقدار کمی قابل بررسی هستند... مبانی کار عبارت است از: عناصر مشاهداتی، اشکال و نمودهای فضایی و الگوی پراکنندگی. ساده ترین بخش نشان دادن روابط علی بین آنهاست. با شناخت روابط بین عناصر می توان به بافت های تأثیر گذرانده پیچیده ای به عنوان بخشی از نظام پی برد و نیز تأثیرات اقتصادی انسان و دیگر دخالت های او را در نظر داشت.»^{۱۰}

در بخش جایگاه این علم، کتاب اشاره می کند که رشته جغرافیای دریاها رشته ای مستقل است. زیرا شیوه نگرش مقایسه ای و تمایز فضایی و دیدگاه ناحیه ای آن به همراه ادغام مطالعات مربوط به فعالیت های انسانی و بررسی روابط سیستم به صورت یک نگرش سیستمی آن را از سایر رشته های مجاور خود متمایز ساخته است. در این مورد آمده است که: «جغرافیای دریاها که تا آغاز این قرن هنوز ترکیبی ولی با تأکید واضح بر جغرافیای طبیعی بود، امروزه به دلیل پیشرفت بسیار علم، به ندرت به طور کامل بررسی می شود. بخش های مختلف این علم، اغلب هنوز در حاشیه و جزو رشته های جغرافیای عمومی هستند.

به این ترتیب، ژئومورفولوژی اجمالاً سواحل و به طور فزاینده‌ای شکل کف دریا را مطالعه می‌کند (لویی و فیشر ۱۹۷۹)، جغرافیای آب‌ها، آب دریا و ویژگی‌های آن و نیز شبکه آب‌های خشکی‌ها را بررسی می‌کند و یخچال‌شناسی به ندرت مورد مطالعه قرار گرفته است. بنادر و حمل و نقل دریایی در جغرافیای حمل و نقل بررسی می‌شود (بسی در ۱۹۶۷ و فوپل ۱۹۸۰) و در بنادر به عنوان مکان‌های صنعتی و مراکز خدماتی، همزمان در جغرافیای اقتصادی مورد مطالعه قرار می‌گیرد. (بوش ۱۹۶۰ و فوپل ۱۹۷۵)

... همانطور که در جغرافیا، تداخل فضایی و موضوعی بین رشته‌های معینی وجود دارد، بین پژوهش‌های دریایی و تقریباً تمام علوم زمین و طبیعی نیز همپوشی وجود دارد. بدین ترتیب جغرافیای دریاهای و سواحل طیف گسترده‌ای از علوم را با گرایش به موضوع دریا دربرمی‌گیرد و موضوع مورد مطالعه آن با تعداد بسیاری از علوم طبیعی و همین‌طور رشته‌های علوم انسانی، مانند علوم حمل و نقل، حقوق و اقتصاد، مرتبط است. یک نوع استقلال موضوعی در این مجموعه برای جغرافیای دریاهای و سواحل به چشم می‌خورد که نگرش تحلیل نظام اکولوژیکی و طیف‌های پژوهشی‌ای است که به تمایزات فضایی اشاره دارند.^{۱۱}

فصل دوم: تقسیم‌بندی، شکل و توان بالقوه فضاها در دریایی: در این فصل که ۸۰ صفحه از کتاب را به خود اختصاص داده است، عناوینی بدین شرح اشاره شده است:

- مقدمه‌ای بر جغرافیای طبیعی فضاها در دریایی

- تقسیم‌بندی فضاها در دریایی

- توپوگرافی و مورفولوژی کف دریا با زیرعنوان‌های:

- مناطق فلات قاره

- شیب قاره و منطقه‌های قاره

- کانیون‌های زیردریایی

- پشته‌های میان‌اقیانوسی

- برجستگی‌های منفرد در بخش‌های عمیق اقیانوس‌ها

(تپه‌های آیسال، کوه‌های دریایی و گویوت‌ها)

- پهنه‌ها، گودال‌ها، پشته‌ها و مخروط‌افکنه‌های

کف اقیانوسی

- منابع گرانبهای بخش عمیق دریا

- رسوبات کف دریا

- ویژگی‌های آب دریا با زیرعنوان‌های:

- ویژگی‌های فیزیکی آب دریا

- ویژگی‌های شیمیایی آب دریا

- یخ‌دریاهای

- فرایندهای حرکتی مهم در دریا با زیرعنوان‌های:

- امواج

- جزر و مد

- جریان‌های دریایی

- برخی از جنبه‌های بیلان ماده و انرژی

- نوسانات سطح آب دریا

نگاهی اجمالی به فهرست‌بندی این فصل موضوع الگوی تحقیقاتی مطالعات جغرافیای دریاهای را به خوبی آشکار می‌سازد و یک بررسی همه‌جانبه در بخش جغرافیای طبیعی دریاهای جزئیاتی بیش از آنچه در این فهرست آمده است را نخواهد طلبید. از ویژگی‌های بارز این فصل موضوع طبقه‌بندی بخش‌های مختلف ساحل و بخش‌های خشکی و زیرآب است که با استفاده از منابع مختلف در صفحات ۱۶ و ۱۷ آمده است و اصطلاحات جدیدی نظیر «فوتیش» و «زیتیش» را به ادبیات ژئومورفولوژی ساحلی اضافه می‌کنند و دیگری بحث مربوط به مبانی جزر و مد است که در صفحات ۷۱ تا ۷۶ به صورت مبسوطی آمده است و پاسخگوی سؤال همیشگی علاقه‌مندان به جغرافیا در مورد مد آب در طرف مقابل سطح کره زمین است که ماه در محاق رؤیت می‌شود. در این بخش رابطه زمانی الگوهای متفاوت جزر و مدی را نسبت به اهل ماه به صورت منحنی‌های مقایسه‌ای به خواننده عرضه می‌دارد.

فصل سوم: سواحل و شکل‌گیری آن: پر حجم‌ترین فصل کتاب با بیش از ۱۱۰ صفحه به این موضوعات اشاره دارد:

- تقسیم‌بندی سواحل - موقعیت و گسترش سواحل

- مقدمه‌ای بر جغرافیای طبیعی فضاها ساحلی

- فرایندهای مؤثر در شکل‌گیری سواحل با زیرعنوان‌ها:

- نوسانات سطح آب دریا

- فرایندهای تخریب‌کننده

- فرایندهای تشکیل

- اشکال ساحلی طبیعی با زیرعنوان‌های:

۱- سواحل ناشی از نیروهای درونی و آتشفشانی

۲- سواحل غرق شده

- اشکال غرق شده بخش‌های ساحلی که بوسیله یخچال شکل

گرفته‌اند (فیوردها)

- سواحل غرق شده‌ای که منشاء پیدایش آنها عمدتاً آب بوده

است (سواحل دریا)

- سایر اشکال غرق شده

۳- اشکال و فرایندهای حمل و نقل با زیر عنوان های:

- حمل و نقل از طریق سایش مکانیکی

- حمل مواد بر اثر ذوب یخ

- حمل بر اثر تأثیر یخ

- حمل و نقل به وسیله فرایندهای شیمیایی و زیستی

- اشکال و فرایندهای ساختمانی با زیر عنوان های:

- اشکال ساخته شده توسط فرایندهای آبی:

سطوح صاف طغیانی و دلتاها

- اشکال تجمع مواد رسوبی حاصل از تأثیر امواج

مخرب

- تجمع رسوبات به واسطه تأثیر جزر و مد: واتها

- اشکال ناشی از تأثیر یخ

- شکل زایی با سفت شدگی ثانوی (رسوبات باری

سفت شده و صخره ساحلی)

- اشکال و فرایندهای ساختمانی توام با بخش های

زیستی

- سنگ های مرجانی

- آثار ترازهای سطح آب دریا در کواترنر با زیر عناوین:

- تراس ها و نهشته های دریایی پلیستوسن

- نوسانات سطح آب دریا در هوسن

- نظام مندی و تقسیم بندی اشکال طبیعی ساحلی

- منطقه بندی اشکال ساحلی و فرایندهای شکل دهنده آن

- باز هم چند سؤال درباره پژوهش های فیزیکی دریا و سواحل

در قسمتی از این فصل به موضوع کم توجهی به ژئومورفولوژی

ساحلی در قیاس به تمام دانش ژئومورفولوژی اشاره داشته و در

بررسی کتاب های درسی دانشگاهی مقایسه ای اجمالی میان منابع

ژئومورفولوژی ساحلی در آمریکا، انگلستان، استرالیا، روسیه و

آلمان به روایت آمار دارد. ^{۱۲} عمده ترین قسمت در این فصل مربوط

به اشکال ساحلی طبیعی است که به صورت یک منبع غنی می تواند

مورد استفاده کسانی قرار بگیرد که در زمینه ژئومورفولوژی ساحلی

مطالعه و بررسی دارند، بخش سنگ های مرجانی اطلاعات

سودمندی را در اختیار خواننده می گذارد و با استفاده از تصاویری

سیار ساده مراحل تشکیل و تحول صخره های مرجانی را منتقل

می نماید.

برجسته ترین قسمت در این فصل مربوط به جدول نظام مندی

نوع مختلف سواحل می باشد ^{۱۳} این فصل با ۶۹ شکل از جالب ترین

بخش های کتاب محسوب می شود.

فصل چهارم کتاب جغرافیای طبیعی دریاها و سواحل به جمع بندی مطالب مربوط به جغرافیای دریاها و سواحل می پردازد و مطالبی با عنوان دیدگاه های جغرافیای فرهنگی و اقتصادی فضاهای دریایی و سواحل آورده است و ضمن اشاره به منابع دریا و موضوع تولید غذا به مسئله آلودگی های دریایی و سواحل اشاره ای اجمالی دارد. ^{۱۲}

چنانچه بخواهیم کتاب مذکور را در یک جمع بندی اختصاری مورد ارزیابی قرار دهیم می توان نقاط قوت و نقاط ضعف آن را چنین بیان کرد:

نقاط قوت:

۱- ارائه مطالبی که معمولاً مورد سؤال دانشجویان در جغرافیای طبیعی بوده و تبدیل شدن کتاب به یک مرجع و منبع علمی معتبر.
۲- ارایه فهرستی جامع از روش تحقیق ژئومورفولوژی ساحلی و مطالعات جغرافیای دریاها به علاقه مندانی که چنین موضوعاتی زمینه مطالعاتشان می باشد.

۳- تصاویر و اشکال متعدد (این کتاب شامل ۱۰۶ شکل و ۲۰ جدول می باشد)

نقاط ضعف:

۱- تاریخ انتشار کتاب که به علت طولانی بودن زمان چاپ و انتشار کتاب به امری طبیعی تبدیل شده است، اصل کتاب چاپ ۱۹۸۹ می باشد.

۲- جملات طولانی متن ترجمه شده که شاید ناشی از قواعد و گرامر زبان آلمانی و برخی از اصطلاحات طولانی در این زبان باشد. به عنوان نمونه توجه کنید:

«هر اقیانوسی را هنوز می توان به عنوان مثال تا اندازه ای بر اساس مناطق حرارتی مختلف مقدار نوسانات درجه حرارت سالیانه، تفاوت های موجود در مقدار نمک، انرژی امواج، ارتفاع جزر و مد و غیره و به عبارت دیگر، بر اساس ویژگی های تقسیم بندی دینامیکی مثل جریان های دریایی با ویژگی های بودجه آبی، مناطق بادی، مناطق جریان دریایی، درجه پوشش یخی و مدت آن، تولیدات اولیه کم و بیش غنی، وجود موجودات تکامل یافته تر در آن، بخش های با شیلات زیاد یا کم و یا محصول دهی بیشتر یا کمتر معادن در زیر آب تقسیم بندی کرد. ^{۱۵}»

با این اوصاف، ترجمه این اثر در رفع تنگناهای آموزشی بسیار مؤثر و مفید بوده و مطالعه و استفاده آن را به همه علاقه مندان و اساتید و دانشجویان تحصیلات تکمیلی جغرافیای طبیعی توصیه می کنیم. درباره مترجم: آقای محمدرضا ثروتی دارای مدرک تحصیلی

دکتری در رشته جغرافیای طبیعی با گرایش ژئومورفولوژی از کشور آلمان هستند. ایشان مدرک لیسانس را از دانشگاه شهید بهشتی دریافت نموده و مدرک کارشناسی ارشد ایشان نیز در همان دانشگاه در حال اتمام بود که با توجه به شاگرد ممتاز بودن ایشان جهت ادامه تحصیلات به آلمان اعزام شدند. ایشان در دانشگاه ورتسبورگ آلمان در ایالت بایرن تحصیلات خود را به پایان رساندند. اولین نقشه ژئومورفولوژی ایران توسط ایشان تهیه شده است که قبلاً در همین مجله معرفی شده است^{۱۶}.

در حال حاضر با درجه استادیاری به عنوان عضو هیئت علمی ثابت شهید بهشتی مشغول انجام وظیفه می باشند. سابقه علمی ایشان شامل ۱۳ سال تدریس موضوعاتی نظیر:

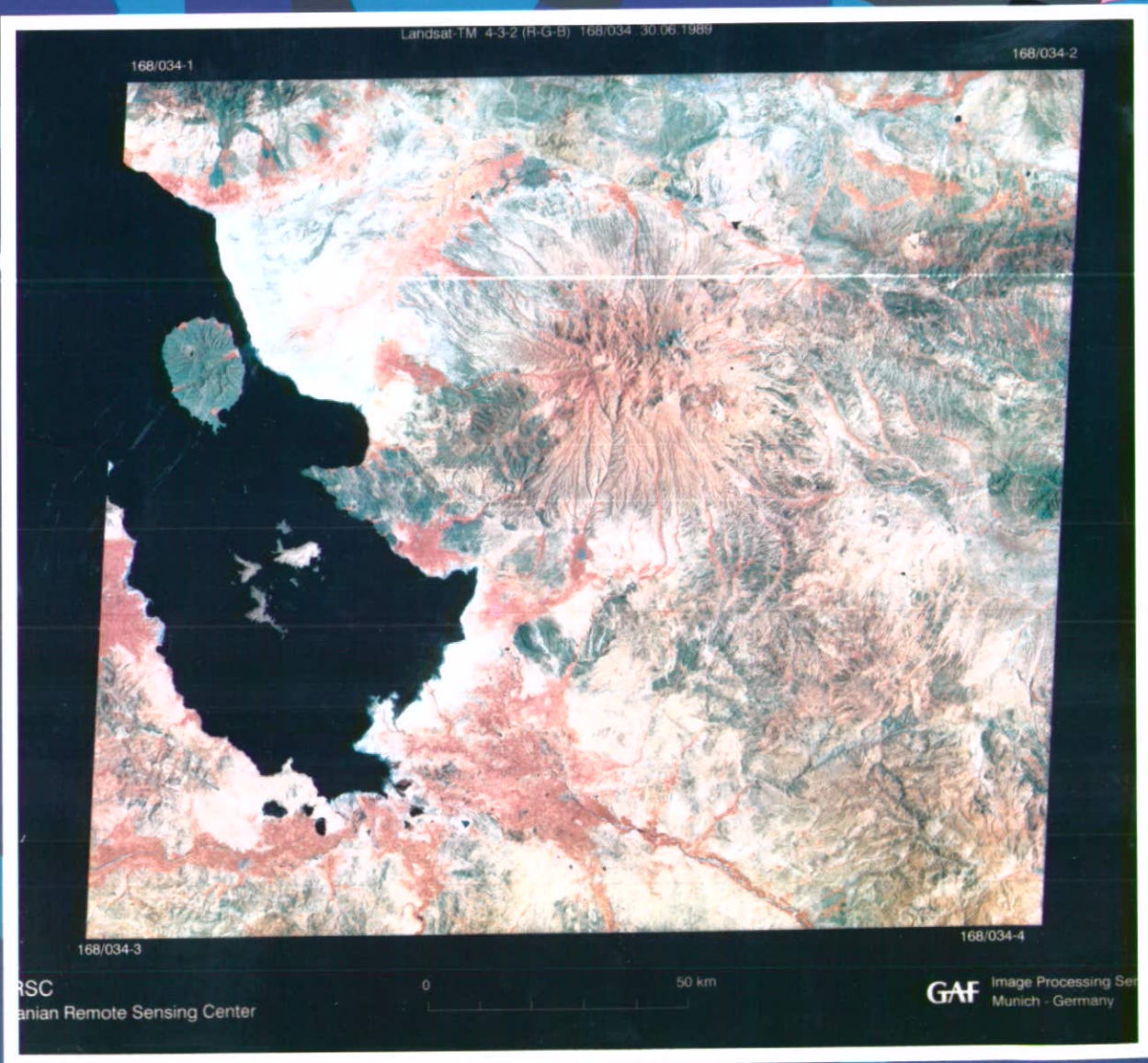
- ژئومورفولوژی ساختمانی
- ژئومورفولوژی اقلیمی
- ژئومورفولوژی ایران
- ژئومورفولوژی ساحلی
- ژئومورفولوژی کاربردی
- ژئومورفولوژی مناطق شهری
- ژئومورفولوژی مناطق خشک
- ژئومورفولوژی در برنامه ریزی شهری و روستایی
- روشها و تکنیک ها در ژئومورفولوژی
- تهیه و تفسیر نقشه های ژئومورفولوژی

راهنمایی و هدایت دهها رساله کارشناسی ارشد و چندین رساله دکتری در جغرافیای طبیعی با تأکید بر ژئومورفولوژی در دانشگاه های: شهید بهشتی، دانشگاه آزاد اسلامی، تربیت مدرس، امام حسین (ع)، تهران، تربیت معلم تهران، یزد و زاهدان بوده اند. توفیق و تداوم فعالیت های علمی ایشان را از خداوند منان خواستاریم.

پانویس ها:

۱. طبقه بندی انواع سواحل - محمود علایی طالقانی - مجله رشد آموزش زمین شناسی، شماره ۳۳ و ۳۲ - بهار و تابستان ۱۳۷۲ - ص ۲۹
۲. بخش پیشگفتار، ص ۱
۳. جغرافیای آبها؛ اقیانوس ها، دریاها، دریاچه ها، تألیف دکتر جمشید جداری عیوضی - دانشگاه تهران ۱۳۶۶ - چاپ دوم
۴. تاریخچه تحولات زمین شناسی - دکتر علی درویش زاده - مجله رشد آموزش

- زمین شناسی - شماره ۱۵ و ۱۴ - پاییز و زمستان ۱۳۶۷ - ص ۳۳ - اقیانوس شناسی و شناسایی کف اقیانوس ها
۵. ژئومورفولوژی و مدیریت محیط - آر. یو. کوک و جی. سی. دورکمپ - شاپور گوردزی نژاد - سمت تهران - پاییز ۱۳۷۸
 ۶. همان، ص ۹
 ۷. همان، ص ۸
 ۸. همان، برای اطلاع بیشتر به فصل سوم و ص ۹۸ همین کتاب مراجعه فرمایید.
 ۹. همان، ص ۱۱
 ۱۰. همان، ص ۱۲
 ۱۱. همان، ص ۱۴
 ۱۲. همان، صص ۱۱۱ و ۱۱۲
 ۱۳. همان، ص ۲۰۱
 ۱۴. همان، صص ۲۱۷ و ۲۱۸
 ۱۵. همان، ص ۲۳
 ۱۶. مجله رشد آموزش جغرافیا - شماره ۲۵ - بهار ۱۳۷۰، ص ۷۰

تصویر ماهواره ای بخش هایی از
استانهای آذربایجان شرقی و غربی

عکس و پردازش تصویری: مرکز سنجش از دور ایران

آموزش جغرافیا

۴۹

شماره

سال سیزده

- تحلیلی بر مقایسه آلودگی شاخصهای
- توسعه انسانی شاگردانه
- بیابان و بیابان زدایی
- انگلیسی برای دانشجویان جغرافیای طبیعی

آموزش جغرافیا

سال چهاردهم ، بهار ۱۳۷۸ ، بهار ۲۰۰۰ ریال

زیر نظر تازه، پانجاهمین شماره
رشد آموزش جغرافیا

آموزش جغرافیا

سال چهاردهم ، بهار ۱۳۷۸ ، بهار ۲۰۰۰ ریال

آموزش جغرافیا

آموزش جغرافیا

آیا مجله رشد آموزش جغرافیا را می خوانید؟
مجله رشد آموزش جغرافیا به منظور اعتلای
دانش دبیران و دانشجویان رشته جغرافیا
و سایر علاقه مندان منتشر می شود.
تلفن امور مشترکین: ۸۸۳۹۱۸۶

- بارک خلیفه در زندگی مردم کرد
- آموزش جغرافیا راهی نو
- یک انگلیسی تدریسی جغرافیا